

**COURSE
GUIDE**

IGB 111

**INTRODUCTION TO IGBO PEOPLE AND THEIR LANGUAGE
(NKOWA NDỊ IGBO NA ASUSU HA)**

Course Team

Dkt. Linda Chinelo Nkamigbo (Odee Ihe Ọmụmụ)-
Nnamdi Azikwe University, Awka
Profeso Greg O. Obiamalu(Onye Odezi Ihe Ọmụmụ)
Nnamdi Azikwe University, Awka
Profeso H. S. Igboanusi(Onye Nchikwa Ihe
Ọmụmụ)-University of Ibadan

NATIONAL OPEN UNIVERSITY OF NIGERIA

National Open University of Nigeria
Isi Ọnọdụ
14/16 Ahmadu Bello Way
Victoria Island
Lagos

Ọwa ozi: centralinfo@nou.edu.ng
URL: www.nou.edu.ng

Ndị Bipütara ya
National Open University of Nigeria

Afọ a Küpütara ya N'igwe, 2023

ISBN:978-978-058-866-3

Mbigharị akwụkwọ a n'ụdị ọ bụla dị n'iwu.

**NDỊNA
AKWUKWỌ**

IHU

Mkpolite	iv
Mbunuche Izugbe	iv
Mbunuche Kpom Kwem	iv
Usoro Ihe Ọmụmụ	v
Ngwa Ihe Ọmụmụ	v
Yunit Ihe Ọmụmụ	v
Akwukwọ Ọgugu Na Nrütuaka	vi
Nnwale	vi
Ihe Omume	vi
Ule Na Enyemmaakị	vi
Usoro Enyemmaakị	vii
Ka Ị Ga-Esiritekarịcha Uru Ihe Ọmụmụ A	vii
Ndị Nduzi Na Nkuzi	vii
Nchikota.....	viii

MKPOLITE

IGB111 Nkowa Ndị Igbo Na Asusụ Ha bụ ihe ọmụmụ kredit abụo nke e weputaara ụmụ akwukwo ndị chọro inwete nzere B.A. Igbo ndị nọ n’afọ nke mbụ. Ihe ọmụmụ a ga-eduru gi gaa n’akuko banyere ndu ndị Igbo, mmalite ọmụmụ asusụ Igbo na nchocha e merela banyere asusụ Igbo na olundi ga. A haziri amumamụ a na modul ano nke ga-enyere gi aka ịmụzu ndu ndị Igbo na asusụ ha n’uju. Nke a pütara na ị ga-amụ maka Ndị bụ ndị Igbo; Mmalite asusụ Igbo; Ọrụ otu ịkwalite asusụ na omenala Igbo rürü na Asusụ Igbo na olundi ga.

MBUNUCHE IZUGBE

Ebumnuche ihe ọmụmụ a bụ ikuzi maka ndu ndị Igbo na mmalite ọmụmụ asusụ Igbo. Na ihe ọmụmụ a, ị ga-amata ndị bụ ndị Igbo ma matakwa oke ala Igbo na Naijirịa. A ga-akuzikwa mmekorita dị n’etiti ndị Igbo na ndị agbataobi ha tinyekwara omenala ndị Igbo. Nke a ga-edubata mmalite asusụ Igbo ebe ị ga-ahụ etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite. A ga-akocha mmalite ọmụmụ asusụ Igbo. N’otu aka ahụ, a ga-enwe nkocha ọmụmụ Igbo n’oge dị iche iche. Ihe ga-esote bụ ọrụ otu ịkwalite asusụ na omenala Igbo rürü. I ga-amata na otu a gbɔrɔ ihe ewu na-eri n’ịkwalite asusụ Igbo. N’ebe a, ị ga-amụ maka etu e siri wube otu ahụ, ihe ndị otu ahụ meputarala nakwa nsogbu otu a nwere. Ị ga-amukwa maka asusụ Igbo na olundi ga. N’ime nke a, ị ga-ahụ njirimara asusụ na nkenudị e nwere banyere olundi Igbo.

MBUNUCHE KPQM KWEM

Yunit ọ bụla nwere ebumnuche nke ya. ọ dị mkpa na ị gurụ mbumnuche yunit ọ bụla ma gbaa ya na mkpo. Ka o sila dị, ebumnuche ihe ọmụmụ a gunyere:

1. imepe anya gi n’ihe gbasara ndị Igbo, ndị agbataobi ha na omenala ha
2. ịküziri gi etu ọmụmụ asusụ Igbo siri malite tinyere ihe mere n’omụmụ asusụ Igbo n’oge dị iche iche
3. ime ka ị mata mbọ dị iche iche a gbarala n’ịkwalite ọmụmụ asusụ Igbo
4. ịkwado gi nke ọma maka itinye amamihe i nwetere na ihe ọmụmụ n’asusụ ndị ozọ

USORO IHE OMUMU

Ije mee koso a nke ọma ma meruo ya n'isi, ọ dí mkpa na i gurụ yunit ọ bụla, gụo akwukwo ọgụgu a tütputara, nakwa akwukwo ndị ozọ NOUN weputara. Nkeji ọ bụla nwere ihe omume nke onwe so ya. N'agbata dí iche iche na koso a, a tütü anya na a ga-ezite ihe omume ndị ahụ e mere maka ntule. O ga-ewe ihe dí ka izu ụka iri abụo na otu iji mecha koso a. Na ngwutchas koso a, e nwere ule mmechi. E depütara ihe niile gbasara koso a n'ebe a. I ga-eweputa oge gụo nkeji ọ bụla nke ọma ka i nwee ike mee koso a ọfụma ma mechaa ya n'oge.

NGWA IHE OMUMU

Ihe ndị mejuputara ihe ọmumụ a bụ:

1. Nkuzi ihe ọmumụ
2. Yunit amumamụ
3. Akwukwo ọgụgu
4. Ihe omume
5. Nhazi ihe ngosi

YUNIT IHE OMUMU

Yunit iri na ise (15) dí n'ihe ọmumụ a.

Modul 1 Ndị Igbo

Yunit 1	Ndị bụ ndị Igbo
Yunit 2	Ala Igbo na Naijiria
Yunit 3	Ndị Igbo na ndị agbataobi ha
Yunit 4	Omenala ndị Igbo

Modul 2 Mmalite asusụ Igbo

Yunit 1	Etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmumụ asusụ Igbo amalite
Yunit 2	Mmalite ọmumụ asusụ Igbo 1700-1800
Yunit 3	Ọmumụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890
Yunit 4	Ọmumụ Igbo n'oge ochichị ndị ọcha 1930-1960

Modul 3 Ọrụ otu ikwalite asusụ na omenala Igbo rürü

Yunit 1	Ọbjibịa SPILC
Yunit 2	Ndị Ọrụ SPILC tọro ntọala ya
Yunit 3	Ihe ndị otu ahụ mepütarala
Yunit 4	Nsogbu SPILC nwere

Modul 4	Asusu Igbo na olundi ya
Yunit 1	Asusu Igbo
Yunit 2	Nkenudi Olundi Igbo: Ikekeonwu (1987)
Yunit 3	Nkenudi Olundi Igbo: Nwaozuzu (2008)

AKWUKWỌ OGUGU NA NRUTUAKA

Yunit ọ bụla nwere nrütuaka ngumi na njedebe ya. Ngumi ndị ahụ ga-enyere gi aka ịgumi isiokwu ọ bụla agumi.

NNWALE

E kewara nnwale a ga-eme n'ihe ọmụmụ a ụzo abụo: ihe omume onye nkụzi ga-amaakị na ule odide. Oge a na-eme ihe omume ndị a, a tịrụ anya na a ga-etinye ihe niile a mịtara n'ihe ọmụmụa n'orụ. Nwata akwukwọ ga-ezigara onye nkụzi kqosu a ihe omume niile o mere maka nlele etu oge ihe ọmụmụ a na kwa fajụlụ ihe omume si kwu. Ihe omume nlele ga-ebu pasent iri ato (30%) n'ime pasent 100% ihe ọmụmụ a.

IHE OMUME

E nwere ihe omume onye nkụzi ga-amaakị na ngwucha yunit ọ bụla. A tịrụ anya na nwata akwukwọ ga-eme nke ọ bụla n'ime ha. Onye nkụzi ga-amaakị ha niile ma ḥorọ maakị ato ọ bụla kachasi mma iji nweta maakị nnwale ngawanye. Ihe omume nke ọ bụla n'ime ha bu pasent iri(10%).

I mecha ihe omume ọ bụla, i ga-ewere ya na foqm ihe omume zigara ha onye nkụzi. Ọ ga-agba mbọ hụ na ha ruru onye nkụzi aka gi tupu oge e nyere maka nke a agafee. Ka o sila dị, ọ bürü na o nwere ihe ga-eme na i gaghị enwe ike imecha ihe omume a tupu oge e nyere eruo, i ga-akpoturụ onye nkụzi gi riọ ya ka o nyetukwuo obere oge.

A gaghị enye gi oge ọ bụla ma ọ bürü na oge e nyere maka iziga ihe omume agafechaala, belu sọ n'ọnodụ ajọ ọdachi.

ULE NA ENYEMMAAKỊ

Ule ikpeazụ maka IGB. 111 ga-ewe áwà abụo nke ga-ebu pasent iri asaa (70%) n'ime maakị ihe ọmụmụ niile. Ule ikpeazu ga-adikwa ka ajụju e zutere n'ihe omume dị iche iche e merela. A ga-anwale nwata akwukwọ n'ihe niile a kụziiri ya n'ihe ọmụmụ a. Ọ ga-agba mbọ hụ na o ji oge e nwere n'agbata mmecha nkụzi ikpeazụ na ule gugharịa ihe niile e mere

n’ihe ọmụmụ a. O ga-abakwara ya uru ma o gugharija ihe omume nke onwe na ihe omume onye nkuzi nyere tupu ule eruo.

USORO ENYEMMAAKI

Tebulu a dị n’okpuru na-egosi etu e siri kerie maakị ihe ọmụmụ a.

Ntule	Maakị
Ihe Omume	A ga-ahọrọ ihe omume ndị kacha mma. A ga-agbakota maakị 30%
Ule Ikpeazụ	70%
Mgbakota	100%

KA I GA-ESIRITEKARICHCHA URU IHE ỌMỤMỤ A

N’udị ihe ọmụmụ a ebe ndị nkuzi na ụmụ akwukwọ anoghị nso, yunit amụmamụ na-anochi anya onye nkuzi mahadum. Otu n’ime uru amụmamụ dị anya bara bụ na i ga na-arụ ɔrụ ma na-agukwa akwukwọ n’otu aka ahụ na mgbe dị gi mma. O bụzighị ịnodi ala na klasị na-ege onye nkuzi ntị. Yunit amụmamụ dị iche iche nochiri anya ihe onye nkuzi ga-akuzi. E nwekwara ihe omume dị iche iche na ngwusi nkega o bụla ndị ga-enyere gi aka ịmụgharị ihe i gurula.

Yunit niile gbasoro otu usoro. Ihe mbụ bụ ndubanye ebe a kowara ihe yunit o bụla ga-akuzi. Nke na-esote ya bụ ebumnuche nke ga-eme ka i mata ihe a tịrụ anya n’aka gi na ngwusi yunit ahụ. O bụ ihe dị ezigbo mkpa na i ga-aloghachi azụ tulee ma i mezuru ebumnuche ndị ahụ tupu i gawa na yunit ọzọ. Ihe na-esote bụ ndịna kpomkwem ebe a kuziri ihe n’uju. I lee anya i ga-ahụ ihe omume na-esote tinyekwara ajụjụ nnwale. O bụ iwu na i ga-eme ihe omume ma zaa ajụjụ niile n’ihi na ha nwere maakị nke a ga-agbakonyere maakị ule. Yunit o bụla nwere mmechi na nchikota ebe a chikötara ihe a kuzirila.

O bürü na o nwere ihe mgbagwoju anya i nwere ka i na-agụ ederede a, kpotoru onye nkuzi gi maka enyemaka. Gbaa mbọ hụ na i na-agaru n’ebe ọmụmụ kwa mgbe kwa mgbe i ji mata mgbe i ga-ele ule na ozi ndị ọzọ dị mkpa.

NDỊ NDUZI NA NKUZI

A ga-eme ka i mata ụbọchị, oge na ebe a ga-enwe ọmụmụ akwukwọ tinyekwara aha onye nkuzi gi, akara ekwentị ya na ebe i ga-ahụ ya. Gbaa mbọ hụ na i deziri ndehie onye nkuzi gi ga-egosi gi. Nke a ga-enyere gi

aka ime nke ọma na ihe ọmụmụ a. N’otu aka ahụ, gbaa mbọ hụ na i nyefere ihe omume gi n’oge na mgbe o kwesiri ka i ghara iti ngaraamara. Ọ dị oke mkpa na i ghaghị ọmụmụ akwukwọ maka na ọ bụ ya ga-enye gi ohere ihu onye nkuzi gi ihu na ihu ma nwetekwa enyemaka n’ihe ndị na-ahịa gi ahụ.

NCHIKOTA

Ndị Igbo bụ agbụrụ dị na Naijirịa ndị bi n’owụwa anyanwụ Naijirịa. Ha nwere steeti ise ebe ha bi kpomkwem. Ndị Igbo nwere ụzọ dị iche iche ha si echeta ihe tupu ndị ọcha abia. Ọmụmụ asusụ Igbo amaliteghị n’ala Igbo. Ọ malitere na mba ofesi n’aka ndị ohu isi ojii mba Afrika e kpopere mba ofesi. Ka igba mgberie ohu kwusiri, ndị ọcha kpolatara ndị ohu nwere mmasị n’imụ asusụ ha. Ha siri n’uzọ igbasa ozioma Chineke were mụwa asusụ Igbo. E mechara ndị Igbo malitere imụ asusụ ha n’onwe ha n’ihi na ọ bụ ndị Igbo ka-akọ akụkọ gbasara ha onwe ha. Ọ bughị ndị mbijarambia. Nke a mere na e nwere ọtụtụ nchocha na ederede ndị Igbo dere banyere asusụ ha.

**MAIN
COURSE**

CONTENTS	PAGE
MODUL 1 NDỊ IGBO.....	1
Yunit 1 Ndị bụ ndị Igbo.....	1
Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria.....	6
Yunit 3 Ndị Igbo na ndị agbataobi ha.....	10
Yunit 4 Omenala ndị Igbo	14
MODUL 2 MMALITE ASUSU IGBO.....	22
Yunit 1 Etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite.....	22
Yunit 2 Mmalite ọmụmụ asusụ Igbo 1700-1800.....	27
Yunit 3 Ọmụmụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890	37
Yunit 4 Ọmụmụ Igbo n'oge ochichị ndị ọcha 1930-1960.....	41
MODUL 3 ỌRỤ OTU İKWALITE ASUSU NA OMENALA IGBO RURU.....	50
Yunit 1 Ọbjịa SPILC.....	50
Yunit 2 Ndị ọrụ SPILC tọro ntọala ya.....	55
Yunit 3 Ihe ndị otu ahụ mepụtarala.....	57
Yunit 4 Nsogbu SPILC nwere.....	66
MODUL 4 ASUSU IGBO NA OLUNDI YA.....	71
Yunit 1 Asusụ Igbo.....	71.
Yunit 2 Nkenydi Olundi Igbo: Ikekeonwụ (1987)....	76
Yunit 3 Nkenydi Olundi Igbo: Nwaozuzu (2008)....	84

MODUL 1 NDỊ IGBO

Na modul a, i ga-agụ banyere ihe bụ Igbo n'uju. Ille ndị a gunyere ụzọ e siri nweta aha a bụ Igbo tinyekwara nghota dì iche iche okwu a bụ 'Igbo' nwere. Nke a gachaa, i ga-amata ebe ala Igbo dì na Naijiria ya bụ oke ala bụ be ndị Igbo. I matachaa ndị bụ ndị Igbo na ebe ha bi, i ga-aga n'ihi guo banyere ọnụogu ndị na-asụ Igbo nakwa obibi ndụ ndị Igbo nke omenala so na ya. Ndị Igbo nwere omenala ha ndị gunyere asusụ Igbo, ekike, ikpe ikpe, ekpemekpe, akaorụ dgz. E nweela ọtụtu mgbanwe batara n'omenala Igbo. I ga-ahụcha mgbanwe ndị a na modul a. Ozọ dika ibe ya, i ga-agụ ihe gbasara ndị agbataobi ndị Igbo na Naijiria ma tulee mmekorita dì n'etiti asusụ Igbo na asusụ ndị didebere ya. Ọ dì mkpa ime ka o doo anya na ederede modul a gbasoro ntuzi aka na usoro dì n'Anizoba (2004). N'otu aka ahụ, Oraka (1983) bụ ihe mgbakwasa ụkwụ. Nkegasị dì ga na modul a bụ:

- Yunit 1 Ndị bụ ndị Igbo
- Yunit 2 Ala Igbo na Naijiria
- Yunit 3 Ndị Igbo na ndị agbataobi ha
- Yunit 4 Omenala ndị Igbo

YUNIT 1 NDỊ BU NDỊ IGBO

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 1.3. 1 Ndị Ha Bü
 - 1. 3. 2 Nkowa Mmalite Ndị Igbo
- 1.4 Nchikota
- 1.5 Nrütüaka/Ngumi
- 1.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

1.1 Mkpólite

Na yunit a, i ga-eleba anya n'uzo e siri nweta aha a bụ Igbo tinyekwara nghota dì iche iche okwu a bụ 'Igbo' nwere. I ga-amata ọnụogu ndị na-asụ Igbo nakwa obibi ndụ ndị Igbo. A ga-akokwa akukọ banyere mmalite ndị Igbo n'agbanyeghi na nke a edobeghi anya. Olauda Equiano, F.Ch. Ogbalu, na ndị ozọ gasi so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbiarambia. N'aka nke ozọ ndị okenye ala Igbo enweghi nkwenye na ndị Igbo bụ mbiaramba. Ndị Igbo bụ ndị bi n'owuwa anyanwu Naijiria. Ufodụ bikwa na ndida Naijiria n'ime steeti Cross River, Delta na Rivers.

1.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- imata nghota ato okwu a bu Igbo nwere
- ikowa oke ala ndị Igbo bi na Naijiria
- imata ọnugogu ndị bụ ndị Igbo
- ikowasi ka Igbo si bido

1.3 Ndịna kpom kwem

1.3. 1 Ndị ha bụ

Okwu a bụ “Igbo” bụ nke ndị ọcha kpohiere site n’ikpọ ya “Ibo”oge ha chiri ala anyị bụ Naijiria. Ikekeonwụ, Ezikeojiakụ, Ubanị, na Ugoji (1999) dere na Igbo nwere nghota ato pütara ihe – e ji ya akowaputa ebe obibi ha (ala Igbo); ndị na-asu ya (ndị Igbo), nakwa asusụ ahụ n’onwe ya (asusụ Igbo).

Ndị Igbo ka n’ọnugogu (ihe dika nde iri abu (20 million)) bi n’akukụ ọwụwa anyanwu nke ndida Naijiria (2006 Census). Asusụ Igbo so na asusụ ato kachaa püta ihe na Naijiria. Ndị ozọ bụ Awusa na Yoruba. A makwaara ha dí ka ndị na-agba nnukwu mbọ. Ha na-elekötakwa ndị ọbia anya nke ọma. Ha na-agakwa obodo dí iche iche ịchụ nta akụ na ụba, ma ha anaghị echezo ala nna ha.

Nnwale onwe 1

- a. Kedụ ebe ndị Igbo ka n’ọnugogu bi na Naijiria?
 b. Olee uzọ ihe abu e ji mara ndị Igbo?

1.3.2 Nkowa mmalite ndị Igbo

Nkowa gbasaara mmalite ndị Igbo edobeghi anya. Site n’oge Olauda Equiano ruo taa, dika Oraka (1983) siri dee, ụfodụ na-asị na ndị Igbo bụ ndị mbiarambia ebe ndị ozọ siri na ha bụ mpunaala.

Olauda Equiano, F.Ch. Ogbalụ, na ndị ozọ gasi so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbiarambia. Ha na-asị na ha bụ agburu Juu. Igụ aha ndị Igbo, ememme nke nsacha, usoro iwu ha na-agbasoro bụ nke ndị Juu. Ha kwukwara na ọ dí ihe jikotara ha na ndị Juu site n’obara nke ọmumụ na ọchichị n’ala Ijipt, ma na mkpoputa nke Hibru dí ka ‘Egboe’ (Igbo).

N'aka nke ọzọ Anịzọba (2004) kowara na ndị Okenye ala Igbo enweghi nkwenye na ndị Igbo bụ mbiaramba. Ọzọ nchoputa n'Igbo Ukwu gosiri na ndị Igbo ebiela ebe a na-ahụ ha taa ọtụtụ puku afọ. Ihe nchoputa ndị ọzọ e mere na Bende, Afikpo, Ugwele, Uturu, Nsukka na ebe ọzọ gasi gosiri ndị Igbo dị ka ndị ebiele na gboo ebe a na-ahụ ha bükwa ebe egosile nka obibi dị elu.

E nwere ike were ndị bụ ndị Igbo dị ka ndị bì n'owụwa anyanwụ Naijirịa. Ụfodụ bikwa na ndida Naijirịa n'ime steeti Delta. Ha bikojuru n'Abia, Anambara, Ebonyi, Enugwu na Imo. Ebe ọzọ a na-ahụkwa ndị Igbo bụ Cross River na Rivers. Ha bi n'ebe ala dì mma maka ọrụ ubi.

Mgbasi ahụ ike, ụdị nri ha, ojiji ngwaahụ, omume nke okpukperechi na ọchichị nke umunna, tinyere asusụ bụ ihe ụfodụ e nwere ike jiri mata ndị Igbo (Anịzọba, 2004). Ọ bụ eziokwu na ihe ndị a ebelatala n'ihi ụdị nñomi na mmata nke ihe ọhụrụ juru ndị Igbo ahụ.

Nnwale onwe 2

- a. Kedụ aha mmadụ abụọ kwuru na ndị Igbo bụ mbiarambia?
- b. Olee ndị ekwenyeghi na ndị Igbo bụ mbiarambia?
- ch. Deputa ihe ise e jiri mara ndị Igbo.

1.4 Nchikota

E ji okwu a bụ 'Igbo' arụ ọrụ n'uzo ato pütara ihe – e ji ya akowaputa ebe obibi ha (ala Igbo); ndị na-asụ ya (ndị Igbo) nakwa asusụ ahụ n'onwe ya (asusụ Igbo). A makwaara ndị Igbo dị ka ndị na-agba nnukwu mbọ ma na-elekwa ndị ọbia anya nke ọma. Akụkọ banyere mmalite ndị Igbo edobeghi anya mana Olauda Equiano, F.Ch. Ogbalu, na ndị ọzọ gasi so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbiarambia. N'aka nke ọzọ ndị okenye ala Igbo enweghi nkwenye na ndị Igbo bụ mbiaramba. Ndị Igbo bụ ndị bì na steeti Abia, Anambara, Ebonyi, Enugwu na Imo n'owụwa anyanwụ Naijirịa. Ụfodụ bikwa na ndida Naijirịa n'ime steeti Cross River, Delta na Rivers. Ndị Igbo bụ agburụ dị na Naijirịa ndị bì n'owụwa anyanwụ Naijirịa. Ha nwere steeti ise ebe ha bi kpomkwem. Ụfodụ bikwa n'odiada anyanwụ Naijirịa n'ime steeti Cross River, Delta na Rivers. Ndị Igbo bụ ndị e ji ịgbasi mbọ ike mara.

- d. N'uche nke gi, i kwetara na ndị Igbo bụ mbiarambia n'ala Igbo.

1.5 Nrụtụaka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndu ndị Igbo. Lecture notes

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiakwu, P.A., Ubanji, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

1.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

1. Ndị Igbo ka n'ọnụogu (ihe dika nde iri abụo (20 million)) bi n'akukụ ọwụwa anyanwu nke ndịda Naijirịa (2006 Census).
2. Ihe abụo pütara ihe e ji mara ndị Igbo bụ na ha na-agba nnukwu mbọ. Ha na-elekötakwa ndị ọbia anya nke oma.

Aziza nnwale onwe 2

- a. Ọ bụ Olauda Equiano, F.Ch. Ogbalụ, na ndị ọzo gasị so na ndị kwuru na ndị Igbo bụ mbịarambiịa.
- b. ndị okenye ala Igbo enweghi nkwenye na ndị Igbo bụ mbịaramba.
- ch. Ihe ise e ji mara ndị Igbo bụ ndị a:
 - i. Asusu ha
 - ii. Nrị ha
 - iii. Ejiji ha
 - iv. Agbambo ha
 - v. Ikpu ụzụ, ilekota ndị ọbia, dgz.

YUNIT 2 ALA IGBO NA NAIJIRIA

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 2.3.1 Ebe Ala Igbo Dị Na Naijiria
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrütuaka/Ngumi
- 2.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

2.1 Mkpólite

Chukwu goziri ala Igbo nke ukwu. Ala Igbo bụ ala dị larịj. O nweghi oke ugwu. Oke ugwu dị n'ala Igbo bụ naanị ugwu Udi. Ala Igbo mara mma maka nkoputa erimeri nakwa akpamakụ dị iche iche.

2.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, ị ga-enwe ike:

- ịkowasi ụdịdị ala Igbo
- ịkowa etu ọdịdị ala Igbo si emetüta obibi ndụ ndị Igbo
- ideputa ɔrụaka ndị Igbo

2.3 Ndịna kpom kwem

2.3.1 Ebe ala Igbo dị na Naijiria

Ala Igbo bụ ala mara mma nke ukwu. Ikekeonwu na ndị ozọ (1999) kowaputara na ala Igbo bụ ala ezi mmiri ozuzo. O nwere ọhịa, osisi na akuchi dị iche iche. Osimiri Naija, Anyim Anambara, nke Imo na nke Krös na-ebudata aja nri na nsófe ha n'ala Igbo. Oke ugwu dị n'ala Igbo bụ naanị ugwu Udi. Ha gakwara n'ihu kwuo na e nwekwara mkpulite ala a na-ahugasị n'ala Umụahịa, kachakwa n'Afikpo na Eda. Ọtụtụ ebe n'ala Igbo dị larịj dị ka n'Owere, Ngwa, Ohaji na Egbema. Ọ dịkwa mkpa imata na ụdị ala ha nwere na ihe nnweta sitere n'ala na-ebute ụdị ɔrụ ndị ahụ na-arụ. Ala Igbo n'ogologo sitere na Nsuka ruo Pötakotu, sitekwa n'Agbọ na Kwale ruo Arọchukwu.

E kwuola na ọtụtu ebe n'ala Igbo dì lariji na ugwu Ogidi sitere na Nsuka gafee Enugwu, Udi na Ogwụ rute Okigwe. Nke a mere ka ala Ọka, Igbo Ukwu na Ọnicha dì elu karịa ala Abakeleke, Afikpo na Arochukwu. Ọdịdị ala na-emetụta usoro obibi ndụ ha. A na-akoputa ezigbo nri n'Abakeleke, Afikpo, Ohaji na Egbema. Oguta, Afikpo, Aguleri na Otuocha ka e si eweputa ji, iresi na azụ. Ndị enweghi ala na-eme nri dika Ọka, Ọlu, Nneewi, Umụahịa, Aba na Owere, e ji ịzụ ahịa mara ha. Otu aka ahụ akpumite n'Afikpo na Isiagụ bụ n'ihi ala ụro ha nwere. Ebe e nwere oke ọhịa, osisi nkwụ na ngwọ, a na-eweputa mmanụ nri, akụ, akirika, na mmanya dì iche iche. Akpumuzu ndị Okigwe, Nkwere na Abiriba bụ n'ihi ntụ igwe a n'ala obodo ndị a. Koolu dì n' Udi na Enugwu. E nwekwara mmanụ ala na obodo ala Igbo dika n'Ohaji Egbema, Anam na ọtụtu ebe na ala Igbo di na Ndịda Naijirịa (Afigbo, 1981).

Ndi Igbo nwere orụaka dì iche iche, dì ka ịtu ụdo na ogho, ikpa akwa, nkata, na ekete dì iche iche n'ihi na akorongwa e ji eme ha juputara ebe dum. Ụlo akirika na nke awụ bụ n'ihi udị akụ e nwegasiri (Oraka, 1983). Ala Igbo dì mma maka orụ ubi na akpamakụ dì iche iche. Omume nke ndoli na ịrụsi orụ ike bụ n'ihi ọdịdị nke ala ha.

Nnwale onwe 1

- a. Kedụ ụdịdị ala Igbo?
- b. Olee ndị obodo na-akoputa iresi?
- ch. Kedụ obodo nwere kool?

2.4 Nchikota

Ala Igbo bụ ala ezi mmiri ozuzo. O nwere ọhịa, osisi na akụchi dì iche iche.

Ala Igbo dì lariji. Ọdịdị ala Igbo na-emetụta usoro obibi ndụ ndị Igbo. A na-akoputa ezigbo nri n'ala Igbo. E si n'ala Igbo enweta ụro e ji akpu ite. Ihe ndị ọzo a na-eweputa n'ala Igbo gụnyere mmanụ nri na akụ, akirika, na mmanya dì iche iche. Ntụ ayọn dì n'ala Igbo mere ka akpumuzu dì mfe. Ala Igbo nwekwara kool na mmanụ ime ala na-enye ala anyị ego.

2.5 Nrụtụaka/Ngumi

Afigbo, Adiele. (1981). *Ropes of sand: Studies in Igbo history and culture*. Ibadan: University Press Ltd.

Ikekeonwụ, Clara, Ezikeojiakụ, P.A., Ubanị, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

2.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

1. Ala Igbo bụ ala mara mma nke ukwu. Ikekeonwụ na ndị ozọ (1999) kowaputara na ala Igbo bụ ala ezi mmiri ozuzo. O nwere ọhịa, osisi na akuchi dị iche iche. Osimiri Naija, Anyim Anambara, nke Imo na nke Kroś na-ebudata aja nri na nsøfe ha n’ala Igbo. Oke ugwu dị n’ala Igbo bụ naani ugwu Udi. Ha gakwara n’ihu kwuo na e nwekwara mkpulite ala a na-ahụgasị n’ala Umụahịa, kachakwa n’Afikpo na Eda. Ọtụtụ ebe n’ala Igbo dị lariị dị ka n’Owere, Ngwa, Ọhaji na Egbema. Ọ díkwa mkpa ịmata na ụdị ala ha nwere na ihe nnweta sitere n’ala na-ebute ụdị ọrụ ndị ahụ na-arụ. Ala Igbo n’ogologo sitere na Nsịka ruo Pọtakọtụ, sitekwa n’Agbọ na Kwale ruo Arọchukwu. Ọtụtụ ebe n’ala Igbo dị lariị na ugwu Ogidi sitere na Nsịka gafee Enugwu, Udi na Ọgwụ rute Ọkigwe. Nke a mere ka ala Ọka, Igbo Ukwu na Onicha dị elu karịa ala Abakeleke, Afikpo na Arọchukwu. Ọdịdị ala na-emetụta usoro obibi ndụ ha.
2. Ndị na-akoputa iresi bụ Abakeleke, Afikpo, Ọhaji na Egbema. Oguta, Afikpo, Aguleri na Otuocha.
3. Koolu dị n’ Udi na Enugwu. Ọ bụ ha nwere koolu na Steeeti Enugwu.

YUNIT 3 NDỊ IGBO NA NDỊ AGBATAOBI HA

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 3.3.1 Ndị Igbo Na Ndị Bidebere Ha
 - 3.3.2 Mmekorita Asusụ Igbo Na Asusụ Naijiria Ndị Ozø
- 3.4. Nchikota
- 3.5 Nrütuaka/Ngumi
- 3.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

3.1 Mkpólite

I ga-eleba anya na ndị agbataobi ndị Igbo na Naijiria, tulee mmekorita dì n'etiti asusụ Igbo na asusụ ndị didebere ya. N'otu aka ahụ, a ga-enyocha ma o nwere ihe asusụ Igbo ritere n'aka ndị agbata ya.

3.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- ikowa agburu dì iche iche bidebere ndị Igbo
- igosi mmekorita dì n'etiti ndị Igbo na ndị agbataobi ha
- ideputa asusụ ndị ha na Igbo gbara
- ikowa ihe asusụ Igbo ritere n'aka asusụ ndị ha na ya gbara

3.3 Ndịna kpom kwem

3.3.1 Ndị Igbo na ndị bidebere ha

Ndị Igbo nwere ndị agbataobi na Naijiria. N'ugwu, ha na ndị Tivi, Idoma na Igala gbara agbataobi. N'owuwa anyanwụ, ọ bụ ha na ndị Yako, Ibibio, Umon gbara agbataobi. N'odida anyanwụ, ọ bụ ndị Edo na ndị Urobo, ebe ha na ndị Ogoni na Ijo gbara agbataobi na ndịda. N'uzo ozø, ha na ndị Awusa, Efik na Yoruba nwere agbataobi na mmekorita n'ochichí n'akpamakụ na okpukperechi. Dị ka ndị Naijiria, ndị Igbo sooro ndị ala

Naijiria ọzọ nwere agbataobi dí elu ha na mba ụwa ọzọ gasị n’Afırıka na ofesi (Afigbo, 1987).

Site n’okwu Oraka (1983) ndí agbataobi ndí Igbo na ndí Igbo n’onwe ha nwere uche dí iche iche banyere mbijukota ha na ndí agbataobi ha. Ufodu uche ndí a bụ otu ndí Igbo siri hụ onwe ha n’etiti ndí ọzọ na otu ndí ọzọ siri ahụtakwa onwe ha n’etiti ndí Igbo. Ihe dí mkpa bụ na esemokwu nke agburu banyere oke ala, ọchichị na okpukperechi abughị ihe ọhụ. Ihe ndí jikötara ha karịri ihe ndí na-ekewa ha.

Ndí Igbo na ndí agbataobi ha na-ebikota n’ugwu na ndída. Anızoba (2004) chọputara na ha na-arükota ọrụ n’otu ụlo ọrụ. Ha na-alükorita di na nwunye na-azükorita ahịa. Mmekorita ha na ndí ọzọ na-adịwanye mma mgbe dum site n’ezì na ụlo ruo n’ochichị nke obodo. Otu aka ahụ ndí Igbo na ndí ofesi na-azükorita ahịa na-achüsokorita nta mmüta bürü ndí nọ n’otu ụwa dí iche iche maka ntolite nke akụ na ụba.

Usoro ime njem site otu ebe gaa ebe ọzọ na-adịwanye mfe. Ugbø mmiri na ụgbø ndí ọzọ na-eme ka ngakorita na-adị mfe. Ndí ọ bụla chọro ndí ọzọ maka ihe ndí ha enweghi. Iwu na-achi ala kwadoro mbijukota na enwemakụ n’akukụ ọ bụla nke ala anyị.

Usoro nke mmekorita kachasi ugbu a bụ atumatu nke nnukorita olu asusụ. A chọro ka ụmụ akwukwo mata asusụ ọzọ dí ka Awusa na Yoruba. Ndí Igbo na ndí agbataobi ha díjiri onwe ha mkpa. Ndí ọ bụla na-achọ ibe ya.

Nnwale onwe 1

a.	Kedụ ụdi uche ndí Igbo na ndí agbataobi ha nwere banyere mbijukota?
b.	Olee usoro nke mmekorita kachasi ugbu a?

3.3.2 Mmekorita asusụ Igbo na asusụ Naijiria ndí ọzọ

Ndí Igbo bụ ndí nwere ọtụtụ agbataobi gunyere: Efik, Edo, Ibibio, Anaang, Hausa, Yoruba dgz. Ha na ndí agbataobi ha ndí a na-enwekwa ezi mmekorita. Oraka (1983) mere ka a mata na ndí Igbo bidobere obodo ndí a nwere ọtụtụ ihe ha nwetara n’asusụ ha nke ha na-asu rue taa. Ịma atu, ndí Efik na-asu Abasi nke pütara chi na-eke ihe. N’ebe a ka ndí Igbo si nweta ọbasị. Ọzọ, ha nwetara site n’asusụ Edo Olisaeburuwa nke pütara Chukwu bụ ụwa. N’asusụ Hausa, ha nwetara suya, wayo, jara; nweta akamu, agidi, ashawo n’asusụ Yoruba, tinyekwara ndí ọzọ.

Ma ọ ga-ekwe nghọta na o nweghi mgbe asusụ ndí a kwalitere ihe gbasara ọmụmụ na odide asusụ Igbo. Naanị ụdidi edide a kpọro “Nsibidi” sitere n’aka ndí Ibibio bụ ihe ndí Igbo bidebere ebe ahụ mọtara iji dee ihe (Ikekeonwu na ndí ọzọ, 1999).

Nnwale onwe 2

- a. Gịnị ka Igbo sitere n’Efik nweta?
- b. Ebee ka ụdịdị edide a kporo “Nsibidi” sitere?

3.4 Nchikota

Ndị Igbo nwere ndị agbataobi na Naijirịa. N’ugwu, ha na ndị Tivi, Idoma na Igala gba agbataobi. N’owụwa anyanwụ, ọ bụ ha na ndị Yako, Ibibio, Umon gbara agbataobi. N’odịda anyanwụ, ọ bụ ndị Edo na Urobo ebe ha na ndị Ogoni na Ijọ gba obi na ndịda. N’uzo ọzọ ha na ndị Awusa, Efik na Yoruba nwere agbataobi na mmekorita n’ochichị n’akpamakụ na okpukperechi. Ndị Igbo bidobere obodo ndị a nwere ọtụtụ ihe ha nwetara n’asusụ ha nke ha na-asụ rue taa.

Ndị agbataobi ndị Igbo gụnyere ndị bì n’ugwu, n’owụwa anyanwụ nakwa n’odịda anyanwụ nke Naijirịa. E nwegasiri ọtụtụ mkpuruokwu asusụ Igbo si n’asusụ ndị agbataobi ya nweta. Ụdịdị edide a kporo “Nsibidi” ndị Igbo ji dee ihe n’oge gboo sitere n’aka ndị Ibibio.

3.5 Nrụtụaka/Ngumi

Afigbo, A.E. (1987). *The Igbo and their neighbours*. Ibadan: University Press Ltd.

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndụ ndị Igbo. Lecture notes

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiakü, P.A., Übanị, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

3.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ azịza nnwale onwe nke ndị a:

Azịza nnwale onwe 1

1. Ụdị uche ndị Igbo na ndị agbataobi ha nwere banyere mbijukọta bụ egbe bere ugo bere maka na ka chi Igbo si kee ya, ha bụ ndị ihe ndị ozọ na-amasi nke ukuu. Ọ bụ ya mere e ji mara ha dika ndị na-anabata ọbia.
2. Usoro mmekorịta kachasi ugbu a, bụ na ha na-ebi n'obodo di iche iche, mgbe ha batara n'ohịa ahụ, ha amalite wuwe ụdị ụlo di iche iche ma ụlo ala ma ụlo elu. Obodo emepe n'ike. Ya bụ na ndị agbataobi ha na-erite mbidewe ha uru nke ukuu.

Azịza nnwale onwe 1

- a. Ha na-arukọta ọru n'otu ụlo ọru. Ha na-alukorịta di na nwunye na-azukorịta ahịa.
- b. Nsibidi ndị Igbo ji dee ihe n'oge gboo sitere n'aka ndị Ibibio.

YUNIT 4 OMENALA NDỊ IGBO

Ndịna

- 4.1 Mkpólite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 4.3.1 Omenala Ndị Igbo Gosiri Na Ha Na Ndị Juu Metütara
 - 4.3.2 Mgbanwe Na-Abata n'Omenala Ndị Igbo
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrütuaka/Ngumi
- 4.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a

4.1 Mkpólite

Omenala bụ uzo obibi ndu agburu dí iche iche. Ndị Igbo nwere omenala ha gụnyere asusụ Igbo, ekike, ikpe ikpe, ekpemekpe, akaorụ dgz. ụfodụ omenala ndị a agbanweela. Anyị ga-enyocha mgbanwe na-abata n'omenala Igbo ma tulekwa omenala ndị Igbo gosiri na ha na ndị Juu metütara.

4.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- ikowa ihe omenala bụ
- ideputa uzo dí iche iche ndị Igbo si ebi ndu ha
- ikowasi omenala ndị Igbo gosiri na ha na ndị Juu metütara

4.3 Ndịna kpom kwem

4.3.1 Omenala ndị Igbo gosiri na ha na ndị Juu metütara

Omenala ndị i ga-agụ maka ha ebe a bụ ndị a hütara na baibulụ nsọ ma tulee ha na omenala ndị Igbo. Ederede na-esote sitere na Nkamigbo (2011).

4.3.2 Nsọ Nwaanyị

N'oge gboo n'ala Igbo, ụmụ nwaanyị anaghị ebinyere ndị di ha. A na-arupuru ha ụlo nke ha iche. Ọ bürü na nwaanyị nọro na nsọ ya, a na-ahụta ya ka ihe ruru unyi. Ọ naghị esiri di ya nri. Ọ naghị aba n'ime ụlo di ya

ma ọ noro na nsø ya. Ụfodụ mpaghara Igbo, omenala a ka dì ire tumadi n'ebé ndị ekpemekpe ọdịnala nọ. Ima atụ, tupu nwaanyị abaa n'ime Obi Ọnicha, a ga-ajụ ya ma ọ nọ na nsø. Ọ bürü na ọ nọ na nsø, a ga-agwa ya ka ọ nodụ n'iro.

4.3.3 Ala obi

N'ala Igbo, a na-enwe oke ala bụ ala nna ma ọ bụ di nke ezinaulọ. A na-akpọ ya ala obi. Ọ bụ ala nna mmadụ nyere ya. A naghị ere ala obi ere. Ọ bürü na mmadụ chọq ire ala obi, ndị okenye agaghị ekwe ka o ree ya. Mana ugbu a, ọ bürü na mmadụ ree ala obi n'ihi na ndị be anyị na-eñomi omenala ndị ọcha, a na-ahụta onye ahụ díka onye nzuzu. Obodo ụfodụ na-amapụ onye ọ bụla rere ala obi ya.

4.3.4 Igba Odibo

N'ala Igbo, e nwere ụdị odibo a na-agba. N'ụdị igba odibo a, nwa nwoke n'ime ezinaulọ ma ọ bụ n'obodo ga-ebinyere onye ozọ n'ime ezinaulọ ha ma ọ bụ n'obodo ha afọ isii. Nwa nwoke jere igba odibo agaghị agafe afọ iri abụo na ise. N'afọ nke asaa, onye isi ezinaulọ ebe nwa ahụ na-agba odibo bükwa okenye ezinaulọ ahụ ga-ebidoro nwa ahụ ahịa nke ya, ma ọ bụ nye ya ego ma ọ bụ ngwa ndị ọ ga-eji bido ebimündụ nke ya.

4.3.5 Ibi Ugwu

N'ala Igbo, a na-ebi nwa nwoke ọ bụla ugwu n'ụbochị nke asatọ amuru ya. Ndị Igbo ka na-ebi ugwu tata mana ụfodụ na-emezi ya n'uzo ọ gbara ọhụru. N'otụtụ ulo ọgwụ n'ala Igbo tata, a mọ nwa nwoke e bie ya ugwu ụbochị ahụ a mürü ya ma ọ bụ echi ya. A nazighị eche ka o ruo abalị asatọ.

4.3.6 Ile ọmụgwo

Ọmụgwo bụ nleta a na-eleta nwaanyị mürü nwa ọhụru. N'omenala Igbo, ọ bụ nwaanyị nō na di wee mọ nwa ka a na-ele ọmụgwo. Ọ bughị nke turụ ime mkpuke. A na-enwe oke ọnụ mgbe nwaanyị nō na di mürü nwa ọhụru. Ọ kachasi mgbe ọ mürü ya n'udo.

Nwoke na-alụ nwaanyị mürü nwa ọhụru na-enwekwa ọnụ n'ihi na onye ọhụru abiala n'ezinaulọ ya. Ọ na-ebu mba ji aga be ọgo ya nwaanyị izi ya na nwa ya amụqla nwa ọhụru. A na-ebu mba ji anọ ma a mọ nwaanyị. Ọ bürü nwoke ka a mürü a na-ebunye nne nke nwaanyị mba ji asatọ.

Nwaanyị nwa ya mürü nwa ọhụru na-eji otụtụ ihe ọ ga-eji elekọta nwa ya anya dì ka üziza, ụda, ọkụkọ, azụ mangala dgz. Ọ bürü na nne nwaanyị mürü nwa ọhụru anoghi, nwanne nwaanyị mürü nwa nke ada ga-ele ya ọmụgwo ma ọ bụ nwanne nne nwaanyị mürü nwa ọhụru.

A na-esiri nwaanyị mürü nwa ọhụrụ ihe oriri ndị gunyere ji mmiri ọkụ, nri ji na ofe nsala, ụda na ụziza dgz. Onye na-ele ọmugwọ na-ejere onye mürü nwa ọhụrụ ozi dị iche iche dị ka ichuru ya mmiri, ikpatara ya nkụ, isiri ya nri, ịwụ ya na nwa ọhụrụ ahụ. Nwaanyị mürü nwa ọhụrụ anaghị arụ ihe ọ bụla ruo ọnwa atọ. Ọ bụ naanị izu ike na inye nwa ara ka ọ na-arụ.

4.3.7 Iri ji ọhụrụ

Ji bụ oke mkpuru ubi n'ala Igbo. Ọ bụ ya bụ eze nri. E nwere ụdị ji dị iche ihe. Ha bụ ji aga, ekpe, abịjị, abana dgz. Mgbe a konyechara ji n'ala, o ree ule puputa ome. O mechaa ọ ghọọ ji ọzọ. Ndị Igbo na-enwe ańụrị na ha enwetala ji ọhụrụ. Ọ bụ ya kpatara e ji eme emume iri ji ọhụrụ.

Mmemme iri ji ọhụrụ zuru Igbo niile ọnụ. ufodụ na-akpo ya ihejioku, ifejiokụ, erimji ma ọ bụ ịwa ji. Ọ bürü n'oge gboo mmadụ enweghi ike isi ma ọ bụ iri ji ọhụrụ tupu e mee mmemme iri ji ọhụrụ.

Uzọ niile e si esi ji na-apütacha ihe n'emume erimji ọhụrụ. E nwere ike igbu ya awayị, hụọ ya ahụ ma ọ bụ sụọ ya ụtara. A na-ezi ndị enyi na ikwunaibe n'emume a. E bido emume a kpomkwem ọ bụ Eze ma ọ bụ Igwe obodo ga-ebu uzọ rie tupu ndị obodo erie nke ha.

A na-eme ọtụtụ ihe ańụrị na-eme ka obodo kpoo ọkụ n'ubochi emume iri ji ọhụrụ. Mmónwụ dị iche ihe na-apụ. Ndị egwu n'ogo dị iche ihe na-eti egwu. Ndị diochi na-ebuputa mmanya ha tepütara ka e lee mara onye bụ ọkaibe n'ite mmanya. Ndị ọrụ ugbo na-ebupütakwa ji ha kótara ka e leleee wee mara onye bụ eze ji.

4.3.8 Ikuchi nwaanyị

Ikuchi nwaanyị bụ omenala ndị Igbo a na-emere nwaanyị dị ya nwụrụ anwụ. A na-esi n'ime ụlọ nwoke ahụ nwụrụ anwụ hoputa nwoke ga-anochi anya ya n'ebe nwunye ya nọ. Nwoke ahụ ga na-arụrụ nwaanyị ahụ ihe niile di ya nwụrụ anwụ kwesiri iruru ya.

Ndị ezinaụlọ nwoke ahụ nwụrụ anwụ na ụmụnna ya ga-eburu mmanya gaa be ndị ọgo ha. Ha ga-agwa ndị ọgo ha na ha chọrọ ikuchi nwa ha nwaanyị di ya nwụrụ. Nke a ga-eme na nwaanyị ahụ agaghị alaghachi be nna ya.

A bijazia n'umunna nwoke ahụ nwụrụ anwụ e mee omenala nkefodurụnụ. Onye bụ okenye n'umunna nwoke nwụrụ anwụ ga-anwụnye nwaanyị di ya nwụrụ ọkukọ. Nwaanyị ahụ ga-anwụrụ ọkukọ ahụ, leree nwoke masiri ya n'etiti ụmụnna di ya, nwụnye ya ọkukọ ahụ. Nwoke a nwụnyere ọkukọ a ga-ekuchi nwaanyị ahụ.

Mana ọ bụrụ na ọ nweghi nwoke masiri ya, ọ na-anwunye diokpara ya ọkukọ. Onye ọ bụla a nwụnyere ọkukọ ga-anara ọkukọ ahụ tigbuo ya. A naghi egbu ọkukọ ahụ egbu. A na-eti ya n'ala otu ugboro ọ nwụo.

Nwoke na-ekuchi nwaanyị na-egboro nwaanyị ahụ mkpa di. Ọ na-eleta ụmụ ya anya. Ọ bụrụ na nwaanyị ahụ mọtaara di ya nke mbụ nwa, nwa ahụ ga-aza aha di ya nke mbụ. Ụmụ ọ mọtaara nwoke nkuchi ga-aza aha nwoke nkuchi. Mana ọtụtụ oge, esemokwu na-adapụta n'etiti ụmụ nwoke nke mbụ na ụmụ nwoke nkuchi.

4.3.9 Iri ekpe

Iri ekpe bụ iweghara akụnauba onye nwụrụ anwụ. Ndị nne na nna na-akpa akụnauba ka ọ ga-abụ ha nwụo ka ụmụ ha weghara ihe ha nwere. N'oge gboo, ọ bụ naanị ekpe nna ka a na-eri n'ihi na ụmụ nwaanyị anaghị akpa akụnauba. Mana ugbu a, ụmụ nwaanyị na-enwekwazi akụnauba. Nke a pütara na a na-erizi ekpe nne ugbu a.

Ọ bụ nwa nwoke, di, nwunye ma ọ bụ nwanne na-eri ekpe n'ala Igbo. Obiibia ndị Bekee mere na mmadụ na-edede iwu gbasara ekpe ya mgbe ọ ka dì ndụ nye ya onye ọka iwu ga-edote ya. Onye ahụ nwụo ọka iwu ewepụta iwu ekpe onye ahụ, ndị dì ndụ ahụ etu a ga-esi rie ekpe onye nwụrụ anwụ. Ọ bụrụ ebe e nweghi iwu ekpe, a na-enwe oke esemokwu n'ike akụnauba onye nwụrụ anwụ. Mana anaghị enwe nsogbu n'iri ekpe ebe e nwere iwu ekpe. Ihe ndị a na-erite n'ekpe gunyere ala, ụlo, ego, ụgbọala, ụlo mmepụta ihe dgz.

4.3.10 Igụ aha

Igụ aha ma ọ bụ ịba aha bụ omenala ndị Igbo. Onye ọ bụla nwere aha ọ na-aza. Mgbe a mịrụ nwa ọhụrụ ọ ga-eme izu asaa tupu a gụo ya aha. Ọ bụ nne na nna mịrụ nwa na-agbakọ aka ọnụ tọpụta aha ha ga-agụ nwa ha.

Onye bükaričhara okenye n'ụmụnna ka ọ díjiri inye nwa aha ahụ n'ụbọchị emume igụ aha.

Aha a ga-agụ nwa nwere ike ịbü ọnatarachi ma ọ bụ ihe mere eme. Aha ọnatarachi bụ aha nwa nwetara site n'aha ụbọchị ahịa a mịrụ ya. Omumaa atụ, nwa nwoke a mịrụ ụbọchị eke ga-aza Nweke, Okeke, Okereke; a ga-agụ nwa nwaanyị a mịrụ ụbọchị eke Mgbeke, Ekemma. Nwa nwoke a mịrụ ụbọchị orie ga-aza Nwoye, Nworie, Okoroorie, Okoye, Orieka, Okorie ebe nwaanyị ga-aza Mgborie, Oriemma, Ugoorie.

Nwa nwoke a mịrụ ụbọchị afọ ga-abụ Nwafọ, Okafọ, Okoroafọ, Afọka ma nwaanyị ga-aza Mgbafọ, ụgaafọ, Afọdịmmma. A ga-agụ nwa nwoke a

muru ụbuchi nkwo Nwankwo, Okonkwo, Okoronkwø, Nkwøka ma nwaanyi ga-abu Mgbankwo, Nkwømma, ugankwo.

Ndị Igbo na-agukwa aha site n’ihe mere tupu a dì ime nwa, mgbe a dì ime ya na oge a mru ya. Ndị di na nwuye nōrō ogologo mgbe tupu ha mta nwa nwere ike ịgụ nwa Taabugboo, Ositadimma, Ndidiama, Mkpurudo, Nwaesu dgz. Ndị mru ọtụtụ nwaanyi tupu ha mta nwa nwoke ga-agu nwa nwoke ahụ Nwokediukọ, Mmaduakọ dgz. Ndị a mru ebe esemokwu dì na-aza Iroha, Iroka, Asíteta, Ogoadiazi dgz. Aha mmadu na-aza bara ụba.

Nnwale onwe 1

- a. Olee ndị a na-ebi ugwu?
- b. Olee mgbe e ji ebi ugwu?
- ch. Gini bụ ikuchi nwaanyi?
- d. Kedụ onye na-ekuchi nwaanyi?
- e. Onye ka a na-eri ekpe ya?
- f. Olee ihe ndị a na-erite n’ekpe?

4.4 Mgbanwe na-abata n’omenala ndị Igbo

Omenala na-eto eto ma na-agbanwekwa agbanwe. Nwayo nwayo ọtụtụ ihe na-egosi omenala ndị Igbo na-agbanwe. I ga-elebanye anya n’ufodu omenala ndị Igbo gbanwerela.

N’oge gboo, ndị Igbo amaghị asusụ ozø ma ọ bughị asusụ Igbo mana ugbu a ọtụtụ ndị Igbo na-asu asusụ Bekee ma ọ bụ nke ndị agburu ndị ozø di na Naijiria. Ọtụtụ ndị Igbo na-asuzi asusụ kariri naani asusụ Igbo, ebe ndị ufodu, n’ihi ihe mmadu enweghi ike ikowa, amaghị asu asusụ Igbo.

Ejiji ndị Igbo agbanweela. N’oge gboo, ndị Igbo na-agba ọtọ, mechaa wawa akwa ma ọ bụ gwowe ya n’obi mana ugbu a ọ dizighị etu a. Ha na-akwazi akwa ha na-eyi n’ahụ. Ichọ mma ndị Igbo na mbụ gunyere ide uli, uhie, igbu ichi mana ọ dizighị etu a ugbu a. Ha na-agbazị isi ha ọkụ site na ite ya ihe otite na-agba isi ọkụ, isi ọkpukpa dika isi nchikwa anazighị ewu. Umụ nwaanyi na-akwanye ihe nkwanaye dì iche iche n’isi ha. Ọ buzighị naanị isi owu na isi aka. Ha na-eyizi uwe agada ebe ndị nwoke na-eyikwa iyeri ntị. Umụ nwaanyi na-etekwazi uhie ọnụ nke na-eme ka ọnụ ha na-eke daa.

N’oge gboo, ndị Igbo na-ajụ ase ọfuma tupu a lụwa di na nwunye. Naanị usoro ịlụ nwaanyi ha maara mgbe ahụ bụ ibu mmanyia ugboro ugboro dika omenala Igbo kwuru. Mana ugbu a ọ bughị mmadu niile na-emezi ma ọ bụ mezuo usoro omenala a. N’ihi okpukpe chochị, ndị Igbo na-

agbakwazi akwukwo n'ulo ụka iji wee luo di na nwunye. Ụfodu chọchị anaghị enyere omenala Igbo aka site na ịma iwu gbasara alụmdinanwunye dí ka na onye otu ha ga-ebu ụzo gbaa akwukwo na chọchị tupu o buo mmanya nwaanyị. Nke a bụ iweghachi aka elekere azụ.

Egwuregwu ndị Igbo sokwazi na ihe ndị nwere mgbanwe. N'oge gboo, ndị Igbo na-atụ okwe na nchọ, agba mgba, akpọ ọga ma na-egwu egwu ọnwa dí iche iche. Nke a adịzighị ugbu a. Ugbu a ha na-agbazị bọålụ, ọso na egwuregwu ndị Bekee dí iche iche. Mgbanwe batara n'omenala Igbo meziri na ndị Igbo anazighị egwu egwu ọnwa. A nazighikwa apụ ọriṇi. A nazighikwa akọ akukọ ifo. O nwezighị onye nwere ohere maka ihe ndị a dí ka e nwere n'oge gboo.

Ndị Igbo na-ekwu sị na igwe bụ ike; na onye nwere mmadụ ka onye nwere ego. Nkwenye dí etu a esizighị ike n'etiti ndị Igbo. Na mbụ a na-ebikobu ọnụ, mana ugbu a, onye luo nwaanyị ọ kporo nwunye ya gaa biri onwe ya.

N'oge gboo, ndị Igbo na-agba ohu, na-egbu ejima ma na-ejikwa mmadụ achụ aja. Nke a adịzighị ugbu a. Onye ọ bụla nwara ya anwa ugbu a, govementi akpuru ya. Ndị Igbo na-emebu nwaanyị na-amụ nwa wee nwụo, e tufuo nwa dí etu a sị na o mere arụ mana nke a adịzighị. N'oge gboo, onye ahụ adịghị, ọ gaa na nke dibịa mgborogwu na mkpaahịhịa mana ugbu a ụlo ọgwụ juru ebe niile. Ndị Igbo amabughị ka e si agụ na ka e si ede, ma n'oge ugbu a ha na-agazi akwukwo ịmụta ịgụ na ide.

N'oge gboo, ndị Igbo na-eji ukwụ aga njem ma na-ebukwazi ibu ha n'isi, mana ugbu a, ụzo ka mfe eji aga njem ma na-ebukwa ibu juputara ebe niile. Ndị Igbo amabughị ihe bụ ashebi. Mana ugbu a, ndị Igbo na-eme ashebi ebe ọ bụla a na-eme mmemme iji mee mmemme dí etu a ka ọ daa ụda. Ha mütara nke a n'aka ndị Yoruba.

N'oge gboo, ndị Igbo na-asọ onye kpara ego n'uzo ruru unyi asọ. Mana ugbu a ndị Igbo bidozịri na-efe ego na-achoghị ịma etu e si kpata ya. Ugbu a, onye gburu ọchụ amaghị ama anazighị agba ọso ọchụ. Ọ na-eweta ọkpurukpu ego nye ndị nwe onye nwụrụ anwụ nke ha ga-eji kwaa ozu. A na-echizi ọzọ ụka ugbu a, ebe a na-eji ego dochie anya ihe niile a na-eme n'oge gboo. O nwezighị ihe dí ka iru mgbede ma ọ bụ ipụ ebe. Nwoke chọro ịlụ nwaanyị nwere ike ịhụ nwa agbogho ọ ga-alụ ebe ọ bụla dịka ala Igbo, ugwu Awusa, ala Yoruba ma ọ bụ ala Bekee. Nri e jiri mara ndị Igbo bụ ji, akpụ, ede na ọtụtu ndị ọzọ. Mana ugbu a nụdụlz (dị ka indomi, chiki, tọmị tọmị dgz.), achịcha mkpọ, goldin mọọn na nri mkpọ ndị ọzọ aburụla nri ụmụaka Igbo.

N’eziookwu ọbịịa ndị Bekee wetara mgbanwe n’omenala anyị niile. Asusụ Igbo, erike, ikpe ikpe, ekpemekpe, akaorụ na ọtụtu ihe ndị ọzọ na-anwuzi pii.

Nnwale onwe 2

- a. Deputa uezø mgbanwe anø batara n’omenala Igbo.
- b. N’uche nke gi, gini butere mgbanwe n’omenala Igbo?

4.5 Nchikota

Omenala bụ uezø ndị mmadụ si ebi ndụ. Omenala ndị Igbo nwere ndị dí mma ma nwekwaa ndị dí njọ. Mgbanwe abatala n’omenala ndị Igbo. Ndị ahụ dí njọ adizighị ugbu a. Iji maa atụ, n’oge gboo, ndị Igbo na-agba ohu, na-egbu ejima ma na-ejikwa mmadụ achụ aja.

A na-ekwu na ndị Igbo si n’agburu ndị Juu. Nke a mere anyị jiri tulee omenala ndị Igbo na ndị Juu na-emekorita. Omenala ndị a gunyere: nsø nwaanyị, ala obi, ịgba odibo, ibi ugwu, ile ọmụgwọ, iri ji ọhụrụ, ikuchi nwaanyị, iri ekpe na ịgụ aha. Anyị hukwaziri na mgbanwe na-abata n’omenala ndị Igbo ufrequdu.

4.6 Nrụtụaka/Ngumi

Nelson, Thomas. (1982). *The new king James version bible*. Nashville: Harper Collins.

Nkamigbo, Linda C. (2011). *Jụo m omenala Igbo*. Nkpor: Brystevand Publishers.

Nzeakọ, J.U.T. (1979). *Omenala Igbo*. Lagos: Longman Nigeria PLC.

Ogbalụ, F.C. (1979). *Omenala Igbo*. Onitsha: University Publishing Company.

4.7 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ azịza nnwale onwe nke ndị a:

Azịza nnwale onwe 1

- a. N'ala Igbo, a na-ebi nwa nwoke ọ bụla ugwu. Ndị Igbo ka na-ebi ugwu tata mana ụfodụ na-emezi ya n'uzo ọ gbara ọhụrụ.
- b. Ọ bụ n'ubochị nke asato a mürü nwa ka a na-ebi ya ugwu.
- ch. Ikuchi nwaanyị bụ omenala ndị Igbo a na-emere nwaanyị dí ya nwụrụ anwụ. A na-esi n'ime ụlo nwoke ahụ nwụrụ anwụ hopụta nwoke ga-anochi anya ya n'ebe nwunye ya nọ. Nwoke ahụ ga na-arurụ nwaanyị ahụ ihe niile di ya nwụrụ anwụ kwesiri ịrụrụ ya. Ndị ezinaulọ nwoke ahụ nwụrụ anwụ na ụmụnna ya ga-eburu mmanya gaa be ndị ọgo ha. Ha ga-agwa ndị ọgo ha na ha chorọ ikuchi nwa ha nwaanyị di ya nwụrụ. Nke a ga-eme na nwaanyị ahụ agaghị aloghachi be nna ya.
- d. A na-esi n'ime ụlo nwoke ahụ nwụrụ anwụ hopụta nwoke ga-anochi anya ya n'ebe nwunye ya nọ.
- e. Ndị nne na nna na-akpa akụnauba ka ọ ga-abụ ha nwụo ka ụmụ ha weghara ihe ha nwere. N'oge gboo, ọ bụ naanị ekpe nna ka a na-eri n'ihi na ụmụ nwaanyị anaghị akpa akụnauba mana ugbu a, a na-eri ekpe nne n'ihi na ha akpawala akụ gbu a.
- f. Ihe ndị a na-erite n'ekpe bụ akụnụba onye nwụrụ anwụ.

Azịza nnwale onwe 2

- i. Asusụ-Igbo na-asụzi asusụ ọzọ ọbụla masiri ha.
- ii. Ejiji ndị Igbo agbanweela.
- iii. Egwuregwu ndị Igbo sokwazi na ihe ndị nwere mgbanwe.
- iv. Ndị Igbo na-ekwu sị na igwe bụ ike; na onye nwere mmadụ ka onye nwere ego. Nkwenye dí etu a esizighị ike n'etiti ndị Igbo.
2. N'uche m, mgbanwe ndị a bụ maka na ndị Igbo bụ ndị ihe ọhụ na-amasi nke ukuu. Gbakwụnyere ịgba mbọ “ka a dí ka ibe”

MODUL 2 MMALITE ASUSU IGBO

Na modul gara aga, i gürü ihe gbasara ndị Igbo nke gụnyere ndị ha bụ, oke ala ha na Naijiria, ndị agbataobi ha nakwa omenala ha. Ebe i matarala ihe ndị a, i ga-agụ maka ọmụmụ asusụ Igbo na modul a. Nke bụ eziokwu bụ na ndị Igbo nwere usoro ebimündụ ha, omenala ha tinyekwara etu ha si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ ha amalite. I ga-ahụ nke a na nkega nke mbụ. Nkega nke abụo ruo nke anọ ga-akuziri gi maka ọmụmụ asusụ Igbo n'oge dị iche iche nakwa n'afọ dị iche iche. O bụ ntụzi aka na usoro dị n'Anizoba (2004) ka ederede modul a gbasoro. N'otu aka ahụ, Oraka (1983) bụ ihe mgbakwasa ụkwụ. Nkegasị anọ dị na modul a. Ha bụ ndị a:

Yunit 1	Etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite
Yunit 2	Mmalite ọmụmụ asusụ Igbo 1700-1800
Yunit 3	Ọmụmụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890
Yunit 4	Ọmụmụ Igbo n'oge ọchichị ndị ọcha 1930-1960

YUNIT 1 ETU NDỊ IGBO SI ECHETA IHE TUPU ỌMỤMỤ ASUSỤ IGBO AMALITE

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 1.3.1 Mmalite Asusụ Igbo
 - 1.3.2 Uzọ Ncheta Ihe Tupu ọmụmụ Asusụ Igbo Amalite
- 1.4 Nchikọta
- 1.5 Nrütuaka/Ngumi
- 1.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a

1.1 Mkpólite

O bụ eziokwu na ndị Igbo amabụghị etu e si ede na etu e si agụ mana ha na-asukorita asusụ ha. Umụaka Igbo na-amụta asusụ Igbo site n'ọnụ ndị be ha. Nwata o bula na-amụta asusụ nke nne na nna ya site n'ile ha anya n'ọnụ ya na ige ha ntị n'olu. O bükwa n'uzo dị etu a ka o si amụta omenala nke agbụrụ a mụnyere ya n'ime ya. Ndị Igbo mechara kawa akara iji cheta ihe mana ndị Igbo bidebere ndị Efik, Ibibio na Anaang weputara ụzọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha nke a kporo Nsibidi.

1.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa etu asusụ Igbo siri malite
- Ide ụzọ dí iche ihe ndị Igbo si edekọ ihe n'oge gboo
- Ikowa akara mbụ ndị Igbo jiri dee ihe

1.3 Ndịna kpom kwem

1.3.1 Mmalite asusụ Igbo

Na mbido ndị Igbo na ndị mba ọzọ adighị enwe oke mmekorịta, o bụ nke a mere na e nweghi ihe dika ihi aka n'anya wee malite ịmụ na ikuzi asusụ na omenala Igbo. Ọmụmụ asusụ Igbo a na-eme bụ nke nwa na-amụta n'ọnụ ndị be ya. O kwere ighoṭa na nwata ọ bụla na-amụta asusụ nke nne na nna ya site n'ile ha anya n'ọnụ ya na ige ha ntị n'olu. O bükwa n'uzo dí etu a ka o si amụta omenala nke agbụrụ a mụnyere ya n'ime ya.

N'ihi nke a ụdị ọmụmụ a na-eme n'ihe gbasara asusụ Igbo n'oge ochie bụ n'ihe dí ka asusụ, agumagụ ọdịnala na omenala. N'imụ asusụ, nwa ọ bụla a mürü n'ala Igbo na-amata nkejiasusụ niile na akpaalaokwu niile dí n'asusụ Igbo. O ga-eme nke a ka o wee nwee ike ikowa onwe ya, ma ghọtakwa ihe ndị ọzọ na-akorọ ya n'asusụ Igbo. Ọzọ bụ n'ihe gbasara agumagụ ọdịnala. Oge niile ka ha na-amụta nke a site n'aka nne na nna ha, ụmụnne ha ndị tọrọ ha, ya na n'aka ndị ọgbọ ha oge ha tolitere inwe ọgbọ maqbụ otu egwuregwu. Ngalaba nke atọ ha na-amụ bụ ihe gbasara omenala Igbo. Ha na-eme nke a site na nwata wee ruo na ha etolite (Anizoba, 2004). O bụ n'ọnụ ndị okenyé ka ha si amụta nke a.

Nnwale onwe 1

- a. Olee etu nwa Igbo si amụta Igbo?
 b. Ngalaba ihe ole ka nwa Igbo ga-amụ gbasara Igbo?

1.3.2 Ụzọ ncheta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite

Dí ka anyị si mata, o bụ nkwenye ndị ọcha na ndị mba ojii Afrika amaghị ka e si ede asusụ ha ede. Anizoba (2004) mere ka a mata na ndị Igbo so n'otu ndị ahụ amaghị ka e si ede asusụ ha ede. Ma ka o sila dí, anyị aghaghị ịmata na oge ezi dí n'ukwu ụkwa, na ndị Igbo nwere ụzọ dí iche ihe ha si edekọ ihe ụfodụ.

Mbụ, ha na-eme nke a site n'ika ihe n'aja (n'ahụ aja ụlo). Anyị hụru nke a nke ọma n'akwukwọ Chinụ Achebe a kpọro “Things Fall Apart”, ebe ụnọka nna Okonkwo ji ịka ihe n'ahụ aja ụlo ya wee na-egosiputa ndị o ji ugwo. Akara ndị nta bụ ndị o ji obere ugwo ebe ndị toro ogologo bụ ndị o ji nnukwu ugwo. Ndị Igbo si uzo dị etu wee na-edede ihe mana nke a abụchaghị ezi uzo. E wezuga nke a, ha nwekwara uzo ọzọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha nke ha kpọro *Nsibidi* (Oraka, 1983).

Nke a bụnọọ usoro ndị Igbo na ndị agbataobi ha dika Efik, Ibibio na Anaang weputara ka ọ bụrụ uzo ha si edekọ ihe mere na ndụ ha. Nsibidi a bụ usoro edide ha na-eji ihe e sere ese were egosiputa. Chijioke (1995) kowara na Oriakụ Elizabeth Isichei dere n'akwukwọ ya n'afọ 1976 si na ndị Igbo bidebere mba mmiri nwere uzo ha na ndị agbataobi ha si ede ihe.

Ọ bụ eziokwu na o nweghi onye nwere ike ikwu hoo haa mgbe a malitere Nsibidi, mana otu onye ọru ụka aha ya bụ Rev. J. K. MacGregor deputara mkpuru edeme Nsibidi dị iri iteghete na asatọ n'afọ 1909. Nwoke a kwuru na Nsibidi dị ka uzo ndị ọcha si ede ihe nke ha. Ọ kowakwara na ya nwere ikpe e kpere n'Enion (Enyong Greek) nke e deturu na Nsibidi.

Ma ka o sila dị, ọ bụghị nwoke a bụ onye mbụ maara ihe gbasara Nsibidi n'ihi na Profesọ Afigbo dere n'akwukwọ ya n'afọ 1975 si na onye mbụ maara ihe banyere ya bụ T. D. Maxwell oge ọ bụ “District Commissioner” n'afọ 1904. E kwukwara na Maxwell nwere uzo edeme Nsibidi dị iri abụọ na anọ nke ọ natara ndị inyom ọnụ na-eru n'okwu n'agbụrụ “Henshaw”.

Rev. J. K. MacGregor kwuru na ọ bụ ndị Igbo malitere Nsibidi mana Oriakụ Elizabeth Isichei sị na ọ bùchaghị eziokwu ebe ọ bụ na MacGregor kwuru na ọ bụ na Uwet nke dị n'owụwa anyanwụ Cross River ka e ji Nsibidi ede ihe. N'eziokwu, ihe mere bụ na ndị Ibibio bụ ndị malitere Nsibidi mana ndị Igbo bidebere ha nso mütara ya n'aka ndị Ibibio.

Ebe ọ bụ na Nsibidi bụ ndị otu nzuzo dị ka mmanwụ, ekpe, ọkọnko na-ejikari ya edetu ihe ha na-eme, o nweghi onye nwere ike ime ezi nchoputa banyere ya n'ihi na ndị na-edede ya agaghị ekwe kọqoro onye ọ bụla ihe maka ya. Nke ọzọ bụ na ọ dighị ebe ọ bụla ndị na-edede ya wuru ka a nọrọ wee na-azụ ndị ga na-edede ya (Oraka, 1983).

Nnwale onwe 2

a.	Ndị Igbo ha nwere uzo dị iche iche ha si edekọ ihe ụfodụ tupu e nwee usoro edide? Kowaa azịza gi
b.	Kedụ onye mbụ dere maka Nsibidi?

1.4 Nchikota

Tupu amalite ịmụ na ikuzi asusụ na omenala Igbo, ọmụmụ asusụ Igbo a na-eme bụ nke nwa na-amụta n'ọnụ ndị be ya. Odide ihe na ndụ ndị Igbo bidoro n'ika ihe n'ahụ aja ụlo wee banye na Nsibidi. Ụdị ọmụmụ a na-eme n'ihe gbasara asusụ Igbo n'oge ochie bụ n'ihe dị ka asusụ, agumagụ ọdịnala na omenala. Ndị Igbo nwere ụzọ dị iche iche ha si edekọ ihe ụfodụ dika ịka ihe n'ahụ aja ụlo ha. E mechara nwee Nsibidi nke bụ usoro ndị Igbo na ndị agbataobi ha dika Efik, Ibibio na Anaang weputara ka ọ bụrụ ụzọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha. Nsibidi a bụ usoro edide ha na-eji ihe e sere ese were egosipụta. Ka o sila dị, e nwere ndorondoro banyere onye mbụ weputara Nsibidi.

1.5 Nrụtụaka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndụ ndị Igbo. Lecture notes

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

1.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Umụaka Igbo na-amụta asusụ Igbo site n’ọnụ ndị be ha. Nwata ọ bụla na-amụta asusụ nke nne na nna ya site n’ile ha anya n’ọnụ ya na ige ha ntị n’olu. Ọ bükwa n’uzo dị etu a ka o si amụta omenala nke agburu a munnyere ya n’ime ya.
- b. N’imụ asusụ, nwa ọ bụla a mṛụ n’ala Igbo na-amata nkejiasusụ niile na akpaalaokwu niile dị n’asusụ Igbo.

Aziza nnwale onwe 2

- a.
 - i. Uzọ dị iche iche ha si edekọ ihe ụfodụ tupu e nwee usoro edide bụ na ha na-eme nke a site n’ika ihe n’aja (n’ahụ aja ụlo). Anyị hụrụ nke a nke ọma n’akwukwọ Chinụa Achebe a kpọro “Things Fall Apart”, ebe ụnọka nna Okonkwo ji ịka ihe n’ahụ aja ụlo ya wee na-egosipụta ndị o ji ụgwọ. Akara ndị nta bụ ndị o ji obere ụgwọ ebe ndị toro ogologo bụ ndị o ji nnukwu ụgwọ. Ndị Igbo si uzọ dị etu wee na-edo ihe mana nke a abuchaghị ezi uzọ. E wezuga nke a, ha nwekwara uzọ ozọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha nke ha kpọro Nsibidi
 - ii. Ndị Igbo na ndị agbataobi ha díka Efik, Ibibio na Anaang weputara ka ọ burụ uzọ ha si edekọ ihe mere na ndụ ha. Nsibidi a bụ usoro edide ha na-eji ihe e sere ese were egosipụta. Chijioke (1995) kowara na Oriakụ Elizabeth Isichei dere n’akwukwọ ya n’afọ 1976 si na ndị Igbo bidebere mba mmiri nwere uzọ ha na ndị agbataobi ha si ede ihe. Ọ bụ eziokwu na o nweghi onye nwere ike ikwu hoo haa mgbe a malitere Nsibidi, mana otu onye ọru ụka aha ya bụ Rev. J. K. MacGregor deputztara mkpuruuedemede Nsibidi dị iri iteghete na asatọ n’afọ 1909. Nwoke a kwuru na Nsibidi dị ka uzọ ndị ọcha si ede ihe nke ha. Ọ kowakwara na ya nwere ikpe e kpere n’Enion (Enyong Greek) nke e deturu na Nsibidi.
- b. Onye mbụ dere maka Nsibidi Bụ Rev. J. K. MacGregor deputztara mkpuruuedemede Nsibidi dị iri iteghete na asatọ n’afọ 1909.

YUNIT 2 MMALITE ỌMỤMỤ ASỤSỤ IGBO 1700-1800

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 2.3.1 Ọmụmụ Igbo a'ala Ndị Bekee
 - 2.3.2 Ọmụmụ Igbo n'Afrika: Ọmụmụ Igbo na Sierra Leone na Fernanda Po
 - 2.3.3 Ọmụmụ Igbo na Ndịda Naijiria (1830-1860)
 - 2.3.4 Ọmụmụ Igbo n'ala Yoruba na n'ala Igbo (1830-1860)
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrütüaka/Ngumi
- 2.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a

2.1 Mkpólite

Imụ asụ Igbo n'ala ndị Bekee malitere n'ala England na Amerika. Ọ bụ n'England ka otu onye ohu bụ onye Igbo e regara n'obodo ahụ bụ nwoke a na-akpo Olaudha Equiano gwara ndị ọcha na ndị Igbo ga-abụ otu n'ime agburụ ndị Juu n'ihi na myiri dị n'etiti üzö ndụ maqbụ omenala ha na nke ndị Juu. O kwuru na etu ndị Igbo si ebi ugwu ya na otu ha si ele nwaanyị ọmụgwọ, ma etu nwaanyị mürü nwa si aga asacha ahụ iji wee püta na nsọ ọmụgwọ, tinyere etu ndị Igbo si aba nwa aha dị ka etu ndị Juu si eme nke ha. Ọmụmụ Igbo na mba Afrika malitere na Sierra Leone ya na Fernando Po. Ọ bụ ebe ahụ ka ndị ọcha hapurụ ndị ohu e si na mba isi ojii Afrika kpofee ofesi ka a kwusiri ịzụ ahịa ohu. Samuel Ajayi Crowther na J.F.

Schon malitere ọmụmụ asusụ Igbo n'odịda anyanwụ nke Naijiria site n'ikwusa okwu Chineke. Schon malitere n'obodo a na-akpo Abọ n'ime 1841 mana o nweghi ike ịga n'ihi na ndị Abọ enweghi ndidi were nodu na-ege ya ntị. Ihe a mere ka mmuo Schon juo oke oyi nke mere na o sepuru aka kpam kpam n'imụ asusụ Igbo, were chezie imụ asusụ Awusa ihu.

2.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Ide banyere ọmụmụ Igbo n'ala ndị Bekee
- Ide banyere ọmụmụ Igbo n'Afrika
- Ikowha ọmụmụ Igbo n'Ndịda Naijiria
- Ide banyere ọmụmụ Igbo n'ala Yoruba
- Ikọ maka ọmụmụ Igbo n'ala Igbo

2.3 Ndịna kpomkwem

2.3.1 Omumụ Igbo n'ala ndị Bekee

Dika Oraka (1983) siri dee nke Anizoba (2004) kwadoro ebe mbụ a malitere ịmụ asụ Igbo bụ n'ala ndị Bekee. Ha bụ ala England na America. O hijara ọtụtu mmadụ ahụ ịmata etu o si bürü n'ala Bekee ka ọmụmụ asusụ Igbo malitere, mana o kwere anyị mata na ọ bụ n'ala Bekee ka a na-erega ndị ụmụnne anyị oge a na-azụ ahịa ohu. O bụ site n'aka ndị ohu ka ndị ọcha nwere mmasị n'asusụ ndị mba ụwa ozọ si were malite ịmụ maka asusụ ha nke Igbo bụ otu n'ime ha, were si otu a muba maka asusụ Igbo. Ozọ kwa, ndị Bekee amarala ka e si edetu asusụ ha n'akwukwọ. O bụ na mkpuruuedeme asusụ ha ka ha gbadoro ụkwụ were malite ịmụ ka a gaezi na-edē asusụ Igbo.

Oraka gara n'ihi kwuo n'ala Bekee, ebe mbụ na mbụ anyị nụrụ na a malitere ịmụ asusụ Igbo bụ n'obodo West-Indies. Anyị matara na ọ bụ n'ebe a ka ndị ohu na-arụ orụ n'ugbo ebe a na-akọ ụtaba/anwụrụ. Ka nwa oge gara, e mechara malitekwa ịmụ Igbo n'otu obodo dị na U.S.A. a na-akpọ Pennsylvania. Onye mere nke a bụ otu onye German a na-akpọ G.C.A Oldendorp. Nwoke a bụ onye orụ ụka nke ndị otu a na-akpọ “Moravian Brethren”. O nwere mmasị n'ịmụ ihe banyere asusụ nke ndị ohu ọ hụrụ na U.S.A. O bụ n'afọ 1766 rue 1767 ka ọ malitere ịmụ ihe banyere asusụ ndị ohu ahụ e si Afrika wee kpofega ofesi. Nke a pütara na ọ bughị naanị asusụ Igbo ka ọ mürü ihe banyere ya. O mechara biputra ihe niile ọ mütara n'asusụ ndị o lebara anya n'afọ 1777. N'ime akwukwọ ya ahụ nke anyị amataghị ihe ọ kpọro ya, o depütara mkpuruokwu Igbo ole na ole, ya na ọnugwu Igbo ụfodụ. O dekwara mkpọaha iri na ato n'asusụ Igbo tinyere ahiriokwu abụo n'Igbo ọ tapiri na Bekee.

Ebe ozọ kwa omumụ asusụ Igbo malitere bụ na England. Nke a bụ ebe ozọ e kpogara ndị ohu. Otu onye ohu bụ onye Igbo e regara n'obodo a bụ nwoke a na-akpọ Olaudha Equianow. Aha ozọ e jikwa mara ya n'ala bekee bụ ‘Gustavus Vassa the African’. E jidere nwa amadi a were refuo ya oge ọ dị naanị afọ iri na abụo. E kwuru na a mürü ya n'afọ 1745 n'obodo a kpọro Essaka nke nwere ike ịbü na Nsukka maqbụ Iseke ka a kpohiere. O bụ n'isi obodo England a na-akpọ London ka anyị nụrụ na ndị ọcha nwere mmasị n'ịmụ ihe banyere asusụ na ebe ndị Igbo si were malite, jụrụ ya ajụjụ. Ha jụrụ ya sị, ”ole ebe ndị Igbo si were malite ndụ?” N’azịza ya, o kwuru na ndị Igbo ga-abụ otu n'ime agburụ ndị Izrel ndị kpafuru n’uri.

Ihe o ji kwue nke a bụ na o lere anya na myiri dị n’etiti üzö ndụ maqbụ omenala nke ndị Juu. O kwuru na etu ndị Igbo si ebi ugwu ya na otu ha si ele nwaanyị ọmụgwọ, ma etu nwaanyị mürü nwa si aga asacha ahụ iji wee

p̄uta na nso ọmụgwō, tinyere etu ndị Igbo si aba nwa aha dī ka etu ndị Juu si eme nke ha. Ihe niile a bụ ihe e dere maka Ọlaudah Equianō n’afọ 1789 na London n’akwukwō a kporo “INTERESTING NARRATIVE OF THE LIFE OF OLAUDAH EQUIANO”

Na nchik̄ta, anyị ga-ahụ site n’ederede Ọraka na ọtụtụ ihe si n’ime mmalite mbụ a e mere n’imụ asusụ Igbo were p̄uta. Nke mbụ bụ na ọmụmụ a rüturu aka na mkp̄urụokwu Igbo, aha/mkp̄oaha, ahiriokwu na omenala Igbo. Nke abụo bụ na aziza Ọlaudah Equianō mere ka e nwēe, ọ bụna rue oge ugbu a, ndị na-akwado na ndị Igbo malitere ndụ ha n’obodo ndị Juu. Mmadụ dī ka Besden (1912) M.D.W. Jaffreys (1946), H.R.Palmer (1921-1928) na F.C. Ogbalu (1974) kwadoro na ndị Igbo malitere ndụ ha n’obodo ndị Juu.

Nnwale onwe 1

a. Olee obodo mbụ a malitere ịmụ asu Igbo n’ala ndị Bekee?
b. Kedụ aha nwa amadi Igbo ndị ọcha jụrụ ajụjụ banyere Igbo?

2.3.2 Ọmụmụ Igbo n’Afrika: Ọmụmụ Igbo na Sierra Leone na Fernando Po

Oge a kwusiri ịzụ ahịa ohu, Ọraka (1983) dere na ndị ọcha gbalirị were kpolata ndị ohu e si na mba isi ojii Afrika kpofee ofesi. Ebe a hapurụ ha bụ na Sierra Leone ya na Fernando Po ebe ndị French hapurụ ndị ohu nke ha. Oge a hapurụ ha n’obodo abụo ndị a, ọtụtụ n’ime ha, ndị maara ụzọ obodo ha laghachiri azụ mana ndị ọzọ enweghi ike ịlaghachi obodo ha weere ebe a hapurụ ha mere obodo ha.

Ka ịzụ ahịa ohu kwusiri, ihe na-anụ ndị ọcha oku n’obi bụ ka ha choo ụzọ ha ga-esi malite ịzụ na ire ahịa ziri ezi n’iwu. Ihe ọzọ bụ na ndị ụka maara na otu ụzọ a ga-esi kwusị ịzụ na ire ohu bụ site n’iziga ozi ọma nke Jizos. Tupu ha enwee ike ime ihe ndị a, ha maara na ha ga-amatariri asusụ na omenala ndị ha ga-ejekwu. Ọ bụ ya mere na a malitere ịmụ asusụ na omenala ndị Igbo ọzọ n’obodo Sierra Leone na Fernando Po n’ihe dī ka afọ 1828 wee ruo 1854.

E wezuga G.A.C. Oldendorp, ọtụtụ ndị ọru ụka dī iche iche site n’okwu Ọraka (1983) malitere ịmụ asusụ na omenala Igbo ebe ọ dī ukwu. E nwere ọtụtụ okwu Igbo ha nwetara n’aka ndị ohu a hapurụ na Sierra Leone na Fernando Po. N’imā atụ, mmadụ dī ka J.F. Schon gwara ndị ụka ha n’isi ụlo ọru ha dī na London, na ya enwetala mkp̄urụokwu Igbo dī 1600. Ọ bụ n’afọ 1840 ka o mere nke a. Ọzọ, otu nwoke a na-akpo Edwin Norris dekotara ọtụtụ okwu nke asusụ dī iche iche a na-asu n’odida anyanwụ nke Afrika. Ihe o ji mee nke a bụ iji nyere ndị ọcha ga-agà njem n’osimiri Naija aka iji mee ihe nchoputa maka ịmalite ụzọ maqbụ ebe a ga-esi malite ịzụ na ire ahịa ziri ezi n’iwu. Asusụ Igbo so n’otu asusụ nwa amadi

a dekotara otutu mkpurukwu ya. Afọ o mere nke a bụ 1841. O kwere anyị ghota na ọ bụ 1840 ka ndị ọcha malitere oke njem ahụ ha ji were gaa ime nchoputa n'osimiri Naija.

O nwere ihe mere n'afọ 1828. Ọraka dere na tupu Edwin Norris na J.F. Schon edeputa otutu mkpurukwu Igbo, otu nwaanyị a na-akpo Oriakụ Hannah Kilham emelariji ihe dị otu a. Nwaanyị a depütara otutu okwu nke asusụ ndị ọdịda anyanwụ Afrika na-asu n'obodo Sierra Leone n'ihe dị ka afọ 1828. Ihe o bu n'uche were mee nke a bụ ka e were hụ mkpurukwu a ga-eji wee malite izi ụmụaka ndị ohu a hapuru n'obodo ahụ n'asusụ nke nne na nna ha. Asusụ Igbo bükwa otu n'ime asusụ nwaanyị a mere nchoputa n'ime ya.

Na mgbalị nke ya, otu onye ọcha a na-akpo John Clarks depütara otutu ọnugogu nke asusụ Igbo, tinyekwara m kpurukwu Igbo dị narị abu na iri ise. N'ideputa m kpurukwu ndị a, nwoke a gbalirị ide ha dị ka olu dị iche ihe nke asusụ Igbo a na-asu na Sierra Leone si were dị. N'iga n'ihu na nchoputa a John Clarks mere n'ihe banyere olu dị iche ihe e nwere n'asusụ Igbo, otu nwoke a na-akpo S.W. Koelle depütara otutu okwu Igbo n'olu Igbo ise o nwetara na Fernando Po. Olu Igbo ndị a bụ Abaja (nke nwere ike bürü Agbaja), Arochukwu, Isielu, Isuama na Ohafia. O dere nke a n'akwukwọ a na-akpo "Polyglotta Africana" n'afọ 1854 (Anizoba, 2004).

Nnwale onwe 2

a. Gini ka ndị ọcha mere ndị ohu oge a kwusiri ịzụ ahịa ohu?
b. Kedụ uzo ihe abu nru ndị ọcha ọku n'obi n'oge a?

2. 3.3 Ọmụmụ Igbo na Ndịda Nigeria (1830-1860)

Abor (1840-1842)

Ka ndị govementi nke ala England na-akwado iziga ndị njem nke gara n'osimiri Naija n'afọ 1840, ndị ụka Siemensi tinyere Samuel Ajayi Crowther na J.F. Schon ka ha soro mee ya bụ njem. Na njem ahụ, Schon gbalirị ka ya na ndị Igbo kparita ụka mana o nweghi ike ime nke a. Anyị ga-aghota na Igbo nke ọ mọtara n'aka ndị ohu a hapuru na Sierra Leone agaghị enyere ya aka n'ime nke a n'ihu na olu dị iche ihe dị n'asusụ Igbo.

Ka o ruru obodo a na-akpo Abọ n'ime 1841, ọ gbalirị ịgwa eze ndị Abọ na ndị obodo ya okwu Chineke, mana ebe ụdaolu asusụ ya ekweghi ndị Abọ nghota. Ha na eze ha enweghi ndidi were nodu na-ege ya ntị. Ihe a mere ka mmuo Schon juo oke oyi nke mere na o sepuru aka kpam kpam n'ịmu asusụ Igbo, were chezie ịmu asusụ Awusa ihu. Na nchikota, a hụru ihe a mere Schon n'Abọ dị ka nnukwu ọdachi nke weghachiri ịmu Igbo azụ nke ukwu n'ihu na ndị na-ebiputa akwukwọ n'oge ahụ adighizikwa

enwe mmasị n'ibiputa akwukwo nke olu Igbo. Schon alaghachighi azu ọzọ n'ala Igbo kama ọ nogidere na Sierra Leone ruo n'afọ 1847 mgbe ọ laghachiri England n'ihi ahụ adighi ike. Ka ha mechara njem ahụ, Crowther laghachiri azu n'ala Yoruba.

- O kwere għota na ɔmumụ pūtara ihe e mere n'oge a bụ n'ihe gbasara
- Mkpurukwu nke asusụ Igbo
 - Olu dī iche iche dī n'asusụ Igbo
 - Uru ọ bara bụ iji olu nke a munnyere onye n'ime ya wee na-ezi ya ihe n'ulọ akwukwo.

Omumụ a adighi omimi n'ihi na ọ bughị n'ala Igbo ka e mere ya. Ọ bụ ya mere na J.F. Schon nwere nnukwu ihe odatachi oge ọ gbaliri ka ya na ndị Abọ nwee mkpariatauka oge ọ na-agwa ha okwu Chineke.

Nnwale onwe 3

a. Gini kpatara Schon jiri sepụ aka n'imụ asusụ Igbo?
b. Omumụ pūtara ihe e mere n'oge a gbasara uzo ihe ato. Dee ha.

2.3.4 Omumụ Igbo n'ala Yoruba na n'ala Igbo 1830-1860

Ka e mechara njem e mere n'osimiri Naija n'afọ 1842, nke anyị chetara na ọ ghoro ndị ọcha ahịa, J.F. Schon jiri iwe laghachị azu na Sierra Leone mana Samuel Ajayi Crowther laghachiri n'ala Yoruba were tanye isi n'izisa ozi ọma. Oge ọru izisa ozi ọma na-agà n'ihi, o metutara ya n'obi na ọ ga-eziga otu ozi ọma ahụ n'ala Igbo. Ọ matara na otu ihe ga-enye aka n'ime nke a bụ ịmalitekwa ɔmumụ Igbo ọzo. Nke ọzo, ọ choputara na o kwesiri ka e nwee isi ulọ ozi ọma Siemensi n'Onicha. O mere ka ndị Siemensi nọ n'isi obodo England mata echiche ya. Ka ha kwadoro nzube ya, nwa amadi a zipuru ozi ka a kpotara ya otu onye Sierra Leone na-eri Igbo ka ji. Ihe o ji mee nke a bụ ka nwoke a na-akpọ Simon Jones bürü onye ntapirita ga na-atapi okwu n'asusụ Igbo.

Ka nwoke a rutere ala Yoruba, ya na Crowther nöturu ala na Lagos ka ha were degharịa nchoputa niile e merela na mgbalị ndị mmadụ gbaliri n'ime afọ ole na ole gara aga n'imụ Igbo. Tupu ha malite ime nke a, Crowther riqo ndị Siemensi ka ha nye ya akwukwo niile J.F. Schon derela n'Igbo.

N'afọ 1857, o bipütara otu akwukwo ọ kporo “A short Igbo Primer”. Ihe o dere na ya bụ ọtutu mkpurukwu Igbo, ya na ekpere ndị ụka ụfodụ a tapiri n'Igbo.

Ọ bụ eziokwu na njem ndị govamentị England kwadoro ka a gaa n'osimiri Naija n'afọ 1842 nyürü ha ahịa, mana ike agwughị ha. N'ihi ya, ha

kwadoro njem ọzọ nke malitere n'etiti afọ 1857. Ọ bụ Dkt. Baikee bụ onye isi ndị njem ahụ. Tupu ha malite ya bu njem, ndị ụka Siemensi tinyere ọtụtu ndị otu ha ka ha gaa malite isi ụlo ha n'Onicha. Ndị so na ya bụ S.A. Crowther, Simon Jones na Rev. J.C. Taylor.

J.C. Taylor bụ onye ọrụ ụka a ma ama n'ihi na oge a malitere ụlo ọrụ ndị ụka Siemensi n'Onicha n'afọ 1857, ọ bụ ya bụ onye isi mbụ legidere ya anya. A mürü ya na Freetown. Nne na nna ya bụ ndị Igbo a hapụru n'ohu. Ọ mütara asusụ Igbo n'aka nne na nna ya.

Ka J.C. Taylor na-elekota ụlo ọrụ ha anya n'Onicha, Crowther na Baikee gakwara n'ihu na njem nchoputa ha. Taylor tapiri ọtụtu ihe n'asusụ Igbo. Ọ chọro ịtapi Baibul n'Igbo mana o nweghi ike ime nke a n'ihi na ọ chọputara na Igbo ọ mütara n'aka nne na nna ya agaghị ekwe ya mee nke a. N'ihi ya, ọ gwara ndị ụka ka e mee ka ya na Schon chikota isi onu. Ọ bụ ya mere o ji gaa ala England ka ya na Schon hụ anya. Nhukorita anya mmadụ abụo a mere ka nwa amadi a bụ Schon malitekwa mmasi o nwere n'ịmụ Igbo ọzọ. Anyị ga-echeta na o ji iwe were hapụ asusụ Igbo kpam kpam n'ihe dị ka afọ iri na assaa gara aga mgbe o nweghi ike igwa ndị Abọ okwu Chukwu n'afọ 1842.

Ka Schon kuziri ya iwu na-achikwa ịtapi ihe n'asusụ ọzọ, Taylor malitere biputakwa ọtụtu akwukwo n'asusụ Igbo. Ima atụ n'afọ 1859, o biputara otu akwukwo “journal” nke o denyere ụfodụ ilu Igbo. N'otu afọ ahụ, o biputakwara akwukwo katikizim. N'afọ 1860, ọ tapiri otu okwu Chukwu e kwuru na Sierra Leone ma biputakwa ya n'Igbo. Ọ tapikwara ma biputakwa akwukwo ozi ọma (gospel) dị na Baibul. O lebakwara anya na “Primer” nke Crowther dere ma degharikwa ya. O mere ọtụtu ihe ọmụmụ n'ihe gbasara ụtoasusụ Igbo. N'ihi ya, o biputara otu akwukwo ụtoasusụ Igbo nke ọ kpọro “Oku Igbo” n'afọ 1861. Akwukwo a bugidere otu anya e ji amụ ụtoasusụ Igbo were ruo n'afọ 1890. Ọ malitere ịtapi Testamenti ọhụ n'afọ 1866.

Schon na Taylor nwere nghotahie n'uzo Taylor si tapi akwukwo ozi ọma nke Testamenti ọhụ. Schon tputara aro ka Taylor degharia ha, mana iwe gbara Taylor. Taylor na ndị otu ya nọ n'Onicha tapiri akwukwo ukwe, ekpere na usoro e si aka ụka. E biputara ha n'agbata afọ 1871 na 1872.

Ọmụmụ na nchoputa niile Taylor na-eme n'asusụ Igbo bijara na njedebe oge e zigara ya Igbebe n'ihi ahụ adighị ike. N'ikpeazu ọ laghachiri azụ na Sierra Leone n'ihe dị ka afọ 1871. Obi gbawara Crowther na Schon n'ihi na ọmụmụ Taylor mere n'asusụ Igbo achaghị acha n'anya ha. Mana etu o sila dị, Taylor bụ odogwu nwoke nke a hubeghi oyiri ya n'ihe gbasara ọmụmụ Igbo site mgbe G.A.C. Oldendorp malitere ya were rue n'oge nke ya .

Ka nwa oge gara, ndị katikist abụọ si Sierra Leone were bịa Bonny malitere imụ Igbo. N'afọ 1870, otu onye n'ime ha a na-akpọ F.W. Smart deghariri ma bipütakwa "Primer". O bipütakwara ukwe ụfodụ n'Igbo. Onye nke ọzọ a na-akpọ W.E.L. Crew nke bụ otu n'ime ndị oru uka nke Naija n'agbata afọ 1868 na 1869, bipütara "Primer" nke ya ma tapíkwaa ọtụtụ akwükwo ụka. Schon lebara anya n'akwükwo ndị a niile tutu e bipüta ha .

Na 1878, ike malitere gwüwa Crowther n'ihi na ọ kawala nka. N'ihi nke a, ndị ụka Siemensi zigara ya ndị Achidikin abụọ ka ha nyebere ya aka. Otu n'ime ha bụ nwa ya a na-akpọ Dobinson. Onye nke ọzọ bụ onye Sierra Leone a na-akpọ Henry Johnson. Crowther gwara Johnson ka ọ müwa asusụ Nupe mana Johnson nwekwara mmasi n' imụ asusụ Igbo.

N'oge a, akwükwo e bipütara n' asusụ Igbo adibeghi ọtụtụ. O choputara na otu ihe ọdachi na-eweghachi ibipüta akwükwo n'Igbo bụ ọtụtụ olu dì iche iche e nwere n'asusụ Igbo. O kwere ya ghota na tupu a malite ibipüta akwükwo na a ga-eme nchopüta n'ihe gbasaralor dì iche iche dì n'asusụ Igbo. Ọ bụ n'ihi nke a ka o ji were hopüta ótū òtù nke ọ gwara ka ha malite ide ọkowaokwu nke ọ kpọro "Comparative Dictionary of Igbo Dialects".

Nnukwu oru a magburu onwe ya agaghị n'ihu n'ihi na ndị ọ hopütara ịru ya achaghị acha. Etu o sila dì, ọ bụ n'ümụ ihe ndị otu a dekötara ka Crowther si were bipüta ọkowaokwu ya nke o bipütara n'afọ 1882. N'afọ 1883, Schon denyekwara okwu Bekee na ya ka o were kwe nghota n'ihi na ọ bụ olu Isuama ka e ji were dee ya. Ọkowaokwu ahụ adichaghị mma n'usoro e ji were dee ya n'ihi na Crowther dere ya n'okụ n'okụ ka o were nyere ndị na-atapi akwükwo ụka aka.

Johnson mechara hapụ imụ asusụ Nupe were daba n'asusụ Igbo. Ọ tapiri akwükwo ozi ọma nke Testamentị ọhụ n'afọ 1891, mana tupu e bipüta ya n'afọ 1893, ọ hapuru ala Igbo n'ihi oke esemokwu dapütara n'ihe banyere ụzọ esi achikwa Mishon nke Naija. Ndị ọcha malitere ịtajiri ndị isi ojii na-achị Mishon Naija anya. N'ihi ya, ha tüsasiri ha ma bokwa Crowther ọtụtụ ebubo ugha nke mere ka ọ nwuo n'obi mgbawa n'afọ 1891.

Otu onye ọru ụka ọzọ nke si Sierra Leone bịa na Mishon Naija tupu ọnwu Crowther bụ Julius N. Spencer. Ọ rürü ọru n'okpuru Johnson. Oge Johnson hapuru ala Igbo, Spencer rükwara n'okpuru Dobinson bụ onye nochiri ọkwa Johnson. N'afọ 1892, Spencer bipütara otu akwükwo ọ kpọro "Elementary Igbo Grammar" n'olu Bekee. E deghariri akwükwo a ma mee ka o buwanye ibu n'afọ 1901. Onye mere nke a ma bipütakwa ya n'aha Spencer bụ T.J. Dennis n'afọ 1916. E bipütakwara ya ọzọ n'afọ 1927. Spencer dekwara akwükwo ọgugu Igbo abụọ nke ọ kpọro "Genesis

in Igbo” n’ihe dì ka afò 1900. Nne ya bụ onye Igbo ebe nna ya bụ onye Yoruba. O bjara na Naijiria n’afò 1885 dì ka katikist.

N'ihe dị ka n' afọ 1917, e kpokọrọ akwụkwọ niile e bipütara n'Igbo wụba na "Niger House" ka a ghara iji ha na-ezi ihe. N'akwụkwọ Jọnal nke N. Thomas bipütara n'otu afọ ahụ bụ 1917, a gwara ndị mmadụ ka ha were naanị akwụkwọ Spencer nke T.J. Dennis deghariri were na-akuzi Igbo.

Na nchikota, anyi ga-ahu na a gbaliri nke ukwu n'imụ asus Igbo n'agbata afo 1850 na 1890. N'oge a, e biputara otutu mkipurukwu Igbo, tinyekwara otutu akwukwo ogugu. O bu eziokwu na e mechara hu na ha gbara oru mana anyi agaghị echezo otutu ndị mmadu gbaliri nke ukwu n'ibiputa akwukwo Igbo. O kwere anyi ghota na Taylor enweghi atu n'ime ha niile. Ekele ga-agara ha n'ihi na ha naghaara ndị ọcha ọmụmụ Igbo ma mụnyekwa oku mmasi n'obi ụmu amaala Igbo n'ihe banyere ịmu na ide Igbo. Ndị Igbo agaghị echefu ha echefu n'ihi oke oru a ha rụrụ asus Igbo. O bu eziokwu na ndị ọcha boro ha ebubo na ha hapuru oru ụka were tanye isi na anya n'imụ asus mana anyi matara na o bu ntaji anya ka ha ji mee nke a.

A bia n'akwukwø ndi a dere, ọtụtụ oru ojoqo dì na ha. ọ bụ ya mere e ji kpokorø ha niile wuba na “Niger House” n’afø 1917.

Nnwale onwe 4

- a. Olee onye biputara otu akwukwọ a kpọro “A short Igbo Primer”?
 - b. Kedụ obodo ndị uka Siemensi malitere isi ụlo ọru ha?
 - ch. Gịnị mere e ji kpokọro akwukwọ Igbo niile wuba na “Niger House” n’afọ 1917?

 2.4 Nchikota

Na nchikota, anyị ga-ahụ na ọtụtụ ihe si n'ime mmalite mbụ a e mere n'imụ asusụ Igbo were püta. Nke mbụ bụ na ọmụmụ a rüturu aka na mkpuruokwu Igbo, aha/mkpqaha, ahiriokwu na omenala Igbo. Nke abụo bụ na azịza Ọlauda Equiano mere ka e nwee, ọ bụna rue oge ugbu a, ndị na-akwado na ndị Igbo malitere ndụ ha n'obodo ndị Juu. A hụrụ ihe a mere Schon n'Abọ dị ka nnukwu ọdachi nke weghachiri imụ Igbo azụ nke ukwu n'ihi na ndị na-ebipüta akwükwo n'agbata afọ 1840 ruo 1842 adighizikwa enwe mmasị n'ibipüta akwükwo nke olu Igbo. Ka o sila dị, ọtụtụ ndị orụ ụka dị iche iche malitere imụ asusụ na omenala Igbo ebe ọ dị ukwu. E nwere ọtụtụ okwu Igbo ha nwetara n'aka ndị ohu a hapụrụ na Sierra Leone na Fernando Po. A gbalịri nke ukwu n'imụ asusụ Igbo n'agbata afọ 1850 na 1890. N'oge a e biputara ọtụtụ mkpuruokwu Igbo,

tinyekwara ọtụtu akwụkwọ ogụgu. O bụ eziokwu na e mechara hụ na ha gbara ọrụ mana anyị agaghị echezo ọtụtu ndị mmađu gbalịri nke ukwu n'ibipụta akwụkwọ Igbo. O kwere anyị ghọta na Taylor enweghi atụ n'ime ha niile.

2.5 Nrụtụaka/Ngụumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndụ ndị Igbo. Lecture notes

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Ogbalụ, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

2.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Ebe mbu a malitere ịmụ asusụ Igbo bụ n'ala ndị Bekee. Ha bụ ala England na America.
- b. Aha nw.a amadị ndị ọcha gbara ajuju ọnụ bụ Ọlaṣuda Equiano

Aziza nnwale onwe 2

- a. Oge a kwusiri ịzụ ahịa ohu, Oraka (1983) dere na ndị ọcha gbaliri were kpolata ndị ohu e si na mba isi ojii Afrika kpofee ofesi. Ebe a hapurụ ha bụ na Sierra Leone ya na Fernando Po ebe ndị French hapurụ ndị ohu nke ha. Oge a hapurụ ha n'obodo abụo ndị a, ọtụtụ n'ime ha, ndị maara ụzọ obodo ha laghachiri azụ mana ndị ọzọ enweghi ike ịlaghachi obodo ha weere ebe a hapurụ ha mere obodo ha.
- b. Ka ịzụ ahịa ohu kwusiri, ihe na-anụ ndị ọcha ọkụ n'obi bụ ka ha chọq ụzọ ha ga-esi malite ịzụ na ire ahịa ziri ezi n'iwu. Ihe ọzọ bụ na ndị ụka maara na otu ụzọ a ga-esi kwusi ịzụ na ire ohu bụ site n'iziga ozi ọma nke Jizos.

Aziza nnwale onwe 3

- a. Ihe mere Schon jiri sepụ aka n'ịmụ asusụ Igbo bụ na ka o ruru obodo a na-akpọ Abọ n'ime 1841, ọ gbaliri igwa eze ndị Abọ na ndị obodo ya okwu Chineke, mana ebe ụdaolu asusụ ya ekwefi ndị Abọ nghota. Ha na eze ha enweghi ndidi were nodule na-ege ya ntị. Ihe a mere ka mmụọ Schon juo oke oyi nke mere na o sepuru aka kpam kpam n'ịmụ asusụ Igbo.
- b. Ọmụmụ pütara ihe e mere n'oge a bụ n'ihe gbasara ndị a:
 - (a) Mkpuruokwu nke asusụ Igbo
 - (b) Olu dị iche iche dị n'asusụ Igbo
 - (ch) Uru ọ bara bụ iji olu nke a mụnyere onye n'ime ya wee na-ezi ya ihe n'ule akwukwo.

Aziza nnwale onwe 4

- a. Onye bipütara otu akwukwo a kpọro “A short Igbo Primer” bụ J.F. Schon, o dere ya n'Igbo. n'afọ 1857.
- b. Ọ bụ n'Onicha. ka ndị Siemensi nọ n'isi obodo England malitere ụlọ ọru ha.
- ch. Akwukwo ndị a dere oge ahụ, ọtụtụ oru ojọq dị na ha. ọ bụ ya mere e ji kpokọro ha niile wuba na “Niger House” n'afọ 1917.

YUNIT 3 ỌMỤMỤ IGBO N'AGBATA AFỌ 1860-1890

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpóm Kwém
 - 3.3.1 Ọmụmụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890
- 3.4 Nchikóta
- 3.5 Nrütüaka/Ngumi
- 3.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a

3.1 Mkpólite

Ndị ọcha malitere ịmụ na ide Igbo mgbe ha wesasịri ndị isi ojii nọ na Naija. Mana oge ahụ e nwewela ndị Igbo gütara akwükwo. Ụfodu n'ime ha nyeere ndị ọcha aka n'itapị Baibul na ọmụmụ asusụ Igbo.

3.2 Mbunuche

Na ngwuchacha yunit a, i ga-enwe ike:

- ịmata ndị rụrụ օru gbasara ọmụmụ Igbo n'oge a
- ịkowasi ihe ha rụputara
- ịkowa ihe mere ka obi juo ndị na-edē akwükwo Igbo oyи n'oge a

3.3 Ndịna kpóm kwém

3.3.1 Ọmụmụ Igbo n'agbata afọ 1860-1890

Oge ndị ọcha túsasịri ndị isi ojii nọ na Naija were na-agbasa ozi oma ma na-emekwa ọtụtu ihe ọmụmụ n'asusụ Igbo, ha malitere ịmụ na ide Igbo. N'oge a, ha kpokoqoro akwükwo niile ndị isi ojii dere wụnye na “Niger House”. Ọtụtu ihe kpatara ha ji mee nke a:

- (a) Oge Crowther wegħħara ịmụ Igbo n'aka Taylor, օ choro ka o mee ka olu Isuama bürü ihe a ga na-eji ede akwükwo Igbo niile. Olu Isuama bụ Igbo a na-asu na Sierra Leone. N'ihi ya ndị Igbo anabataghị ya ebe օ bụ na o nwegħi obodo na-asu ya. Օ bụ n'ihi nke a ka ndị ọcha ji were wuba akwükwo օ bụla e ji Isuama dee na “Niger House”.

- (b) Ihe ọzọ bụ na ndị isi ojii dere akwukwo niile a wubara na “Niger House” amachaghị akwukwo nke ọma. Ọ bụ ya mere na ihe niile ha tapiri n’asusụ Igbo akaghị aka nke ha na-adaba n’usoro iwu e ji atapị ihe. Ha chere na ebe ọ bụ na ha maara asụ Igbo na ọ baghi uru imuchasi Igbo ike tupu ha edebe ihe ọ bụla n’Igbo. Ọ bụ n’ihi echiche dí etu a ka ha ji were dejọq otutu ihe ha dere n’Igbo.

Oge ndị ọcha malitere ịmu Igbo ka ha chupusirị ndị isi ojii, ha webatara otutu ihe mgbanwe. Otu n’ime ihe ndị a bụ na ha webatara olu nke a na-akpo “Yuniọnụ Igbo”. Yuniọnụ Igbo bụ olu dí iche iche ka e ji were mebe ya. Ndị ọcha nwetara nke a site n’ikpokota ndị Igbo bì n’ala Igbo ka ha nye aka. O kwere anyị ghota na e nwewela ndị Igbo gütara akwukwo n’oge a. Ụfodụ n’ime ha nyeere ndị ọcha aka bụ Mazị Mba na Mazị Anyaegbunam. Mmadụ abụo ndị a nyeere Dennis aka n’itapị Baibul na Yuniọnụ Igbo. Onye ọzọ nyeere ha aka bụ D.O. Peeple.

Ihe mgbanwe ọzọ ndị ọcha webatara bụ na ha mere ka a na-agbaso iwu nke na-achikwa asusụ tūmadị iwu nke na-achikwa itapị ihe na ide ihe ọ bụla n’Igbo. Ọ bụ eziokwu na ihe mgbanwe dí n’akwukwo ole na ole e dere n’oge a, mana ha abughị ihe anya nwere ike ịhhụ. Ihe kpatara ya bụ na obi adizighị anụ ndị isi ojii okụ n’ide akwukwo. Otutu ihe mere ka obi na-ajụ ha oyи bụ:

- (a) E mere ya dí ka iwu na tupu onye ọ bụla etinye aka n’ide ihe ọ bụla na onye ahụ ga-abụ onye ma akwukwo nke ọma. Ebe ọ bụ na e nwebeghi ndị machasirị akwukwo nke ukwuu, obi malitere jụwa ndị mmadụ oyи.
- (b) Ihe ọzọ mere ka obi jụo ndị mmadụ oyи bụ na ọ na-abụ nkita richaa nsị eze eree ewu. Obi adighị ha mma na ọ na-abụ ha tachaa ahuhụ n’ide akwukwo, ndị ọcha anaghị ede aha ha n’elu akwukwo ndị ahụ.
- (ch) Ihe ọzọ mere bụ na ụgwọ ndị ọcha na-akwụ ha apụtaghị ihe ọ bụla ma a tulee ọrụ ha rürü.

N’ihi ihe ndị a, enweghi otutu akwukwo e biputara n’Igbo. Mkpuruuedeme e ji ede ihe ọ bụla n’oge a bụ nke a kporo “Old Orthography”. Nsogbu nke Old Orthography bụ na o nweghi otutu m kpuruuedeme na-anochite ụdaume niile e nwere n’asusụ Igbo.

Nnwale onwe 1

a. Kedụ uzo ihe abụo mere ndị ọcha jiri kpokorọ akwukwo niile ndị isi ojii dere wụnye na “Niger House”?
b. Deputa ma kowaa ihe ato mere ka obi na-ajụ ndị isi ojii oyи n’ide akwukwo.

3.4 Nchikota

Oge ndị ocha malitere ịmụ Igbo ka ha chupusiri ndị isi ojii, ha webatara otutu ihe mgbanwe. Otu n'ime ihe ndị a bụ na ha webatara olu nke a na-akpo “Yunilonu Igbo”. Yunilonu Igbo bụ olu dị iche iche ka e ji were mebe ya. Ndị ocha nwetara nke a site n'ikpokota ndị Igbo bì n'ala Igbo ka ha nye aka. Olu nke a bụ “Yunilonu Igbo” bükwa usoroedide nke a kpọro “Old Orthography”. Nsogbu nke Old Orthography bụ na o nweghi otutu mkpuruuedemedede na-anochite ụdaume niile e nwere n'asusu Igbo.

3.5 Nrutuaka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndu ndị Igbo. Lecture notes

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

3.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Akwukwọ ndị a dere oge ahụ, ọtụtụ oru ojọọ dí na ha. Ọ bụ ya mere e ji kpokorọ ha niile wụba na “Niger House” n’afọ 1917.
- b. i. Oge ndị ọcha malitere ịmụ Igbo ka ha chupusiri ndị isi ojii,
ii. Ha webatara ọtụtụ ihe mgbanwe. Otu n’ime ihe ndị a bụ na ha webatara olu nke a na-akpọ “Yuniọnụ Igbo”. Yuniọnụ Igbo bụ olu dí iche iche ka e ji were mebe ya.
iii. Nsogbu ọtogarfi.

YUNIT 4 ỌMỤMỤ IGBO N’OGE ỌCHỊCHỊ NDỊ ỌCHA 1930-1960

Ndịna

- 4.1 Mkpólite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndịna Kpóm Kwém
 - 4.3.1 Ndorondoró otógrafí
 - 4.3.2 Komítii ọnwú
- 4.4 Nchikóta
- 4.5 Nrütüaka/Ngumi
- 4.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobu aziza nnwale onwe nke ndị a

4.1 Mkpólite

Site n’afọ 1930 a malitere ime ọmụmụ pürü iche n’asusu Igbo. Oge a ọtụtu ụmu amaala Igbo agutawala akwukwo were na-etinye ọnụ n’imụ Igbo. ụfodụ n’ime ha bụ Igwe, F. Ch. Ogbalụ, Ahanotu, Ugojị na ndị ozọ. Ndị ọcha pütara ihe n’omụmụ Igbo nke oge ahu bụ Adams, Welmas na Wards.

Oge ndị ọcha a maara ihe maka sayensi asusu malitere ịmụ Igbo n’usoro nke iwu Lingwistiks, ha chọpütara na m kpürüedemede e ji ede Igbo ezughị oke. Mgbe ha chọrọ ka a gbanwee ya, oke nghotahie dapütara. Nghotahie a ka a na-akpọ “ORTHOGRAPHY CONTROVERSY” n’olu Bekee. Ọ bụ ọnodụ dị etu a ka ndị govamentị ọwụwa anyanwụ ji were weputa otu a kpọrọ “Ọnwụ Committee” n’olu Bekee ka ha lebaa anya n’otógrafí Igbo n’afọ 1960.

4.2 Mbunuche

Na ngwutchha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa etu ndorondoró otógrafí siri malite
- Imata isi sekpu ntị na ndorondoró otógrafí
- Ideputa otógrafí dị iche ihe e nwerela n’Igbo
- Ikowasi ihe komítii ọnwú mepütara

4.3 Ndịna kpom kwem

4.3.1 Ndorondorọ ọtografị (THE GREAT ORTHOGRAPHY CONTROVERSY (1929-1961))

Anyị amatala na mkpuruuedeme e ji ede Yunịonụ Igbo ezughị oke. Ọ bụ n’ihị nke a ka Adams na Ida C. Wards ji were chọq ka e weputa mkpuruuedeme ga-ezu oke n’ide Igbo. N’iga n’ihu, ha weputara mkpuruuedeme ụfodụ dị na “International Phonetic Alphabet Symbols” ka e were na-edo ụda ndị enwebeghi mkpuruuedeme e ji ede ha n’Igbo. Ka ha mechara nke a, ihe ha kporo mkpuruuedeme Igbo bụ “New Orthography ma kpokwa mkpuruuedeme nke e ji dee Yunịonụ Igbo “Old Orthography”.

Adams gbasiri okpoofufu ike n’ime ka a nabata “New Orthography” ma werekwa ya na-edo ihe ọ bụla n’Igbo. O mekwara ka govamentị nke ọwụwa anyanwụ Naijirịa nabata ya dị ka mkpuruuedeme govamentị ga na-eji ede akwukwọ Igbo tinyekwa na govamentị ga-akwado ka a na-akuzị ya n’ụlo akwukwọ dum. Odogwu nwoke a bụ Adams bụ “Chief Inspector of Education” na govamentị ọwụwa anyanwụ Naijirịa n’oge ahụ. N’ihị ya, o ji ohere ọkwa ya n’ụlo mmụta nyere ya mee ka govamentị nabata “New Orthography”.

Nnabata a e nyere ọtografị ọhụrụ a mere ka iwe gba ndị nabatara ma jirikwa ọtografị ochie ede Yunịonụ Igbo. Ihe so ya bụ na e nwere otu abụo n’ihe gbasara ọtografị ochie na nke ọhụrụ. Ọtụtụ ụmụ amaala Igbo gara akwukwọ na “School of Oriental and African Studies London”, nke bụ ebe Adams gurụ akwukwọ, donyeere Adams ukwu. Otu ọzọ bụ ndị kwenyere na etu ihe dị ugbu a ka ọ ga-adigide were ruo n’ụwa mmebi. Ha ekwenyeghi na a ga-agbanwe mkpuruuedeme Yunịonụ Igbo. Ọ bụ ọnodụ dị etu a wetara oke ndorondorọ nke a a kporo “Orthography Controversy” n’olu Bekee.

Ọtụtụ ihe mere ka ndị akwadoghị ịnabata ọtografị ọhụrụ kwusie ike n’okwu ha bụ:

- (a) Ha kwuru na Adams na Ida Wards bụ ndị ọcha bijara ala Igbo were na-achọ ka ha jiri aka ike nubanye ndị Igbo n’ime echiche obi nke ndị ọcha. O kwere anyị mata na n’oge a, ụmụ amaala Naijirịa ebidowela iche echiche nke inwere onwe ha. N’ihị ya, a na-ele ihe ọ bụla ndị ọcha mere dị ka ihe si n’aka ndị aka ike ya na ndị ọchichị nchigbu pụta.
- (b) Ha kwuru na mkpuruuedeme nke “International Phonetic Alphabet Symbols” nke Adams webatara n’asusụ Igbo na-ahịa ahụ odide.

- (ch) Ụfodụ kwukwara na ebe o bụ na o nweghi asusụ o bụla n'ụwa a e ji “International Phonetic Alphabet Symbols” eme mkpuruuedemede ya, na o dí ntí njø na a ga na-eji ya ede asusụ Igbo.
- (d) Ha kwukwara na “International Phonetic Alphabet Symbols” ndí Adams webatara n’ide Igbo enweghi nke dí n’igwe mpikọ e ji ede akwukwọ.

Adams na ndí ọzọ egeghị ntí n’iru ụka ndí a na-arụ n’ihe gbasara “New Orthography”. O kwere Adams na ndí otu ya ghota na ha ma ihe ha na-eme. O wekwarra ha anya na o dí ọtụtụ ụda enweghi mkpuruuedemede e ji ede ha n’Igbo. Mgbanwe ọhụrụ ha webatara na mkpuruuedemede nke “Yunilonu Igbo” bụ:

Ochie	Ohụrụ	Ima atụ
ń	ŋ	‘aňu’ buzi ‘ajụ’
e	ɛ	‘eke’ buzi ‘ekε’
ọ	ɔ	‘oka’ buzi ‘ɔka’

Mkpuruuedemede ha webatara ka e were na-edē ụdaume ndí enwebeghi mkpuruuedemede e ji ede ha bụ:

mkpuruuedemede	Ima atụ	Ka e si ede ya ugbu a
e	Egba	igba
ə	ətə	ụtu

Anyị ga-echeta na ọtografị ochie nwere ụdaume isii mana nke ọhụrụ nwere asatọ. Ha bụ:

OTOGRAFI OCHIE OTOGRAFI OHURU

a	a
i	i
o	o
u	u
e	ɛ
ọ	ɔ
ə	ətə

O bụ eziokwu na ndí achoghi ka a nabata ọtografị ọhụrụ nwere ọtụtụ ihe ha kwuputara mere ha ejighị kwado ịnabata ya mana onye o bụla ji anya okenyi ji ahụ ihe were lebaa anya na ndorondorọ a ga-ahụ na ihe dí na nwa akpa e kebiri onu.

- (a) Nke mbụ bụ ndorondorọ nke dí n’etiti ndí ụka “Protestants”na ndí ụka “Roman Catholic”. Ndí ụka Siemensi ejirila ọtografị ochie were dee Baibul ha n’olu Yunilonu Igbo. E wepụ Baibul, ha jikwa ọtografị ochie were bie akwukwọ ekpere, akwukwọ ukwe na ntakiri akwukwọ ụka niile. Ha chọpütara na ibigharị akwukwọ niile ndí a ga-ewe ha ọtụtụ oge na ego,

ma biakwa meghachi ịgbasa ozi ọma Kraist azụ. N’ihì ihe ndị a, ha gbara isi akwara na ha agaghị anabata ọtografị ọhụrụ.

Dị ka Mazị L.N. Oraka si were dee n’akwukwọ o ji were nweta abuba ugo mmụta nke digirii masta, ndị Fada (R.C.M.) kwenyesiri ike na a ga-anabata ọtografị ọhụrụ. Ihe ha ji were mee nke a, dị ka Mazị Oraka kwuru, bụ na ọtografị ọhụrụ ga-eme ka ịgbasa okwu Chineke daghachi azụ n’ebe ndị ụka Siemensi nọ. O kwere anyị ghọta na ndị ụka Siemensi bijara ala Igbo tupu ndị ụka Fada. N’ihì ya, ndị Siemensi agbasawo n’ala Igbo karịa ndị Fada n’oge a.

(b) Ihe ọzọ tinyere aka n’ime ka ndorondoro a gaa n’ihu bụ ụmụ amaala Igbo ji ọtografị ochie were dee akwukwọ. Ha chọputara na a nabata ọtografị ọhụrụ, na ndị ga na-ego akwukwọ ha agaghị adị ukwu. Nke a mee, ha agaghịkwa na-enweta ego site n’ire akwukwọ ha.

(ch) Ọ bụ eziokwu na e nweghi obodo a ga-asị na ọ bụ ha nwe Yunionụ Igbo mana a ma na Yunionụ Igbo bụ olundi e kpokotara ọnụ. Ebe ọ bụ na ọtografị ọhụrụ gbadoro ụkwụ n’olu Ọnicha, ụfodụ ndị mmadụ nwere anụri na ọ bụ olu ndị be ha ka e ji ede Yunionụ Igbo akwadoghị ka a nabata ọtografị ọhụrụ. Ọ bụ n’ihì ntaji anya a ka ndorondoro a ji were na-agà n’ihu.

(d) Ozọ, ebe ọ bụ na oge a ka ụmụ Igbo na-achọ igosi ndị isi aba okpu na ha etoputala ichị onwe ha, ọtụtụ ụmụ amaala Igbo gbara isi akwara na a gaghi anabata ọtografị ọhụrụ ebe ọ bụ na ọ bụ mgbanwe si n’aka ndị ọcha. Ha chere na ebe Igbo bụ asusụ ha na ha etozuola ịma ihe ha ga-agbanwe n’asusụ Igbo. Ọnọdu dị etu a mere ka ndorondoro ọ gaa n’ihu.

(e) Ihe ọzọ mekwara ka ndorondoro a gaa n’ihu bụ mkpụrụedemede nke International Phonetic Alphabet Symbols nke Ida C. Ward na onye otu ya webatara n’ide Igbo. Ndị mmadụ gbara isi akwara were si na ebe ọ dighị asusụ ọ bula nwere ụdị mkpụrụedemede ahụ, na ọ dị ntị njo ịnụ na Igbo ji ya were eme mkpụrụedemede nke ya.

Oge ndorondoro a na-agà n’ihu, ọ dighị akwukwọ nwere aha e bipütara. Ndị na-edè akwukwọ amaghị ọtografị ha ga-eji were dee akwukwọ. Ọ bụ ọnọdu dị etu a ka ndị gọvamentị ọwụwa anyanwụ ji were wepüta otu a kpọro “Onwu Committee” n’olu Bekee ka ha lebaa anya n’otografị Igbo n’afọ 1960.

Nnwale onwe 1

- a. Deputa ndịiche ato dị n’etiti ọtografị ochie na nke ọhụrụ.
- b. Olee ụzọ ihe anọ mere ndị mmadụ ejighị kwado ịnabata ọtografị ọhụrụ?

4.3.2 K omitii Ọnwụ

Nke a bụ otu ndị govementị ọwụwa Anyanwụ weputara ka ha leba anya na ndorondorọ nke gbasara m kpuruedemede a ga-eji na-edē Igbo. A gwara ha ka ha tulee ihe ndị a:

- a. Ihe niile gbasara m kpuruedemede Igbo.
- b. Ihe gbasara iji “International Phonetic Alphabet Symbols” were dee Igbo.
- ch. Ihe gbasara ụdaume e nwere n’Igbo.
- d. Ihe gbasara iji ntụpọ na akaranta were na-edē m kpuruedemede Igbo.
- e. Uzo na ụdi m kpuruedemede kacha mma a ga-eji na-edē Igbo.

Oge a malitechara otu ha, nwa amadi a bụ “Onwụ” na ndị otu ya gara n’ihu n’iru ọru a e nyere ha. Ka ha chichara imi n’ala n’imata ihe a na-azọ na ndorondorọ ọtografị ha tупутара aro ndị a:

- a. Ebe ọ bụ na ọ dighị asusụ ọ bula e ji “International Phonetic Alphabet Symbols” eme m kpuruedemede ya, e kwesighị iji ya were dee Igbo n’ihi na nke m di iche bụ ajo ihe.
- b. Ha kwuru na asusụ Igbo nwere ụdaume asatọ dị ka o si dị n’otografị ọhụrụ. Na mkpebi ha, ha kwuru na a ga na-eji ha ede Igbo.
- ch. Ebe ọ bụ na m kpuruedemede ụfodụ dị ka ụdaume yitere onwe ha ma e leba anya n’etu e si akpawapụta ha, Ọnwụ na ndị otu ya kwuru na a ga-anabata iji ntụpọ were gosi ihe dị iche n’etiti ụdaume abụọ yiri onwe ha. N’itụpị okwu ọnụ, ha nabatara iji ntụpọ were dee Igbo.
- d. Ebe ọ bụ na ndị Siemensi ji Yunilonụ Igbo ede akwukwọ ndị Fada jiri olu Ọnịcha ede nke ha, Ọnwụ na ndị otu ya gbara ndị ụka abụọ a ume ka ha were olu nke masirị ha n’ide akwukwọ ha.

Oge Ọnwụ na ndị otu ya nyere ndị govementị mkpebi ha, govementị nabatara ya ma mekwa ka ọhanaeze were ya na-edē Igbo. Ndị ụka Siemensi na ndị ụka Fada nabatara ya ebe ọ bụ na Ọnwụ na ndị otu ya kpebiri ndorondorọ ahụ n’uzo egosighị na ha dinyeere ndị Siemensi ma ọ bụ ndị Fada.

Ọ bụ eziokwu na Ọnwụ na ndị otu ya kpeziri ndorondorọ a, mana ha leghaara ọtụtụ ọru ha kwesirị iru n’asusụ Igbo. ịma atụ, ha kwesirị itinye anya n’iwu na-achikwa nsupe Igbo tümadi ebe ọ gbasara M/N, mana ha emeghị nke a. E lee anya na ndị dị n’otu a bụ Ọnwụ K omitii, anyị ga-ahụ na ụta adighirị ha. O kwere anyị ghota na Ọnwụ bụ dibia Bekee. Nwoke a amaghị ihe gbasara Lingwistik, n’ihi ya, ọ noghi n’onodụ imatacha ihe ndị kwesirị idozi nke ọma n’asusụ Igbo.

Ndị a bụ ọtografị dị iche ihe e nwegasiri

QTÖGRAFI LEPSIUS (OCHIE)

a	b	d	e	f
g				
h	i	k	l	m
n				
o	p	r	s	t
u				
v	w	y	z	
b	gh	gw	kp	
kw	ń	nw	ny	
ó	s	ds	ts	

QTÖGRAFI IDA WARD

a	b	c	d	e
ɛ				
f	g	gb	gh	h
i				
j	k	kp	l	m
n				
ŋ	ny	o	ɔ	ə
p				
r	s	sh	t	u
v				
w	y	z	gw	kw

QTÖGRAFI ONWU

	a	b	gb	d	e
f					
í	g	gw	gh	h	i
	j		kw	kp	l
m					
n	nw	ny	ń	o	ó
u	p	r	s	sh	t
	ü	v	w	y	z

Nnwale onwe 2

- a. Uzọ ihe ole ka a gwara kòmitii Onwu ka o tulee? Kowaa ha.
 b. Deputa ihe ato kòmitii a tütütara n'aro.

4.4 Nchikota

Adams na Ida C. Wards weputara mkipuruedemede ụfodụ dí na “International Phonetic Alphabet Symbols” ka e were na-edé ụda ndí enwebeghi mkipuruedemede e ji ede ha n’Igbo. Ka ha mechara nke a, ihe ha kpóro mkipuruedemede Igbo bụ “New Orthography ma kpókwa mkipuruedemede nke Yunilonu Igbo “Old Orthography”. Mana nwebata ọtografí ọhụrụ a wetara oke ndorondoró nke a a kpóro “Orthography Controversy” n’olu Bekee. Iji were kwusi ndorondoró a, ndí govamentị ọwụwa Anyanwu weputara komitii Onwu ka ha leba anya na ndorondoró nke gbasara mkipuruedemede a ga-eji na-edé Igbo.

E tere ụgba e tere ogiri ndorondoró ọtografí alaala. Ekele díri komitii Onwu na ọru ọ rürü n’ikpezi ndorondoró a. Ka o sila dí, Onwu na ndí otu ya leghaara ọtụtụ ọru ha kwesirị iru n’asusu Igbo anya. Ihe kpatara ya bụ na Onwu bụ dibia Bekee. Ọ amaghị ihe gbasara Lingwistiks mana Otu Ikwalite Asusu na Omenala Igbo (Society for the Promotion of Igbo language and Culture SPILC) nwere ndí maara ihe ekwe na-akụ na sayensi asusu. Anyị ga-eleba anya n’orụ ha rürü maka ikwalite asusu Igbo na modul na-esote.

4.5 Nrutuaka/Ngumi

Anizoba, O. M. (2004). Nkowa ndu ndí Igbo. Lecture notes

Afigbo, Adiele. (1981). *Ropes of sand: Studies in Igbo history and culture*. Ibadan: University Press Ltd.

Chijioke, M.U. (1995). Historical development of Igbo Language. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp.214-223. Onitsha: University Publishing Company.

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

4.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. ε, ɔ, ə Ọ bụ mkpuruuedemede ndị a bụ ndịiche dị na ọtografị ochie na nke ọhụ.
- b. (a) Nke mbụ bụ ndorondorọ nke dị n'etiti ndị ụka "Protestants" na ndị ụka "Roman Catholic". Ndị ụka Siemensi ejirila ọtografị ochie were dee Baibul ha n'olu Yunilonụ Igbo. E wepụ Baibul, ha jikwa ọtografị ochie were bie akwukwọ ekpere, akwukwọ ukwe na ntakịri akwukwọ ụka niile. Ha chọputara na ibighari akwukwọ niile ndị a ga-ewe ha ọtụtụ oge na ego, ma bịa kwa meghachi igbasaa ozi oma Kraist azụ. N'ihi ihe ndị a, ha gbara isi akwara na ha agaghị anabata ọtografị ọhụ.
- (b) Ihe ozọ tinyere aka n'ime ka ndorondorọ a gaa n'ihu bụ ụmụ amaala Igbo ji ọtografị ochie were dee akwukwọ. Ha chọputara na a nabata ọtografị ọhụ, na ndị ga na-ego akwukwọ ha agaghị adị ukwu. Nke a mee, ha agaghịkwa na-enweta ego site n'ire akwukwọ ha.
- (ch) Ozo, ebe ọ bụ na oge a ka ụmụ Igbo na-achọ igosi ndị isi aba okpu na ha etoputala ichị onwe ha, ọtụtụ ụmụ amaala Igbo gbara isi akwara na a gaghi anabata ọtografị ọhụ ebe ọ bụ na ọ bụ mgbawo si n'aka ndị ọcha. Ha chere na ebe Igbo bụ asusụ ha na ha etozuola ịma ihe ha ga-agbanwe n'asusụ Igbo. Ọnọdụ dị etu a mere ka ndorondorọ ọ gaa n'ihu.
- (d) Ihe ozọ mekwara ka ndorondorọ a gaa n'ihu bụ mkpuruuedemede nke International Phonetic Alphabet Symbols nke Ida C. Ward na onye otu ya webatara n'ide Igbo. Ndị mmadụ gbara isi akwara were si na ebe ọ dighị asusụ ọ bụla nwere ụdị mkpuruuedemede ahụ, na ọ dị ntị njo ịnụ na Igbo ji ya were eme mkpuruuedemede nke ya.

Aziza nnwale onwe 2

- a. A gwara ha ka ha tulee ihe ndị a:
- a. Ihe niile gbasara mkpuruuedemede Igbo.
- b. Ihe gbasara iji "International Phonetic Alphabet Symbols" were dee Igbo.
- ch. Ihe gbasara ụdaume e nwere n'Igbo.
- d. Ihe gbasara iji ntụpọ na akaranta were na-edemede mkpuruuedemede Igbo.
- e. Uzo na ụdị mkpuruuedemede kacha mma a ga-eji na-edemede Igbo.

- a. Ihe atọ komitii a tọputara n'aro bụ ndị a:

- a. Ebe ọ bụ na ọ dighị asusụ ọ bụla e ji “International Phonetic Alphabet Symbols” eme mkpuruedemede ya, e kwesighị iji ya were dee Igbo n’ihi na nke m di iche bụ ajo ihe.
- b. Ha kwuru na asusụ Igbo nwere ụdaume asatọ dị ka o si dị n’otografị ọhụrụ. Na mkpebi ha, ha kwuru na a ga na-eji ha ede Igbo.
- ch. Ebe ọ bụ na mkpuruedemede ụfodụ dị ka ụdaume yitere onwe ha ma e leba anya n’etu e si akpowaputa ha, Ọnwụ na ndị otu ya kwuru na a ga-anabata iji ntụpọ were gosi ihe dị iche n’etiti ụdaume abụọ yiri onwe ha. N’itụpị okwu ọnụ, ha nabatara iji ntụpọ were dee Igbo.

MODUL 3 ỌRỤ OTU İKWALITE ASUSU NA OMENALA IGBO RURU

Na modul gara aga, i mürü maka etu ndị Igbo si echeta ihe tupu ọmụmụ asusụ Igbo amalite ebe i gurụ banyere etu nwata Igbo si amụ işu asusụ Igbo. I sitere na nke a mọ maka ndị dị iche iche bidoro ọmụmụ asusụ Igbo. Isi sekpu ntị na modul gara aga bụ ndorondorọ ọtografị. Ndorondorọ ọtografị a so n'otu ihe kpaliri Otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo. Otu a fooro ntutu taa iji hụ na asusụ Igbo nwetara nke kacha mma. Otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo rurụ nnukwu ọrụ ihi na omenala Igbo anwụghi. Oruchalu (1995) bụ ya dere akụkọ Otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo (O.I.A.O.I) nke i ga-agụ na modul a. O.I.A.O.I. bụ SPILC n'olu Bekee. SPILC pütara “The Society for Promoting Igbo Language and Culture”. Iji mee ka ihe a na-ekwu maka ya doo anya, anyị ga-eji SPILC were dochie anya otu İkwalite Asusụ na Omenala Igbo na modul a. Nkegasị dị ga na modul a bụ:

Yunit 1	Obibia SPILC
Yunit 2	Ndị ọrụ SPILC tọrọ ntọala ya
Yunit 3	Ihe ndị otu ahụ mepụtarala
Yunit 4	Nsogbu SPILC nwere

YUNIT 1 ỌBİBIA SPILC

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 1. 3.1 Etu E Siri Wube SPILC
- 1.4 Nchikọta
- 1.5 Nrütuaka/Ngumi
- 1.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ azịza nnwale onwe nke ndị a

1.1.1 Mkpólite

SPILC bụ otu anaghị enye ego nke ndị mejupütara ya bụ ụmụ nwoke na ụmụ nwaanyị ndị chọpütara uru asusụ na omenala Igbo bara na ndozi obodo. Asusụ na omenala Igbo chọrọ ịda mmiri tupu otu SPILC were bịa izoputa ya. O bụ Mz. F. Ch. Ogbalụ wubere otu a. Ogbalụ mere ka a mata na otu a agbaala mbo ọtụtụ afọ ichekwaba na İkwalite asusụ na omenala Igbo.

1.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa ihe SPILC pütara
- Ikowa ihe mere e jiri wube otu ahụ
- Ide maka onye wubere otu ahụ
- Ikowasi ebunnuuche otu ahụ na mbido

1.3 Ndịna kpom kwem

1.3.1 Etu e siri wube SPILC

Usoro edide ndị ocha biaruru asusụ Igbo n'otu oge ahụ ọ biaruru asusụ ala anyị ndị ozọ. Nke a bụ mgbe ndị a gbatara n'ohu nweere onwe ha ma ha na ndị ocha mekoritawa. Ihe dochighara ọmụmụ na odide Igbo azụ bụ na ndị ocha enweghi ezi nghota banyere asusụ Igbo.

Enweghi ezi nghota a kpatara ha jiri laa azụ n'ikwalite asusụ Igbo nke mere na asusụ ala anyị ndị ozọ gafere ya. Ozọ kwa, ihe soro nye nkwalite odide Igbo nsogbu bụ na ndị ocha aghotachaghị ngalaba sayensi asusụ Igbo ndị a: ọdịdị ụda, ọdịdị ụdaasusụ, ọdịdị mkpuruasusụ na usoro okwu. Ndị mba Europe malitere ọmụmụ sayensi asusụ Igbo chere na Igbo na Bekee bụ otu. Ọ bụ echiche a butere ọmụmụ asusụ Igbo nhiahụ. Ka ọnọdu a na-agà n'ihi, ọtụtụ ortonografị pütara. Olundị Isuama (1766-1885) na ortonografị ya bụ Lepsius mutara Yunilonụ Igbo (1885-1929) mgbe ndị ụka nō n'isi na mmebe iwu nkwalite asusụ. Ha chikötara olundi Ọnicha, Boni, Arorochukwu, Afikpo na Owere tinyekwara ihe ụfodụ ha kpatuchara aka n'ortonografị Lepsius were mebe Yunilonụ Igbo. Oge ndị a ka a kporo oge ortonografị ochie.

E weputara ortonografị Ida C. Wards n'afọ 1929. Ihe mere n'oge a bụ na ụfodụ ndị mmadụ nō na mpaghara dì iche iche n'ala Igbo anabataghị ya. A doro ọtụtụ ndorondorọ nke mere e jiri wube komitii ortonografị Ọnwụ. Ekele dirị Obasi bi n'elu na ndị (S.P.I.L.C) otu iwelite asusụ na omenaala Igbo batara idozi ihe niile dì n'ịmu Igbo site n'ịdi na-akpo ọgbakọ nke ụmu amala Igbo riwere anya n'akwukwo kwa afọ.

Ortografị Ida Ward ka ortonografị ndị ochie mma n'ihi na akpomuda ndị ochie hijara ahụ nke mere na օgugụ na odide ya adighị mfe. Ortografị Ida Ward nwere akara fonetik iri ato na anụ ndị nochiri anya ụda iji ato na isii e nwere n'asusụ Igbo. Ihe merenụ bụ na akara "I" na "U" nwere ụda abụo n'ortonografị ndị ochie nke butere օgbaaghara. Ward chọpụtakwara na ụdaume oghe nkolo abụo adighị n'ortonografị ochie – ụdaume ntachi etiti ihi

njasa na ụdaume ntachi etiti azu okirikiri. o gbanwere akara ndị a ma weputa akara I.P.A. “ɔ” ka o nochie ụdaume ntachi etiti azu okirikiri. N’agbanyeghi na o bụ akara fonetik, ọtụtụ ndị Igbo anabataghị ya n’ihị na o bughị ọtografị ha jiri dee edemede ha ga. Mana afọ juru Ward n’ihị na ọtografị ya nwere ụdaume asatọ nke ọtografị ochie enweghi. ozokwa, ụdaume asatọ ndị a ga-agbaso usoro ọdịdiudasusụ a na-akpo ndakorita ụdaume. N’otu aka ahụ, Ward anabataghị akaranta dị n’ọtografị ochie n’ihị na mbiputa ha na-ahịa ahụ. Akaranta na-apụ ngwa ngwa ma e biputa ya karịa mkpuruuedemede ndị ha dinyere. O bụ ogbatuhie ọtografị ochie ndị a mere govamentị jiri were nabata ọtografị Ward site n’enyemaka Dkt.

R.F.G. Adams bụ onyeisi mmụta ma kwado ka e were ya na-akuzi ihe. N’atufughi oge o bụla, ndị ụka, ndị odee na ndị ihe Igbo na-amasi malitere tinyewe ọtografị Ward n’orụ.

N’agbanyeghi ihe niile ọtografị ọhụrụ ahụ nwetere, ndị nabatara ọtografị ochie megidere ya n’ihị na uche nke ha ọtografị ọhụrụ bụ ịdoghachi ihe azu ma dikwa oke onụ. Ha rụturu aka na mkpuruuedemede ndị a “Ө” na “ɛ” ga-egbu oge na nkuputa na mbiputa. Ha malitere dewe edemede megide ọtografị ọhụrụ n’ihu akwukwọ akụkọ ga ma mewe nzuko kwuru nzuko ikpa nkata megide ọtografị ọhụrụ. Ogbaaghara diịri gawa n’ihu nke na o kwezighị mmezi.

Dị ka ihe ndị a na-agà, Mz. F. Ch. Ogbalụ, onye nkuzi n’ulọ akwukwọ Dennis Memorial Grammar School, Onitsha dere ogologo ederede e biputara n’akwukwọ akụkọ Nigerian Spokesman n’afọ 1948 na-akwado ọtografị ochie. Onye isi ulọ akwukwọ ya, Rev. E.D.C. Clark aghotaghị ihe mere onye nkuzi n’ulọ akwukwọ ndị ụka ga-esi maba na ndorondorọ ọchichị. Nke a mere Mz. F. Ch. Ogbalụ jiri si n’ulọ akwukwọ ahụ pụo. N’afọ 1949 mgbe Mz. Ogbalụ bụ onye nkuzi n’ulọ akwukwọ St. Augustine’s Grammar School, Nkwere, o wubere otu n’ulọ akwukwọ a nke o kpọro “The Society for Promoting African Heritage”(S.P.A.H) nke o mechara bagharịa aha “The Society for Promoting Igbo Language and Culture” ka o were nwee ike ibu agha megide ihe ndị na-echere asusụ na omenala Igbo aka mgba. Otu a e wubere ọhụrụ mere mkpatụ dị egwu n’ala Igbo site n’ime ka ndị Igbo mata na ọkukọ gbara afọ abuzighị uriom. Ha nwetewere ndị Igbo e ji okwu ha eme ihe n’ala Igbo site n’ederede nakwa njem nleta. Mgbe na-eteighị aka otu ahụ nwetekwere ọtụtụ ndị nkwado na ndị ihe ha na-eme masiri nke mere na ọtụtụ mmadụ bijara nzuko ha mere n’ulọ akwukwọ Dennis Memorial Grammar School, Onicha n’afọ 1950.

Ọtụtụ ndị mmadụ nabatara ozi ọma a debara aha ha dika ndị otu ahụ. Na nzuko ahụ ka e mepere otu ahụ were hoo ndị orụ ndị a:

President	- Sir Dr. Francis Akanu Ibiam
First Vice President	- Dr. S.E. Onwu
Second Vice President	- Bishop J.C. Anyogu

Chairman	- Mr. D.C. Erinne
Secretary	- Mr. F.C. Ogbalu

1.3.1 Ebumnuche SPILC na mbido

Mazi F. Ch. Ogbalu chọro igosi ndị ọcha na ndị ogbo ya na onye Igbo nwere ike ịgbapụta asusụ ya. O jikere nke ukwu ibu agha megide ọtografị Ward nke cheere ọtografị ochie aka mgbä. O bu n'uche ibipụta ọtụtụ akwükwo metütara alaka ndü na obibi ndü ndị Igbo. Ihe nṣuru ya ọkụ n'obi bụ ihu ka e ji asusụ Igbo akparita ụbụbọ ma were ya na-akụzi ihe n'ụlo akwükwo.

Nnwale onwe 1

- a. Mgbe Mazi F.Ch. Ogbalu hapuru ụlo akwükwo Dennis Memorial Grammar School, Onitsha, kedụ ụlo akwükwo nke ọzọ ọ gara?
- b. Were otu ahiriokwu chikọta Ebumnuche SPILC na mbido.

1.4 Nchikọta

Ọ bụ n'afọ 1949 mgbe Mz. Ogbalu bụ onye nkuzi n'ụlo akwükwo St. Augustine's Grammar School, Nkwere, ka o wubere otu ụlo akwükwo a kpọrọ “The Society for Promoting African Heritage”(S.P.A.H) nke o mechara bagharịa aha “The Society for Promoting Igbo Language and Culture” ka o were nwee ike ibu agha megide ihe ndị na-echere asusụ na omenala Igbo aka mgbä.

Ebumnobi e jiri wube SPILC bụ iji gosi ndị ọcha na ndị ọzọ na onye Igbo nwere ike ịgbapụta asusụ ya.

1.5 Nrụtụaka/Ngụmi

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

1.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Mgbe Mazị F.Ch. Ogbalụ hapuru ụlo akwukwọ Dennis Memorial Grammar School, Onitsha, ụlo akwukwọ nke ọzọ ọ gara bụ St. Augustine's Grammar School, Nkwere, o wubere otu n'ulọ akwukwọ a nke ọ kpọrọ "The Society for Promoting African Heritage"(S.P.A.H) nke o mechara bagharịa aha "The Society for Promoting Igbo Language and Culture" ka o were nwee ike ibu agha megide ihe ndị na-echere asusụ na omenala Igbo aka mgba.
- b. Ebunuche SPILC bụ ikwalite asusụ na omenala Igbo ka udo wee chịa n'omụmụ asusụ Igbo.

YUNIT 2 NDỊ ỌRỤ SPILC TỌRỌ NTỌALA YA

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 2.3.1 Ihọ Ndị Ọrụ SPILC
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrụtụaka/Ngumi
- 2.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a

2.1 Mkpólite

Otu SPILC hօrօ ndị Ọrụ Ọhụru. Ndị a ga-enye aka ịhụ na otu a gawanyere n’ihu.

2.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Ima aha ndị Ọrụ SPILC dì iche iche
- Ikowá Ọkwa dì iche iche onye ọ bula ji
- Imata ebe e siri nweta ndị Ọrụ ahụ

2.3 Ndịna kpom kwem

2.3.1 Ihọ ndị Ọrụ SPILC

Otu SPILC emezighị nhoputa ndị Ọrụ wee rụo afọ 1972 mgbe a hoputara ndị a:

President	Dr. Akanu Ibiam
Chairman	- Chief F.C. Ogbalu
Secretary	- Mr. S.U. Oruchalu
Assistant Secretary	- Mr. B.N.T. Chukwu
Financial Secretary	- Mr. B.I.N. Osuagwu
Treasurer	- Dr. C.I. Ifekandu

N’afọ 1973 e wubere komitii ‘standardization’ nke ode akwukwọ nchere oge ya bụ Mz. S.U. Oruchalu. Ka ha nwere ogbakọ komitii ahụ ọzọ n’onwa nke iri n’afọ 1973, e meziri Mz. E. Nolue Emenanjo ode akwukwọ tọrọ ato. N’ogbakọ izugbe otu SPILC nwere n’A.I.C.E. Owere n’afọ 1975, a hoputakwuru ndị a:

Vice Chairman	- Prof. A.E. Afigbo
---------------	---------------------

Publicity Secretary	- Julius Eke
Auditors	- E.O. Anyanwu na Mac Joe Okere
Editor-in-Chief	- H.A. Okonkwo

E mechara onye isi oche hoputakwara ndị ozọ ga-enyere ya aka n'orụ mgbe ọ hụry na ndị a hoputarala anaghị agbanyere ya aja n'ukwu. Mz A.I.R. Unegbu na Dkt. O.M. Anizoba ka e mere Financial Secretaries ebe Mz. P.A. Ezikeojiaku na Mz. L.N. Oraka bụ Assistant Secretaries. Ka Dkt. Ifekandu nwuchara, Mz. G. Adimora bürüzirị odebe ego nke otu ahụ. Ndị exco n'oge a bùzì naanị ndị nkuzi na ngalaba Linguistics and Nigerian Languages dīga n'ogo mmüta dī elu na Naijirịa.

Nnwale onwe 1

- a. Olee komitii e wubere n'afọ 1973?
- b. Kedụ ngalaba ndị a horo n'orụ ohụ si?

2.4 Nchikota

Ọ bụ eziokwu na Mazị F. Ch. Ogbalu bụ onye wubere otu SPILC mana ọ gaghi aru orụ niile naanị ya. N'ihi ya a horo ndị orụ tọrọ ato ga-enyere ya aka.

A hoputara ndị orụ mmadụ isii n'afọ 1972. N'ogbakọ izugbe otu SPILC nwere n'A.I.C.E. Owere n'afọ 1975, a hoputakwuru ndị orụ mmadụ anọ iji hụ na e nwetachara ọkwa niile a chọrọ.

2.5 Nrutuaka/Ngumi

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

2.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. N'afọ 1973 e wubere komitii ‘standardization’ nke ode akwukwọ nchere oge ya bụ Mz. S.U. Oruchalu. Ka ha nwere ọgbakọ komitii ahụ ozọ n'onwa nke iri n'afọ 1973.
- b. Ndị a horo orụ n'oge a bùzì naanị ndị nkuzi na ngalaba Linguistics and Nigerian Languages dīga n'ogo mmüta dī elu na Naijirịa.

YUNIT 3 Ihe ndị otu SPILC mepụtarala

Ndịna

- 3.1 Mkpólite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 3.3.1 Ọrụ Ndị SPILC Rụputara
- 3.4 Mmechi
- 3.5 Nchikota
- 3.6 Nrụtụaka/Ngumi
- 3.7 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a

3.1 Mkpólite

Ọrụ ndị otu SPILC rürü maka nkwalite asusụ na omenala Igbo bù nsi obogwu mana i ga-eleba anya na naani ụzọ ọrụ iri na asaa.

3.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Idepüta ọrụ dí iche iche SPILC rürü
- Ịmata ọrụ ha ka dí ire ugbu a
- Ịkowa ọrụ ha anazighị ahụta n'asusụ Igbo n'oge a

3.3 Ndịna kpom kwem

3.3.1 Ọrụ ndị SPILC rụputara

1. Semjna maka asusụ Igbo

N'ikwalite ọmụmu asusụ na omenala Igbo, SPILC bidoro kemgbe 1972 haziwe semjna ga ebe ndị nwere mmasi gbasara asusụ na omenala Igbo biachara. Ndị ọkammüta na ngalaba dí iche gụputara edemedede ha nke ndị ritere elele na ha gụnyere ndị nkuzi, ndị odee, ndị ọrụ mbipüta akwukwọ, ndị ụlo mgbasa ozi, mịnịstri keedukeshon na nke omenala (ma nke ndị govementị etiti ma nke steeti). Semjna Ogostu nozị ọdu ka omenala n'etiti ndị otu SPILC na ndị asusụ na omenala Igbo na-amasi. Ha niile na-agbakọ kwa ọnwa Ogostu ige ndị ọkammüta ntị na ngụputa edemedede ndị metütara isiokwu dí iche iche.

2. Ọtografị Onwu

SPILC kwesirị inara otuto n'ihi na o buru na ndị otu ya agbaghi ọtografị Ida Ward mgbà n'ebe ọ dí ukwu, a garaghị enwe ọtografị Onwu nke mere ka mbipüta akwukwọ ogugụ Igbo nwuru oku.

3. ‘Standardization’ olundị na nsupe Igbo

Ndị komitii ‘Standardization’ kemgbe e guzochara ha n’afọ 1973 weputara iwu nsupe Igbo nke gbadoro ụkwụ n’udaolu n’ihi na Igbo bụ asusụ ụdaolu. Nkea ga-eme ka mkipoputa na nsupe ya daba nke ọma. Ha mekwara iwu ịnabata ‘Igbonisation’ ma jukwa ‘Anglisation’. Ha kpebiri na a ga-enwe Igbo izugbe nke mkipurụokwu sigasị n’akụkụ ala Igbo dị iche iche ga-emejuputa. Ndị Igbo niile ga-aghọta Igbo izugbe.

4. Usoro Abijidị Igbo

Echiche maka idepụta ọkowa okwu Igbo mere ka SPILC chọpụta na usoro abijidị dị n’oge ahụ adabachaghị adaba. N’afọ 1976, ha tütara aro sị, “ka e were mee ka ọrụ ndị odee ọkowa okwu dị mfe, ya na ime ka abijidị Igbo sonyere ndị ogbo ya na mba ụwa dum, a ga-agbanwe usoro abijidị Igbo dị ugba a”. Ya mere e jiri gbanwe ya ma nwetezie ihe anyị nwere ugbu a:

a	b	ch	d	e	f	g	gb	gh	gw
h	i	ị	j	k	kp	kw	l	m	n
ń	nw	ny	o	ọ	p	r	s	sh	t
u	ụ	v	w	y	z				

A ga-achopụta na mkipuruedemedede ndị yiri onwe ha nokoro ọnụ na nhazi ebe

ndị nwere ntụpọ na-esote ogbo ha enweghi ntụpọ.

5. Onuogu Igbo

N’Ogostu 1972, SPILC kwekorịtara na usoro onuogu Igbo ga-abụ n’iri ma hapụ usoro onuogu mgbe ochie bụ ọgu na nnụ ndị na-ebute ọgbaaghara. Ọ bụzị usoro ọhụrụ a ka ụlo akwụkwọ na koleji dị elu, ndị ụlo ọru mbipụta akwụkwọ na ụlo mgbasa ozi ji arụ ọru. Na nchikọta, ndị Igbo niile nabatara ya.

6. Asusụ na omenala Igbo ịbü sobjekti n’ulọ akwụkwọ nakwa ogo mmụta dị elu

Ọ bụ site na njem dị iche SPILC jegara n’ulọ ọru ndị na-ahụ maka mmụta mere e ji akuzi Igbo n’ulọ akwụkwọ praimari, sekondirị na ndị dī elu. Ndị otu SPILC e meela ka ọmụmụ asusụ na omenala Igbo nwee ugwu nke na ọ bụzị iwu na nwata akwụkwọ ọ bụla dara ya n’ule agaghị enwete asambodo praimari (First School Leaving Certificate) na steeti Anambra na Enugwu n’oge ahụ. Onuogu ụlo akwụkwọ ndị sekondirị na-edebanye aha maka ide Igbo n’ule SC na GCE bawanyere ụba. Koleji ndị govamentị na Koleji Keedukeshon ga sonyekwara n’ihe a na-eme. Mahadum dī iche dīka UNN, Lagos, Ibadan, Port Harcourt nwere ngalaba Igbo Linguistics and Nigerian Languages na-eme Igbo ruo M.A. na PhD.

7. Üsa WAEC nyere SPILC

Ndị otu SPILC jere na nke ndị WAEC ọtụtu oge ịgwa ha ka Igbo soro n'asusụ ndị a na-ele na WAEC. O bụ na Novemba 1979 ka Igbo sonyere asusụ ndị ọzọ dika sobjekti a na-ele n'ule dì elu.

8. Iji Igbo akuzi ihe

N'afọ ndị gara aga tupu e guzobe ngalaba asusụ na omenala Igbo n'Alvan Ikoku College of Education, Owere n'ọnwa Septemba, 1974, e ji Bekee akuzi Igbo ebe niile n'ụlo akwukwọ, koleji na mahadum ga. Ọ bùzị mgbe a malitere ngalaba asusụ na omenala Igbo ka e nwere ndị nkuzi mbụ na mbụ ndị fooro ntutu taa ma bido iji Igbo were kuzi ọmụmụ asusụ na omenala Igbo. Ọ dighị mfe ma ọlị n'ihi na ọ bụ ebe ahụ ka a chọpụtachara ọkpurukpu okwu ndị e ji akuzi Igbo tata site n'enyemaka otu ikwalite Asusụ na Omenala Igbo. O bụ n'ọnwa Jenuwarị 1975 ka onye isi oche otu ahụ bụ Dkt. F.Ch. ọgbalụ na Prof. E. Nolue Emenanjo sonyere n'orụ ichepụta aha a ga-akpọ ihe dì iche iche nke mere ka ọrụ diri ndị AICE mfe. Iji Igbo kuzi Igbo n'ụlo akwukwọ bùzị ozurumba ọnụ ugbu a. A na-ajụ ma na-aza ule n'Igbo. Nwunye aka na-achị Steeti Anambara n'oge ahụ bụ Ork. Njideka Ezeife kwupütara na Amuma 'Better Life for Rural Women' ga na-eji Igbo akparita ụbụbọ.

9. Nhoputa ndị mmakị ule Igbo

Oge gara aga, ọ bụ ndị 'School of Oriental and African Studies' zupütara dika Rev. Iroganachi bụ ndị na-amakị ule London G.C.E. na 'Cambridge School Certificate Examinations'. Mgbe WAEC wefeere ọrụ, ha ji ndị mmakị ule azughị nke ọma were bido. Ugbu a, site na mkpesa SPILC kpesaara WAEC, e ji ndị nwere nzere Lingwistiks na Igbo were dochie ndị amaghị nke ekwe na-akụ n'asusụ na omenala Igbo.

10. Omụmụ maka ndị mmalite

SPILC haziri ọmụmụ maka ndị na-amalite ọmụmụ Igbo. Ebumnobi ha jiri mee nke a bụ ịkwaliite na ikesa ọmụmụ asusụ Igbo ọhụrụ. Oge ụfodụ ha haziri mmüta ahụ n'onwe ha mana oge ụfodụ kwa ha nwetere nkwado ministri keedukeshon. Mmüta ahụ bụ nke a haziiri ndị nkuzi praimari na sekondiri, ndị ụlo mbipüta akwukwọ, ndị ụlo mgbasa ozi na ndị ọ bụla nwere mmasị ịmụ asusụ Igbo. Amuma a nwetere ihe mkpobi ükwu nke mere na ọ gazighị ka e chere. Enweghi nkwado ego mesiri ya ike. Ka o sila dì, govementi Steeti Anambara nọ oge ahụ kara ogbo ya nke Steeti Imo rite elele amuma a n'ihi ezi nkwado ya.

11. Inye ihe onyinye ga

SPILC ji ụzọ agbamuumē dì iche iche were dota ndị nabatara ozi ọma ọ na-agbasa. E nyere ụmụ akwukwọ ndị mere nke ọma ihe onyinye dì iche iche iji cheta ndị wubere otu a. O bụghị naani ụmụ akwukwo. ụlo

akwukwọ ndị mere nke ọma n'ule West African School Certificate Examination soro rite elele. Inye ihe onyinye kaqdinafọ a malitere n'afọ 1976 wee rue n'afọ F. Ch. Ogbalụ nwụrụ. Ihe onyinye e nyere gunyere:

- i. Dr. S.E. Onwu Memorial Igbo Prize to the best student in Igbo language in the WASC (S.S.S) Examination.
- ii. Bishop J.C. Anyogu Memorial Igbo Prize to the best school in Igbo Language in the WASC (S.S.S) Examination.
- iii. D.C. Erinne Memorial Igbo Prize to the best school in Igbo Literature.
- iv. Pita Nwanna Memorial Igbo Prize to the best student in Igbo Literature.

12 . Komitii ga

Otu a guzobere komitii dığası iche iche ebe ọ ga-esi ziputa ebumnuche ya. Komitii o guzobere gunyere: Komitii standardization, Komitii costume, Komitii Titles, Komitii Newspaper Investigation, Komitii Editorial Advisory na Komitii Cultural Affairs. Ndị komitii standardization rürü ọru itunanya. Mkpuruokwu izugbe ha weputara di n'ime akwukwọ, “The Recommendations of the Standardization Committe”. Akwa echichi, uwe agada na okpu a na-ekpuzi ubgu a bụ akaorụ ndị komitii Costume mgbe Dkt. C.A. Ifeakandu larala mmuo bụ onye isi oche ya.

13 . Mbiputa akwukwọ

N'oge Isuama na Yunilonu Igbo ọ bụ naanị ndị ọcha dere Igbo ọ kachasi ndị Germany, ndị France na ndị England (1852-1932). Ndị odee n'oge ahụ gunyere Schon, Taylor, Spencer, Dennis, Adams na Ward. Ihe ndị ha deputara bükariji nhazi m kpuruokwu, akwukwọ ekpere, katikizim na grama. Ọtụtụ grama ha dere sokariri usoro asusụ Bekee nke duhiere ndị mmadụ. Ufodụ ndị mbụ bụ ndị Igbo dere akwukwọ Igbo bucha ndị gurụ akwukwọ na London School of Oriental and African Studies dika:

D.N. Achara – Olu Igbo na Ala Bingo(1933)

Pita Nwanna – Omenükö (1933)

J.O. Iroaganachi – Akukö Ifo (1952)

K. Achinivu – Akwukwọ ọgugu (1949)

Bible Society – Baibul Nsọ (1956).

Ndị odee na ndị ọru mbiputa akwukwọ lachara azu n'oge ndorondorọ ọtografị n'ihi enweghi ndị ọgugu na enweghi agbamuumene. Oge ahụ di egwu n'ihi na o nweghi onye matara ọtografị nke a ga-ahoro. Mgbe e weputachara Ọnwụ ọtografị n'afọ 1961, ndị mmadụ amatachaabeghi ma ọ ga akwudo ka ọ ga-agbanwekwa. Nke a kpatara na ọ dighị ọtụtụ akwukwọ e biputara ozigbo. Ka a na-eme ka a na-me, agha Biafra ebido n' afọ 1967. Ọ bụ ka agha bere mgbe SPILC bidoro ọgbakọ na semina di

iche iche n'afø 1971 ka ụmụ afø Igbo dewere akwükwo aghara aghara n'otụtụ isiokwu gbasara asusụ na omenala Igbo.

E nwegasirị ihe ndị ederela banyere grama na lingwistiks Igbo, agumagụ Igbo na omenala Igbo. Tupu afø 1995, SPILC enweela akwükwo kariri narị anọ metütara grama, lingwistiks, iduuazi, abụ, ejije na omenala. Oba akwükwo diga n'ulo akwükwo nwechara ngalaba Igbo juputara n'akwükwo Igbo. Ekele dırı SPILC na onye isi oche ha n'oge ahụ maka ezi ɔrụ ha rụrụ. Tinyekwara nke a, akwükwo ndị otu SPILC nakwa ndị abughị ndị otu ya bipütara gunyere:

- i. Recommendations of the Standardization Committee vols 1&2
- ii. Ọkaasusu Igbo incorporating Igbo Metalanguage and Legislative Terminology
- iii. The Igbo Magazine (Jonal SPILC)
- iv. The Onuora Magazine
- v. The Anyanwu (Akwükwo akụkọ Igbo)
- vi. Igbo Language and Culture vols. 1&2 nke ndị nhazi bụ Ọgbalụ na Emenanjo.

Ọ dị mkpa ime ka anyị mata na akwükwo akụkọ *Ogene* na *Udoka* dībuuri bụ ụsa e nyere mkpu akwa SPILC tiri.

14 . Ewumewu ọmụmụ Igbo na ọba ihe ọkpụ (heritage) ga

Otu SPILC kpara nkata iwube ewumewu a kpọro, “Institutions of Igbo Studies”. Govamentị steeti Imo enyelariị obosara ala ruru eka abụo n’Owere bụ ebe steeti ahụ nwere isi ọnodụ maka ime nke a. A tịrụ anya na a ga-enwekwa ewumewu a na steeti niile dị n’ala Igbo. E guzobere komitii ga-ewepụta atụtụ ụlo ma bido rụwa ya ngwa ngwa e nwetara ego. N’ime ka atụmatụ a pụta ihe, ngalaba asusụ na omenala Igbo ndị digasi na sekondiri nakwa koleji wubechara ọba ihe ọkpụ nta maka ọmụmụ ihe ọkpụ omenala bụ a kwaa a kwụrụ.

15 . Ukwe SPILC

SPILC nwere ukwe nke a na-ekwe n’ogbakọ ha ọ bụla. Ha kpọro ya “Chukwu Gozie Asusụ Igbo”. Onye cheputara ya bụ Chiifu F.Ch. ọgbalụ ka onwa Julaiị dị na mkpuru ubochi iri abụo n’afø 1949. Ukwe ahụ nwere stanza abụo. Lee ya:

Chukwu gozie asusụ Igbo
 Mee ka o na-agawanye n’ihu
 Wepụta ndị ga-edé akwükwo
 Ndị ga-edé ihe ga-atọ ụtọ
 Mee ka anyị si mọta
 I hụ asusụ anyị n’anya otu a

Chukwu mee ka omenala Igbo
 Guzosie ike mgbe dum

Mee ka anyị kpofue ndị joro njo
 Ma jidesie ndị mara mma ike
 Mee anyị ka anyị si otu a na-agbalị
 Wee ruo ndụ ebighị ebi

16 . Ukwe ala anyị

Govamentị etiti hanyere SPILC ọrụ ịtugharị ukwe ala anyị n'Igbo. Nke a mere na a gwara ndị otu ka onye ọ bụla mee ntugharị. Mana iji were hụ na e nwere ihe onye ọ bụla nabatara, e guzobere komitii ukwe ala anyị n'afọ 1985 nke onye isi ya bụ Profesọ D.I. Nwoga nke ngalaba amumamụ Afrika na Mahadum Naijirịa, Nsukka.

Ndị mejuputara komitii ahụ bụ:

- i. Prof. D.I. Nwoga - University of Nigeria, Nsukka
- ii. Dr. D.E. Agu - Anambra State College of Education, Awka
- iii. Dr. Sam Ojukwu - Alvan Ikoku College of Education, Owerri
- iv. Dr. B.I.N. Osuagwu - Alvan Ikoku College of Education, Owerri
- v. Ichie S.U. Oruchalu - Anambra State College of Education, Awka

Ndị megasịri ntugharị bụ

- i. The National Language Centre
- ii. Mr. D. Okeke of Oba
- iii. Mr. M.J. Achinike of the African University Press
- iv. Mr. Emeka Wiseman Egbuchulam
- v. Federal Ministry of Information

Emeka Wiseman Egbuchulam gbara nnukwu mbọ ka ọ buru ntugharị ya ka govamentị ga-ewere mana ndị SPILC wụru ya n'ala. N'ikpeazụ komitii ahụ kwekorịtara ma wepụta ntugharị nke a:

Kulienu ndị be anyị
 Za oku Naijirịa
 Ka anyị fee ya n'okwukwe
 Na ike na ịhunanya
 ọrụ ndị dike anyị rụrụ
 Agaghị ịbụ n'efu
 Iji obi dị ike fee
 Ala kwere n'enyemonwe
 Udo na ịdị n'otu
 Chukwu onye okike duzie nzube ọma anyị
 Duzie ndị na-achi anyị
 Gosi ụmụ anyị eziockwu
 Mee ka ha too n'ịhunaanya
 Wee bie ndụ ziri ezi
 Rute ọnọdu dị elu
 Wulite obodo udo
 Na ikpe ziri ezi na-achi

Nkwa m kwere Naijiria

Ekwe m obodo m Naijiria nkwa
 Ikwado ya n'aka nkwumotø
 Iji ume m niile jeere Naijiria ozi
 Ichedo idì n'otu ya
 Na ịkwado otuto na ebube ya
 Chukwu biko nyere m aka

17. Otu Asusụ Nsinaala Naijiria na Omenala (The Association of Nigerian Indigenous Languages and Culture (ANILAC))

O nwere otu SPILC wubere ọnwa ole na ole tupu onye isi oche ha anwụo. O bụ otu Asusụ Nsinaala Naijiria na Omenala, ANILAC n'aha ichafu. E wubere ya n'ụbochị nke mbụ n'ọnwa Septemba n'afọ 1990. Mz. F. Ch. Ogbalụ bụ onye isi oche ebe Mz. L. N. Oraka bụ ode akwukwø. N'ozi nnabata ya, onye isi oche kowara ebumnuuche otu a sị, “otu a ga-akwado nkwalite asusụ nta ga ma ọ bụrụ na ndị nwe asusụ adị njikere isonye anyị rụo ọru n'ihi na site n'ime nke a ndị nwe asusụ nta ga-enwe mmasi imụ asusụ ukwu. Nke a ga-eme ka e were udo weputa otu asusụ ga-abụ asusụ ala anyị. Anyị ga-eme ka otu ọ bụla nwere asusụ epum mata na ihe gbasara asusụ na omenala ha na-emetụ anyị n'obi site n'ihi na a hapughi ha”.

SPILC rügachara ọtụtụ ọru ndị ọzo e nweghi ohere iji depütacha ha niile ebe a.

Nnwale onwe 1

- a. Kedụ afọ Igbo sonyere asusụ ndị ọzo díka sobjekti a na-ele n'ule WAEC?
- b. Gini doghachiri amụma ewumewu ọmụmụ Igbo na ọba ihe ọkpụ ga azụ?

3.4 Nchikota

O doro ewu na ọkụkọ anya na SPILC gbaliri nke ukwu n'ihi na asusụ na omenala Igbo bụ a kwaa a kwuru. Ọru ndị otu a rụrụ dí ọtụtụ mana a hօqo ndị anyị gurụ maka ha na yunit a.

Ọru ndị SPILC rụrụ anyị lebara anya ebe a bụ: Semina asusụ Igbo, ọtografí ọnwụ, ‘Standardization’ Olundi na nsupe Igbo, Usoro abijidii Igbo, ọnụogu Igbo, Asusụ na omenala Igbo ịbü sobjekti n’ulø akwukwø nakwa ogo mmụta dí elu, ụsa WAEC nyere SPILC, Iji Igbo akuzi ihe, Nhoputa ndị mmakị ule Igbo, ọmụmụ maka ndị mmalite, Inye ihe onyinye

ga, Komitii ga, Mbiputa akwukwo, Ewumewu ọmụmụ Igbo na ọba ihe ọkpụ ga, Ukwe SPILC, Ukwe ala anyị, na iwube Otu Asusụ Nsinaala Naijirịa na Omenala (The Association of Nigerian Indigenous Languages and Culture (ANILAC)). Nke a gosiri na SPILC rụrụ nnukwu ọru n' ikwalite asusụ na omenala Igbo.

3.5 Nrụtụaka/Ngumi

Ogbalu, F.C. (1995). A history of Igbo language development. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 268-280. Onitsha: University Publishing Company.

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

3.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Ndị otu SPILC jere na nke ndị WAEC ọtụtu oge ịgwa ha ka Igbo soro n'asusụ ndị a na-ele na WAEC. Ọ bụ na Novemba 1979 ka Igbo sonyere asusụ ndị ọzọ dika sobjekti a na-ele n'ule dị elu.
- b. Otu SPILC kpara nkata iwube ewumewu a kporo, "Institutions of Igbo Studies". Goyamentị steeti Imo enyelarị obosara ala ruru eka abụo n'Owere bụ ebe steeti ahụ nwere isi ọnọdu maka ime nke a. A tịrụ anya na a ga-enwekwa ewumewu a na steeti niile dị n'ala Igbo. E guzobere komitii ga-ewepụta atụtu ụlọ ma bido rụwa ya ngwa ngwa e nwetara ego.
Mana ndaghachi azụ otu SPILC doğhachiri amụma ewumewu ọmụmụ Igbo na ọba ihe ọkpụ ga azụ.

YUNIT 4 NSOGBU SPILC NWERE

Ndịna

- 4.1 Mkpólite
- 4.2 Mbunuche
- 4.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 4.3.1 Nsogbu Ndị Cheere SPILC Aka Mgba
- 4.4 Nchikota
- 4.5 Nrütüaka/Ngumi
- 4.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a.

4.1 Mkpólite

Ka ndorondorō ọtografị kwofechara, otu SPILC gawara n’ihu mana e nwere ọtụtu nsogbu ndị doghachiri aka elekere ya azu. Anyị ga-enyocha nsogbu ndị a na yunit a.

4.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowá nsogbu ndị cheere SPILC aka mgba
- Ikowá mbọ otu ahụ gbara iji gbochie nsogbu ndị ahụ
- Imata ma nsogbu ndị ahụ e menyuru otu ahụ

4.3 Ndịna kpom kwem

4.3.1 Nsogbu ndị cheere SPILC aka mgba

E wubere SPILC n’oge ndorondorō ọtografị. N’ogologo oge ọ dị o nwere nsogbu nke a ma ọ bụ nke ọzọ ọ gabigara. Na nkenke, ndorondorō ọtografị bụ ọkpurukpụ nsogbu cheere ya aka mgba tupu atumatụ komiiti Ọnwụ weputara jiri gboo ọgu. Nsogbu ndị ọzọ SPILC nwere gunyere:

1. Obere ọnụogu ndị otu ha

Ọnụogu ndị sonyere otu SPILC pere mpe n’agbanyeghi na ego e ji edebanye aha dị obere. Ihe butechara ọnọdu a bụ na o nweghi ihe nríte dijirí onye bụ onye otu a. Ọtụtu ndị mmadụ hütara ya dika otu

obi ebere oru ya bu naani enyemaka na-enweghi uru na-esi na ya aputa.

2. Enweghi ego

Site na mbido otu ahụ ruo ogologo oge, ego otu ahụ ji aru oru bu naani n'akpa onye isi oche ha ka o si aputa. Ndị mmadu ole na ole sonyere otu ahụ hụrụ ihe otu ahụ na-emegasị na ụdị ego na-aba n'oru enweghi ike ikowá ebe ego ndị ahụ niile si aputa. Onye nkwardo ego, Chiifu F. Ch. Ogbalụ enwekwaghị mmasi n'igosi onwe ya ka a mata na ọ bu ya ji mma ekwu egbu oji.

Uzo ndị ozọ otu a chekwubere isi nweta ego dika: ego nnabata, ụtụ na onyinye amitaghị mkpurụ a türü anya na mgbe ya. E wezuga enyemaka ego sitere n'aka onye isi oche otu ahụ, ngwa ndị digasị n'isi ọnodu ha di na nomba II Central School Road, Onitsha, ụlo mbiputa akwukwo University Publishing Company, Varsity Press, onyinye akwukwo na ndị oru bucha ihe si n'aka onye isi oche, ntakiri ihe nnweta si n'aka govementi di ka mmiri a wụnyere n'orimiri. Ọtụtụ oru ndị kómiiti di iche iche malitere ịru bu ndị agaghị n'ihu n'ihi ego adighị. Ọmụma atụ: Ewumewu ọmụmụ Igbo nke e weputaara ala, Jonal Igbo nke SPILC nke e biputara naani otu ugboro, na akwukwo akukọ Anyanwu bu nke agazighị n'ihu n'ihi enweghi nkwardo ego na ndị ọgugu.

3. Enweghi ezi nkwardo govementi

Ọ bu ihe mwute na o nweghi govementi steeti ọ bu la nwere mmasi ịdonyere otu a ukwu n'ikwalite asusụ na omenala Igbo. N'ihi nke a SPILC bu akpụ biaara Igbo ọgu tuiye isi ya.

Ruo n' afọ 1995 mgbe S.U. Oruchalu dere edeme a, o nweghi govementi a maara tinyere SPILC n'ego mmawaputa na nke mmefu kaodinafọ n'agbanyeghi ugboro ugboro a riqo ha ka ha mee nke a. Ụfodụ oge ndị ụlo oru redio na televishon bu alaka mgbasa ozi kegovamenti na-agbaghasị ihe ntuzi aka SPILC nyere na e nweghi ihe govementi mere. N'oge ahụ o were ọtụtụ oge tupu ndị ụlo mgbasa ozi anabata mbiputa SPILC. Mana e mechara nwee nnukwu mgbanwe ọma n'ihi na ọtụtụ ndị oru ha sonyere SPILC.

4. Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo

Ndị Igbo anaghị emeso asusụ na omenala ha ezi mmeso. Ndị Igbo na-enwe mmasi gbasara ihe ndị e si mba ofesi webata karịa ihe e meputara n'ala anyị. Ha anaghị enwe mmasi ịmụ asusụ na omenala ha ma ya fofuzia iṣu asusụ ha. Ha anaghị enwe mmasi n'ihe e meputara na be anyị ọ sogsodu ya di mma ka nke e mere na mba ofesi. A na-ahụta onye ji Igbo ekwu okwu ka onye amaghị asụ Bekee. Ha na-anabata asusụ mba ozọ karịa asusụ Igbo. N'ikwado nke a, Hair (1967:99) n'ime Oruchalu

(1995:128) kwuru, “Ndị Igbo bụ ndị na-eñomi ihe mmadụ mere nke mere na ha anaghị eto ọnatarachi na ihe ndị ha nwere. Ọ bụ omume a ka ha bufere asusụ na omenala ha n’ihi ya ha na-achọ ka a sị na ha maara ihe ekwe na-akụ n’asusụ na omenala Bekee. Ọ bughị naani ndị agughi akwukwọ na-eme omume a. Ndị gurụ akwukwọ sochakwa”. E nwere ọtụtụ ụlo akwukwọ ndị na-egbochi ụmụ akwukwọ ịṣụ Igbo ma na-ada ndị sụrụ Igbo nha.

5. Abiaghị ọgbakọ

N’ihi na ndị mejupụtara ọgbakọ a bụ SPILC bükaričhara ndị nkụzi na ndị ọrụ Bekee bichapüsiri iche, ha anaghị enwekarị ohere ịbịa nzukọ na ọgbakọ ndị ọzọ ga n’ihi na ọtụtụ oge ndị isi n’ulọ ọrụ ha anaghị ekwe ka ha pụo. Ndị si ebe dị anya abia bụ ego ha ka ha ji eme njem n’agbanyeghi na onye isi oche arịcola ndị isi ụlo ọrụ ugboro ugboro ka ha na-enyetụ ndị ọgbakọ a ego ime njem.

6. Arughị ọrụ ndị komitii

Ọtụtụ oge ndị komitii a hanyere ọrụ anaghị arụ ọrụ e nyere ha nke na-emechaa ọ burukwạ onye isi oche ga-arụ ọrụ ndị ahụ. Nke a kpatara na ndị mejupụtara otu a aghọtaghị ihe na-eme na-ebo onye isi oche ebubo na ọ bụ naanị ya na-arụ ọrụ niile n’ihi ya na otu ahụ bụ ike otu onye. Ebubo mere obi lọ ọtụtụ ndị mmiri. N’ogbakọ ha mere ka ọnwa Mee dì na mkpuru ụbочị iri na atọ n’afọ 1978, onye isi oche gosipütara mwute o nwere banyere etu ndị komitii Almanac si agba ọnyüpa n’ọrụ e nyere ha.

7. Nsogbu Igbo nwere

Ndị a buga nsogbu asusụ Igbo ndị bükwa nsogbu otu a n’otu ụzọ ma ọ bụ n’ụzọ nke ọzọ. Ndị a gunyere: ọnọdu asusụ Igbo n’ulọ akwukwọ anyị, oge e nyere ọmụmụ asusụ Igbo n’ulọ akwukwọ ga, enweghi ọtụtụ ndị nkụzi a zụrụ nke ọma, enweghi ndị nnyocha Igbo n’usoro agumakwukwọ, etinyeghi Igbo na bojetị kaqdinaafọ, wdg.

8. Ọnwụ onye isi oche otu

Ọnwụ Chiifu F. Ch. Ogbalụ mesiri otu a ike. N’okwu S.U. Oruchalu, “onwu egbuola onye nche atụru anyị, anyị nozị n’ogbaaghara. O gbuola onye isi oche anyị, anyị amazighị ihe nke ọzọ anyị ga-eme”.

N’ogbakọ ha nwere izu ụka abụọ tupu ọ nwụọ onye isi oche jụrụ ha sị, “Kedụ onye unu chere ga-anochi anya m ma ọ burụ na? Ka uche anyị dị ya n’ihoputa onye nwere ike ịnochị anya m”. Ajụjụ a dị ka o buru amụma. A tупula ọkpukpụ n’iro. ọ hijara nnukwu ahụ ịchoputa onye dị uchu n’orụ ga-anochi anya onye isi oche.

Nnwale onwe 1

Were otu ahirịokwu otu ahirịokwu wee kowaa etu ihe ndị a si bürü nsogbu dijiri SPILC

- a. Enweghi ego
- b. Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo
- c. Ọnwụ onye isi oche otu.

4.4 Nchikota

Ndorondorọ ọtografị bụ ọkpurukpụ nsogbu cheere SPILC aka mgba tupu atumatu komiiti Ọnwụ weputara jiri gboo oğụ. Ka o sila dị, e nwekwara nsogbu ndị ọzọ ga.

Obere ọnụögü ndị otu, Enweghi ego, Enweghi ezi nkwardo govamentị, Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo, Abiaghị ọgbakọ, Arughị ɔrụ ndị komitii, Nsogbu Igbo nwere, ọnwụ onye isi oche otu bụ nsogbu doğhachiri ɔrụ SPILC azu

4.5 Nrutuaka/Ngumi

Oraka, L.N. (1983). *The foundations of Igbo studies*. Onitsha: University Publishing Company.

Oruchalu, S.U. (1995). The Society for promoting Igbo Language and Culture: A history. In A.E. Afigbo(ed.) *F.C. Ogbalu and the Igbo Language*. pp 108-130. Onitsha: University Publishing Company.

4.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. E nweghi ego bụ nsogbu dīri SPILC maka na o nweghi ihe mmadu pürü imepüta na-enweghi nkwardo ego.
- b. Mmeso ndị Igbo nye asusụ Igbo na-ajụ obi oyi n'ihe gbasara asusụ Igbo n'ihi na ha na-egosi na o nweghi ihe ha ji asusụ Igbo kporo.
- ch. Ọnwụ onye isioche otu a mechiziri akwukwo SPILC ọ dì ka o nweghizi onye maara ihe ozọ a ga-eme.

MODUL 4 ASUSU IGBO NA OLUNDI YA

Na modul gara aga, i hụru etu Otu Ịkwalite Asusu na Omenala Igbo siri ruo oru. Ha soro kwalite usoro edide e ji ede Igbo taa. Ha nwere ọgbakọ dí iche iche iji chepụta ihe gbasara ọmụmụ Igbo díka ọnụogụ Igbo, iji Igbo akụzi ihe n'ụlo akwukwọ, dgz. E mechara otu a nwee nsogbu nke doghachiri ha azụ. Ka o siladi, ọmụmụ Igbo gawakwara n'ihu. Ọtụtụ ndị mewere nchöcha bawa n'olundi dí iche iche Igbo nwere. Na modul a, i ga-agụ maka asusu Igbo na njirimara ya na nkega nke mbụ. Na nkega nke abụo, i ga-agụ maka nchöcha Ikekeonwu mere n'olundi Igbo. O kwesiri ka i mata na ọ bụ naanị oru Ikekeonwu (1987) ka a kowara maka ya na nkega nke abụo. Nkega nke ato bükwa naanị nchöcha Nwaozuzu (2008) ka a tuchara ebe ahụ. Ikekeonwu na Nwaozuzu gborọ ihe ewu na-ata na nchöcha olundi Igbo díga iche iche. Nkegasị ato dí na modul a. Ha bụ ndị a:

- Yunit 1 Asusu Igbo
- Yunit 2 Nkenudi Olundi Igbo: Ikekeonwu (1987)
- Yunit 3 Nkenudi Olundi Igbo: Nwaozuzu (2008)

YUNIT 1 ASUSU IGBO

Ndịna

- 1.1 Mkpólite
- 1.2 Mbunuche
- 1.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 1.3.1 Njirimara Asusu Igbo
 - 1.3.2 Igbo Izugbe Na Olundi
- 1.4 Nchikota
- 1.5 Nrụtụaka/Ngumi
- 1.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobụ aziza nnwale onwe nke ndị a

1.1 Mkpólite

Asusu Igbo bụ asusu ndị Igbo. Ndị Igbo bụ ndị bi na mpaghara ọwụwa anyanwu nke Naijiria. E nwere steeti ise na mpaghara ọwụwa anyanwu ebe a na-asu Igbo kpomkwem. Ha bụ Abia, Anambra, Ebonyi, Enugu na Imo. E nwekwara ndị na-asu Igbo na steeti Bayelsa, Delta na Rivers.

1.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Ikowa usoro ọmụmụ asusụ Igbo nwere
- Ide ihe Igbo izugbe bụ
- Ikowa ihe olundi bụ
- Inye ndịiche dì n’etiti Igbo izugbe na olundi

1.3 Ndịna kpom kwem

1.3.1 Njirimara Asusụ Igbo

Asusụ Igbo bụ asusụ ndị Igbo. Igbo bụ asusụ Kwa nke Niger Congo (Ikekeonwu na ndị ozọ, 1999). ozọ bụ na asusụ Igbo bụ ụdaolu. Nke a pütara na asusụ Igbo na-eji ụdaolu agbanwe nghọta okwu ndị nwere otu nsupe.

Tulee:

ísí	(head)	ákwá	(cry)
ìsì	(blindness)	àkwà	(bed)
íṣí	(to cook)	àkwá	(egg)

Tupu ndị ọcha abịa nsubiri nke ndị ọkammụta na-akpọ nsibidi bụ usoro edemede ndị Igbo. Ọ bụ eziokwu na usoro edemede a ezughị ndị Igbo ọnụ n’ihi ọ bụ naanị ndị otu nzuzo na nke abamaba na-eji ya egosi mmụta na mmata ha. Nke a abughị ihe ọhụrụ na nzulite usoroedeme. Otu a ka edemede nke Ijipt, nke China na ọtụtụ ndị ozọ malitere n’aka ndị isi nchüaja dì ka ihe nzuzo nke ofufe ha. Usosro Nsibidi bụ edemede nke esereese. Otu ọ dīna, usoro edemede nke ndị ọcha bụ ihe anyị na-agbasoro ugbu a n’odide asusụ Igbo.

Anyị ahụla asusụ Igbo dì ka otu n’ime ihe a ga-eji amata onye Igbo n’agbanyeghi mmụta na nñomi juru ndị Igbo ahụ. E kwuokwala na asusụ Igbo bụ asusụ Kwa nke Niger Congo. Ikekeonwu na ndị ozọ (1999) kqwara na asusụ Igbo dì ka asusụ ndị ozọ na-anabata mgbanwe na ntolite site n’asusụ. Ọ ga-adị mma ịgbawụnye na asusụ Igbo nwere ọtụtụ ndị na-asu ya. Ọ bụ otu n’ime ọkpürükpu asusụ ato ndị ochichị weputara kwesiri ọmụmụ n’ulọ akwukwọ anyị ga. Ndị ozọ bụ Awusa na Yoruba. Nke a pütara na asusụ Igbo so n’asusụ dì mkpa n’ibulite mmekorita na ịdịnotu nke ndị ala anyị. Ihe ozọ dì mkpa bụ na asusụ Igbo bụ ihe e ji amata ndị Igbo na ebe onye ọ bụla sitere. Olundi dì iche na alaka olundi na-egosi ebe mmadụ sitere. Mmata dì otu a na-ejikota mmadụ na ibe ya n’uzo enyi na n’uzo nwanne. Mgbe ihe dì na mkpa, asusụ Igbo na-enyere mmadụ aka igafe n’uzo.

Asusụ Igbo nwere usoro ọmụmụ were anya. Ikekeonwu na ndị ozọ (1999) dere na o nwere usoro mkpoputa ụda, ndokọdua na usorookwu dị iche iche. Ọ bükwa usoro ndị ahụ ka a na-agbasoro n'odide mkpuruokwu na ahịjokwu. Asusụ Igbo nwere ọmụmụ nke ọdịdiudaasusụ, nke ndoko mkpuruokwu, nke usorookwu nke ga-enye nghọta na mmata nke ihe e bu n'uche.

Asusụ Igbo na-enwe mmekorita ya na asusụ ndị ozọ. Nke a na-eme ka ọ dị mfe n'ibite mkpuruokwu. Okwu mbite nwere ike site n'Awusa, Efik, Olu Bekee na Yoruba, dgz. (Afigbo, 1987).

Nnwale onwe 1

Olee otu ihe nrite dị na mmekorita asusụ Igbo na asusụ ndị ozọ?

1.3.2 Igbo Izugbe na olundi

O kwesiri ka a kuzie ndiiche dị n'Igbo izugbe na olundi. Igbo izugbe bụ Igbo nke onye ọ bụla bụ onye Igbo nwere ike ighọta ma sükwa ya. Ebe a na-ahụkarị ya bụ n'akwukwọ e deziri edezi nke ọma. Ọ bükwa ụdị asusụ a na-anụ n'ulọ ọru redio na televishon ya na akwukwọ ozi. Ọ bụ ya ka a na-anụ ma e jee ọgbakọ ndị Igbo si ebe dị iche iche. Igbo izugbe ka a na-anukwa n'ufodụ ọgbakọ ndị ụka ebe ụkochukwu na-ekwu okwuchukwu. Igbo izugbe abụghị olu Owere, Ọnicha, Ọlụ, Abakeleke, Enugwu, nke ọ na-abụ olu Asaba. Ọ bụ olu nke jikötara Igbo niile ọnụ. Ọ bụ ya ka ndị na-amakị ule Igbo niile na-agbaso.

Olundi bụ olu obodo dị iche iche dika: Ọlụ, Owere, Ọnicha, Enugwu, dgz. N'olu ndị a ha na-ewebatasị mkpuruudasusụ e jiri mara ha. Ihe dika n'olu Owere na Ọlụ, a na-enwekarị mkponiimi na mkponuum. Ihe ndị a apụtaghi ihe na Igbo izugbe. E nwere mkpuruokwu ufodụ dị n'olundi nke adighị n'Igbo izugbe.

Nnwale onwe 2

- a. Gịnị bụ Igbo izugbe?
- b. Deputa ihe abụo pütara ihe n'olu Owere na Ọlụ apụtaghi ihe na Igbo izugbe.

1.4 Nchikota

Asusụ Igbo na-eto eto, bürü okpuruokpu asusụ ala Naijiria. Taa ọ bụ usoro Igbo Izugbe bụ nke ọmụmụ, ọsusu na odide ka Igbo na-anabata ugbu a. Tupu nke a, e nwere Isuama, nke e sitere na ya ruo Yunịonụ Igbo. E sitere na Yunịonụ Igbo ruo Central Igbo, wee ruo Igbo Izugbe.

A bịa n'asusu Igbo, e nwere Igbo izugbe nwekwaa olundi. Igbo izugbe bụ Igbo nke onye ọ bụla bụ onye Igbo nwere ike ighọta ma sụkwa ya ebe olundi bụ olu obodo dị iche iche.

1.5 Nrụtụaka/Ngumi

Afigbo, A.E. (1987). *The Igbo and their neighbours*. Ibadan: University Press Ltd.

Ikekeonwu, Clara, Ezikeojiakwu, P.A., Ubanji, Anosike & Ugoji, Jumbo. (1999). *Fonoloji na grama Igbo*. Ibadan: University Press PLC.

1.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ azịza nnwale onwe nke ndị a:

Azịza nnwale onwe 1

Asusụ Igbo na-enwe mmekorịta ya na asusụ ndị ozọ. Nke a na-eme ka ọ dí mfe n'ibite mkpụrụokwu. Okwu mbite nwere ike site n'Awusa, Efik, Olu Bekee na Yoruba, dgz. (Afigbo, 1987).

Azịza nnwale onwe 2

- a. Igbo izugbe bụ Igbo nke onye ọ bọla bụ onye Igbo nwere ike ighọta ma sụkwa ya. Ebe a na-ahụkarị ya bụ n'akwukwọ e deziri edezi nke ọma. Ọ bükwa ụdị asusụ a na-anụ n'ülọ ọrụ redio na televishon ya na akwukwọ ozi. Ọ bụ ya ka a na-anụ ma e jee ọgbakọ ndị Igbo si ebe dí iche iche. Igbo izugbe ka a na-anukwa n'ufodụ ọgbakọ ndị ụka ebe ụkochukwu na-ekwu okwuchukwu.
- b. Olu Owere na Ọlụ, a na-enwekarị mkponiimi na mkponuumē.

UNIT 2 NKENUDI OLUNDI IGBO: IKEKEONWU (1987)

Ndịna

- 2.1 Mkpólite
- 2.2 Mbunuche
- 2.3 Ndịna Kpom Kwem
 - 2.3.1 Niger Igbo (NI)
 - 2.3.2 Inland West Igbo (IWI)
 - 2.3.3 Inland East Igbo (IEI)
 - 2.3.4 Waawa Igbo/ Northern Igbo (WI)
 - 2.3.5 Riverain Igbo (RI)
- 2.4 Nchikota
- 2.5 Nrütuaka/Ngumi
- 2.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maobu aziza nnwale onwe nke ndị a

2.1 Mkpólite

Na yunit a, i ga-atule edemeđe Ikekeonwu (1987). Ọtụtụ ndị ọkammụta sayensi asusụ elebala anya n'ọnodụ olundi asusụ Igbo. Nchocha ha gbadorọ uko n'olundi ole na ole. Ịma atụ: Welmers (1970) nyochara asusụ Igbo a na-asụ n'okirikiri Umuyahia na Owere. Armstrong (1967) lebara anya n'olundi Igbo ise dị na mpaghara ọwụwa anyanwụ na ọdịda anyanwụ orimiri Naija. Inge Meier na Bendor-Samuel (1975) nyochara olu Izii ebe nchocha Oluikpe (1979) bụ n'olu Ngwa, na ụfodu ndị ozo ga. Nchocha a ndị bụ n'ibe n'ibe. Ọ bụ Ikekeonwu bụ onye mbụ gbara mbụ ikpokota olundi Igbo dị iche iche ma hazie ha n'usoro doro anya. Anyị ga-amata na nchocha ndị a niile dị n'ime ọru Ikekeonwu.

Ikekeonwu (1987) gbakwasara uko n'uzo ihe isii wee kee olundi Igbo. Ha bụ:

- i. Nsonaazụ njụ ghi/ghi
- ii. Nsonaazụ mmecha le/la
- iii. Nzi ngawanye
- iv. Usoro ụdaume
- v. Usoro ndakorita ụdaume
- vi. Ụfodu usoro ụdaolu

Ihe mgbakwasa uko ndị a mere o jiri hazie olundi Igbo n'otu ise.

- i. Niger Igbo (NI)
- ii. Inland West Igbo (IWI)
- iii. Inland East Igbo (IEI)
- iv. Waawa Igbo/ Northern Igbo (WI)
- v. Riverain Igbo (RI)

2.2 Mbunuche

Na ngwucha yunit a, i ga-enwe ike:

- Imata nkeudị asusu Igbo dika Ikekeonwu siri kee ha
- Ikowa ọkpurukpu olundi diga n'otu o bụla
- Ide olundi nta diga n'otu o bụla
- Igosiputa atutu sayensi asusu kewaputara olundi oyo o bụla

2.3 Ndịna kpom kwem

1.3.1 Niger Igbo (NI)

A ga-ahụ olundi oyo Niger Igbo na mpaghara ọdịda anyanwụ orimiri Naija. Niger Igbo nwere ọkpurukpu olundi abuọ-Ikwa Igbo na Aniocha Igbo. Ọkpurukpu olundi o bụla nwere olundi nta mejuputara ya. A bịa na Niger Igbo, e nwere ngwaghari mgbochiume n'etiti olundi na ibe ya mana ụdaume ha niile yitewere. Ọtutu olundi Niger nwere usoro ụdaume iteghete. Ha bụ ndị a:

i	u
ɿ	ጀ
e	o
ɛ	ɔ
	a

E nwere ndịiche dị n'etiti ụdaolu olundi Ikwa Igbo na olundi Aniocha Igbo n'otu aka, na n'etiti ụdaolu olundi Ikwa Igbo na olundi dị na mpaghara ọwụwa anyanwụ orimiri Naija n'aka nke ozọ. Ọmụma atụ: ụdaala mbuiwu isi nnochiaha na-eziputa ajụjụ n'olundi mpaghara ọwụwa anyanwụ orimiri Naija anaghị eziputa ajụjụ n'ikwa Igbo. N'ihi ya, onye na-asu ihe dika olundi Owere ga-aghọta ahiriokwu a:

ò rí úlò

dika ajụjụ. Mana ahiriokwu a bụ ahiriinkwusa n'Ikwa

Nnwale onwe 1

- a. Ọkpurukpu olundi ole ka Niger Igbo nwere?
b. Deputa ha?

2.3.2 Inland West Igbo (IWI)

Olundị oyo Inland West Igbo gunyere olundi Igbo a na-asu na mpaghara ọwụwa anyanwụ orimiri Naija. Aha a ‘West’ nwere ike igbagwoju anya. Ka o sila dị, olundi a bụ ndị dị n'ọdịda anyanwụ ma a bawa n'ime Owere, umuhịa, dgz.

IWI nwere ọkpurukpu olundi ato – Ọnicha, Ọka na Aguata. Nke ọ bụla nwere olundi nta mejuputara ya. Olundi ọyo Inland West kara buru otu karịa olundi ọyo Niger Igbo, beluso olundi Aguata nke dika a ga-asị na ndị agbataobi ha bụ Inland East Igbo na-agbanwe ha. Olundi Enu-Ọnicha dìwagara iche n’otu olundi Ọnicha. Ọ bughị naanị na mkpuruduasusụ ka a hutara ndị iche a. Ndịche a na-apütakwa ihe n’olilo. N’olundi Enu-Ọnicha, ụdashiị keeko [ɣ] na ụdaimi keeko [ŋ] adighị ya.

Olundi Ọnicha kpomkwem (General Onitsha dialect) bụ ụdi Ọnicha a na-asu n’okirikiri obodo ndị ahụ dika n’Umuoji, Obosi, Mkpọq, dgz. Olundi ọzo so n’otu olundi Ọnicha bụ olundi Otu-Ọnicha. Ọ bụ ndị mbijambịa mejuputara Otu-Ọnicha na-asu olu a. ‘Otu’ bụ aha nnukwu ahịa dị n’Ọnicha ebe ndị mmadụ sị n’akụkụ Igbo dị iche ihe na-azụ ahịa.

Olundi Ọka bükwa ọkpurukpu olundi ọyo Inland West bụ nke a na-asu n’Ọka, Enugwu-Ukwu, Abagana, Amobia, dgz. Ihe mere olundi Ọka jiri pụo iche n’olundi Ọnicha bụ na ha nwere ụdashiị keegbugbereonu nnweolu [β].

Olundi Aguata bụ ọpürüiche n’etiti olundi ọyo Inland West. ọ dị ụzo ihe abụo mere Aguata jiri pụo iche. Nke mbụ, ha nwere usoro ọdịdịudaasusụ ndị a: mkponimi, mkponuume, na mkponeegbugbereonu. ozokwa, usoro ụdaolu ha, ọ kachasi mgbe mkpuruokwu na ibe ya nodewere, pürü iche n’ebe ọtụtụ olundi Inland West dị.

Nnwale onwe 2

- Kedụ ihe mere olundi Ọka jiri pụo iche n’olundi Ọnicha?
- Olee ụzo ihe abụo mere olundi Aguata jiri pụo iche?

2.3.3 Inland East Igbo (IEI)

Olundi ọyo Inland East Igbo gunyere olundi a na-asu na mpaghara ọwụwa anyanwụ nke olundi ọyo Inland West Igbo. O nwere ọkpurukpu olundi ise na ọtụtụ olundi nta. Ọkpurukpu olundi ise ahụ bụ Central Igbo, Ọlu, Owere, Ngwa na Aro-Igbo.

Central Igbo nwere olundi nta ato – Umụahịa, Bende na Okigwe. Olundi nta Umụahịa na ndị agbataobi ya nwere nsonaazu njụ ‘ghị’. Ọ bụ n’olundi a ka e siri nwete usoro ụdaolu ‘ụdaala-üdaelu’ ngwaa ahịrimtimiwi a nabatara n’ụtọasusụ Igbo Izugbe.

Olundi Bende, dika olundi Umụahịa, nwere nsonaazu njụ ‘ghị’. Olundi Bende na-eji ụdashiị keanyürü enweolu /s/ dochie anya ụdaike keanyürü enweolu /t/ dị na nsonaazu mgbati ‘-ta’ iji gosi na ihe na-agà n’ebe okwu okwu nọ. ọmụma atụ

‘weta’ → ‘wesa’ (Bende)

Ehugbo, so n'otu olundi nta Bende nwere ụdaume /ə/ n'ihi na ya na olundi Waawa gbara agbataobi. Olundi Okigwe bu olundi nta nke ato dí na Central Igbo. A ga-eke ya uzo abuọ. Otu uzо dinyere ụmụahịa ebe nke ozо sonyere Olu. Olundi a na-asu n'Oriagu, Obowo, dgz. nwere ụdidi ụdaolu nke ụmụahịa ebe olundi a na-asu na Nsụ, Umụna, Añara, dgz. enweghi ya kama ha yitewere Olu. Olu Okigwe enweghi nsonaazu njу ‘ghi’. ọ bu ụdashijị keekọ nnweolu [f] ka a na-agbakwunyere ụdaume dí n'isi ngwaa na myinaabuọ.

Olundi Awomama, Uruala na Oguta, dgz. mejuputara otu nke mbụ. Olundi Nkwere, Aba, Amaigbo, dgz. bu otu nke abuọ ebe otu nke ato bu Isiekensi, Awala, Dikonafia, dgz. Ndị otu Awomama enweghi nsonaazu njу ‘ghi’. Ihe ha nwere bu ‘diị’.

Omuma atu: Amaghị m → Amadiị m

Olundi Nkwere yitewere olundi Uruala na Awomama n'otutu uzо. Ka o sila dí, e nwekwara ndiiche dí n'etiti ha. Ndịche a bu n'ebe nsonaazu njу dí. N'olu Nkwere, nsonaazu njу bu ‘hun’. Ndị otu Isiekensi ọlu yitewere olundi Nkwere beluso na ọ nwere nsonaazu mgbați ‘-ma/me’ ebe Nkwere nwere ‘-wa/-we’

Olundi Owere nwere otu ato – ụraata, Mbaise na Mbieri. Ebe olundi Inland East Igbo ndị ozо nwere ụdalịjị keanyürü /l/, ụraata nwere ụdayịjị keakpoike /j/ ọpuruiche olundi Mbaise nwere bu nsonaazu ‘-ghe/-gha’ na-eziputa aspektị nganiihu ebe olundi ozо n'o otu ahụ nwere ‘-ge/-ga’. O nwekwara ụdashijị keegbugbereonu na ọduakpo /hw/. N'ufodu olundi ụraata díka Emekuku itin na iṣin nọ na nnonabarị. Olundi Mbieri na Uraata na Mbaise nwekorịtara ụdashijị keegbugbereonu na ọduakpo mana Mbieri enweghi nsonaazu ‘-ghe/-gha’.

Olundi Ngwa bu okpurukpụ otu nke ano n'oyọ Inland East Igbo. ọ bu ebe a ka obodo a na-akpọ Aba dí. Ngwa yitewere ụmụahịa n'iji nsonaazu ‘-ghi’. O yitewekwara olundi Owere site na ụdashijị keegbugbereonu na ọduakpo /hw/. Ka o sila dí ọpuruiche ya bu na ‘di’ na-arụ orụ nnyemaka ngwaa ọ bughị ‘na’.

Okpurukpụ otu nke ise ma bùrukwa nke ikpeazu n'oyọ Inland East Igbo bu Arọ-Igbo. Ebe o nwere isi ọnodu ya bu n'Arọchukwu. Otu nnukwu ihe jikötara Arọ-Igbo na olundi nta ya bu na ha nwere usoro ụdaume iteghete ebe olundi nödebere ha nwere asatọ. Arọ-Igbo enweghi ụdashijị keegbugbereonu na eze enweolu. N'ebi olundi agbataobi ya ga-etinye /f/ ma ọ bu /h/, Arọ-Igbo ga-etinye /v/. N'Arọ- Igbo a na-asu n'Arọ- Ndizuogu, e nweghi /f/ mana /hw/ na-anochị anya /v/ dí n'Arọchukwu.

Nnwale onwe 3

- a. Kedụ nsønaazụ na-ezipüta aspektị nganiihu n'olundi Mbaise?
- b. Gịnị na-arụ orụ nnyemaka ngwaa n'olundi Ngwa?
- ch. Olee ihe jikötara Arọ-Igbo na olundi nta ya?

2.3.4 Waawa/Northern Igbo

Ebe a na-asụ Waawa Igbo bụ na mpaghara mgbago ugwu ala Igbo. Ndị agbataobi ya gụnyere: Na mgbago ugwu ya e nwere ndị Idoma na Tivi; na mgbada ugwu e nwere ndị na-asụ olundi Inland West Igbo ebe ndị na-asụ Inland East Igbo bi n'owụwa anyanwụ ya. Ndị bi n'odịda anyanwụ Waawa Igbo bụ ndị Igala.

Waawa Igbo nwere ọkpürükpụ olundi isii. Ha bụ Achị, Enugwu, Nsuka, Ogwụ, Udi na Abakeleke. Nke ọ bụla nwere olundi nta nke ya. Waawa Igbo enweghi nsønaazụ njụ ‘ghị’. N’ufodụ olundi Nsuka nsønaazụ njụ bụ ‘-kọ’. O nweghi olundi so n’otu Waawa Igbo nwere ihe pekariri ụdaume iteghete n’usoro ụdaume ya. Ụdaume iteghete ndị ahụ bụ [i,i,e,ɛ,a,o,u,ʊ,ɔ]. E nwekwara ụdaume nke iri [ə] n’ufodụ olundi gụnyere Nsuka, Udi, Ogwụ na Izii.

Otu ihe dị iche kwesiri ka anyị mata gbasara olundi Izii bụ usoro ụdaolu. O nwere usoro ọdịdịudaasusu a na-akpọ ụdamkpogo. Ndịche ya bụ ụdansuda. Ọ bụ ụdamkpogo na-eweghachi ụdaelu n’onodụ olu ya ma ụdansuda gachaa. Ụdamkpogo bụ ihe kewapütara olundi Izii na olundi Igbo ndị ozọ ga. Olundi Achị nödewere olundi dığası na mpaghara IEI na IWI. Nke a mere na Achị nwetara njirimara olundi oyọ ndị a. O nwere usoro ụdaume asatọ. N’agbanyeghi na o nwere /ɛ/, ya na /e/ nọ na nnonabarij. O nweghi /ə/ dika olundi Waawa ndị ozọ. Ka o sila dị, e nwere myiri n’etiti ya na olundi Nsuka na Enugwu site n’iwere ụdachị keazuanyürü /dʒ/ dika nwüda ụdaike keanyürü /d/ tupu ụdaume ihu high /i/. N’olundi Achị, a ga-akpoputa ‘dị’ /di/ dika ji /dʒi/.

Nnwale onwe 4

- a. Deputa olundi nwere ụdaume nke iri [ə].
- b. Kedụ usoro ọdịdịudaasusu olundi Izii nwere?

2.3.5 Riverain Igbo

Riverain Igbo bụ olundi oyọ nke ikpeazụ na nkeudị Ikekeonwu (1987). Olundi a gụnyere Igbo a na-asụ na mpaghara Delta, Rivers na Cross River. Riverain Igbo nwere ọkpürükpụ olundi abụo – Ikwere Igbo na Cross-River Igbo.

A na-asụ Ikwere Igbo na Diobu, Ahoada, Port Harcourt na okirikiri ya mana anaghị asụ ya n’ebe dika Bonny, Degema, dgz. O nwere usoro

ụdaume asato e kere n'uzo ndakorita abuọ dika ọtụtụ olundi IEI. Ka o sila dị, olundi a enweghi nsónaaazu nju'ghi' kama 'gi/gi' nochịri anya 'ghi'.

Nnwale onwe 5

- a. Deputa obodo ato ebe a na-asu Riverain Igbo.

2.4 Mmechi

Ikekeonwu chọputara na e nwere ihe karịri olundi narị ato n'asusu Igbo. ọ bụrụ na a gbakwunyere olundi Riverain Igbo okpurukpụ abuọ ma ọ bụ ato, a ga-enweta ihe dika okpurukpụ olundi iri abuọ n'Igbo. Ha niile nwegasiri olundi nta. Nchocha a gosikwara na ihe e chere na Igbo nwere usoro ụdaume asato abuchaghị eziokwu. ọ bụ olundi dị na mgbada ugwu nwere ụdaume asato ebe ndị dị na mgbago ugwu nwekariri asato.

2.5 Nchikota

Ikekeonwu (1987) gbakwasara ụkwụ n'uzo ihe isii wee kee olundi Igbo. Ha bụ: Nsonaazu nju ghi/ghi, Nsonaazu mmecha le/la, Nzi ngawanye, Usoro ụdaume, Usoro ndakorita ụdaume na ụfodụ usoro ụdaolu. Ihe mgbakwasa ụkwụ ndị a mere o jiri hazie olundi Igbo n'otu ise ndị a: Niger Igbo (NI), Inland West Igbo (IWI), Inland East Igbo (IEI), Waawa Igbo/Northern Igbo (WI) na Riverain Igbo (RI).

2.6 Nrutuaka/Ngumi

Ikekeonwu, Clara I. (1987). Igbo dialect clusters: A classification. A seminar paper presented to the Department of Linguistics and Nigerian Languages, University of Nigeria, Nsukka.

2.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maọbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Niger Igbo nwere ọkpurukpụ olundi abụo-Ika Igbo na Aniocha Igbo. Ọkpurukpụ olundi ọ bụla nwere olundi nta mejuputara ya. A bia na Niger Igbo, e nwere ngwaghari mgbochiume n'etiti olundi na ibe ya mana ụdaume ha niile yitewere. Ọtutu olundi Niger nwere usoro ụdaume iteghete.

- b. Idepụta ha. Ha bụ ndị a:

i	u
ɿ	ጀ
e	o
ɛ	ɔ
	a

Aziza nnwale onwe 2

- a. Ihe mere olundi Ọka jiri pụo iche n'olundi Ọnicha bụ na ha nwere ụdashịị keegbugbereonu nnweolu
- b. Olundi Aguata bụ ọpuruiche n'etiti olundi oyo Inland West. ọ di uzo ihe abụo mere Aguata jiri pụo iche. Nke mbụ, ha nwere usoro ọdidiụdaasusu ndị a: mkponimi, mkponuum, na mkponeegbugbereonu. ozokwa, usoro ụdaolu ha, ọ kachasi mgbe mkpuruokwu na ibe ya nodewere, pürü iche n'ebe ọtutu olundi Inland West di.

Aziza nnwale onwe 3

- a. Mbaise na Mbieri. Ebe olundi Inland East Igbo ndị ozọ nwere ụdalịị keanyürü /l/, ụraata nwere ụdayịị keakpoike /j/ ọpuruiche olundi Mbaise nwere bụ nsónaaazụ '-ghe/-gha' na-ezipụta aspektị nganiihu ebe olundi ozọ nọ n'otu ahụ nwere '-ge/-ga'. O nwekwara ụdashịị keegbugbereonu na ọduakpo /hw/.
- b. Olundi Ngwa bụ ọkpurukpụ otu nke anọ n'oyọ Inland East Igbo. ọ bụ ebe a ka obodo a na-akpọ Aba di. Ngwa yitewere ụmụahịa n'iji nsónaaazụ '-ghi'. O yitewekwara olundi Owere site na ụdashịị keegbugbereonu na ọduakpo /hw/. Ka o sila di ọpuruiche ya bụ na 'di' na-arụ orụ nnyemaka ngwaa ọ bughị 'na'
- ch. Otu nnukwu ihe jikötara Arọ-Igbo na olundi nta ya bụ na ha nwere usoro ụdaume iteghete ebe olundi nodebere ha nwere asatọ. Arọ-Igbo enweghi ụdashịị keegbugbereonu na eze enweolu. N'ebe olundi agbataobi ya ga-etinye /f/ ma ọ bụ /h/, Arọ-Igbo ga-etinye

/v/. N’Aro- Igbo a na-asụ n’Aro-Ndizuogu, e nweghi /f/ mana /hw/ na-anochi anya /v/ dì n’Ardochukwu.

Aziza nnwale onwe 4

- a. Olundi ndị nwere ụdaume nke iri [ə] gụnyere Nsuka, Udi, Ogwụ na Izii.
- b. Ọ bụ ụdamkpogo na-eweghachi ụdaelụ n’ọnọdu olu ya ma ụdansuda gachaa. Ụdamkpogo bụ ihe kewapütara olundi Izii na olundi Igbo ndị ozọ ga.

Aziza nnwale onwe 5

Olumdi a bụ Ikwere Igbo, Cross-River Igbo na Ahoada Port Harcourt na okirikiri ya mana anaghị asụ ya n’ebe dika Bonny, Degema, dgz..

YUNIT 3 NKENUDI OLUNDI IGBO: NWAOZUZU (2008)

Ndina

- 3.1 Mkpolite
- 3.2 Mbunuche
- 3.3 Ndina Kpom Kwem
 - 3.3.1 West Niger Group of Dialects (WNGD)
 - 3.3.2 East Niger Group of Dialects (ENGD)
 - 3.3.3 East Central Group of Dialects (ECGD)
 - 3.3.4 Cross River Group of Dialects (CRGD)
 - 3.3.5 South Western Group of Dialects (SWGD)
 - 3.3.6 North Eastern Group of Dialects (NEGD)
 - 3.3.7 South Eastern Group of Dialects (SEGD)
 - 3.3.8 Northern Group of Dialects (NGD)
- 3.4 Nchikota
- 3.5 Nrütuaka/Ngumi
- 3.6 Ihe nwere ike i bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a

3.1 Mkpolite

Nwaozuzu (20008) kere olundi Igbo n'otu dì iche iche. Mgbakwasa uko ya bụ na myiri, ọdịdịudaasusu, ọdịdịmkpuruasusu na usorookwu. O weputara otu asato ndị a:

- 1. West Niger Group of Dialects (WNGD)
- 2. East Niger Group of Dialects (ENGD)
- 3. East Central Group of Dialects (ECGD)
- 4. Cross River Group of Dialects (CRGD)
- 5. South Western Group of Dialects (SWGD)
- 6. North Eastern Group of Dialects (NEGD)
- 7. South Eastern Group of Dialects (SEGD)
- 8. Northern Group of Dialects (NGD)
- i. WNGD bụ olundi a na-asu na mpaghara ọdịda anyanwụ orimiri Naija. Ha gụnyere Agbọ, Asaba, Ogwashiuku, Iseleuku, Ukwuani, Ibosa, Akoko, Kwale, dgz.
- ii. ENGD gụnyere olundi Ọnicha, Obosi, Ọka, Amobia, Ogidi, Alo, Abatete, Enugwu-ukwu, Igboukwu, Nibo, Nimo, Nrị, Ihiala, Ọba, dgz.
- iii. ECGD gụnyere Owere, Ụraata, Ọkpụala, Mbaitoli, Ikeduru, Mbaise, Awomama, Olu, Umụahịa, Okigwe, Mbanọ, dgz.
- iv. CRGD bụ olundi a na-asu n'Abiriba, Ọhafia, Afikpo, Abam, Bende, Ọmasiri, Arọchukwu, dgz.

- v. SWGD bụ Igbo a na-asụ n'Ikwere, Ọhaji, Egbema, Mgbirichi, Ụmuagwọ, dgz.
- vi. NEGD gunyere Abakalịkị, Izii, Ezaa, Ikwo, Ọhaozara, Ezamgbo, Uburu, Okposi, dgz.
- vii. SEGD bụ olundi Ngwa , Azumili, Oboohia, Asa, Akwete, Ọhambele, dgz.
- viii. Olundi so n'otu NGD bụ Nsuka, Enugwu-Ezike, Udi, Obolo Afọ, Ikem, Ngwo dgz.

Na nkega ndị na-esote, anyị ga-enyocha njirimara olundi a.

3.2 Mbunuche

Na ngwutchu yunit a, i ga-enwe ike:

- Imata nkeundi asusụ Igbo dika Nwaozuzu siri kee ha
- Ikowa ọkpurukpu olundi diga n'otu ọ bụla
- Ide olundi nta diga n'otu ọ bụla
- Igosiputa atutu sayensi asusụ kewaputara olundi oyọ ọ bụla
- Ikowasiputa ebe a na-asụ olundi di iche iche

3.1 Ndịna kpom kwem

3.3.1 West Niger Group of Dialects (WNGD)

Ndị Western Igbo bụ ndị ha na ndị Bini na Ịda gbara agbataobi. Ha bụ ndị mere na ụfodụ omenala ndị Edo na Ịgala batara n'Igbo. Ebe ha bi ugbu a bụ na steeti Delta nke Naijirịa. Olundi WNGD yitewere onwe ha na ọdịdiụdaasusụ, mkpuruokwu na usorookwu. Olundi dị n'otu a gunyere Ịka(Agbọ), Oshimili - Asaba, Ibusa; Aniocha - ọgwashịukwu, Iselekwu. Ndị ọzọ bụ Ezechima, Ubulu ụno, Ọnicha Ọlana, Obomkpa, Ogbodu, Ụkwuanị, Akoko, Ịlla, Kwale, dgz.

Ọtụtu olundi so n'otu a dika Ụkwuanị na Agbọ nwere usoro ụdaume iteghete. Ha bụ /a i ị e ə o ɔ u u/. Ụdaume a dị na WNGD bükwa njirimara NGD. Isele ukwu nwere ụdaume iri n'agbanyeghi na /e/ na /ɛ/ dị ka ha nọ na nnonabiri. Ọtụtu olundi WNGD nwere mgbochiume iri abuọ na asatọ dika olu izugbe mana olundi Asaba nwere iri abuọ na isii ebe olundi Ịka nwere iri abuọ na asaa nke gunyere ụdashị keebubereonu na eze nnweolu /v/. WNGD nwere nsonaazu nju ‘-rọ’ mana oge ụfodụ ndị na-asụ olu a nwere ike iji ‘-họ’ dochie anya ‘-rọ’. Asikpekitị mmecha n’olu a bụ ‘-go’. Iseleukwu na Ịka nwere ndịche nsonaazu nju. Nke Iseleukwu bụ ‘-na/ne’ ebe nke ịka bụ ‘-ele’.

Nnwale onwe 1

a. Mgbochiume ole ka olundi Asaba na olundi Ịka nwere?
b. Kedụ usoro ụdaume olundi Agbọ nwere?

3.3.2 East Niger Group of Dialects (ENGD)

Ọnụogu mgbochiume olundi ENGD nọ n’agbata iri abụo na ise (Umunya, Nteje) ruo iri ato na asatọ (Amaiyi) ebe Ọnụogu ụdaume nọ n’agbata asatọ ruo iri. Ọ dị ụzọ ato e si ezipụta tensi ndịnaazu n’olundi ENGD. Ha bụ:

- ‘-rv’ (ya bụ /r/ na ụdaume dì n’isi ngwaa)
- ‘-li/-lị’
- ‘-lu/-lụ’

Nsонаazu ndị e ji ezipụta asipekitị mmecha n’otu a bụ ndị a:

- ‘-na/-ne’
- ‘-gwo/-gwe/-gwela’
- ‘-go’
- ‘-wo’
- ‘-cho/sho’

Nsонаazu njụ putarala ihe n’olundi ENGD gunyere:

- ‘-họ’
- ‘-họ/-hi’
- ‘-lọ’
- ‘-lɛ’
- ‘-re/-ro/-ra’
- ‘-ha/-he’
- ‘-mmụ’
- ‘-hụ’
- ụdaume mkpi
- ‘-h na ụdaume dì n’isingwaa’
- ‘-cho’

Nnwale onwe 2

Deputa olundi abụo so n’otu ENGD.

1.3.1 East Central Group of Dialects (ECGD)

Olundi ECGD bụ olu Igbo a na-asụ na steeti Imo tinyekwara ụfodụ akukụ Steeti Abia. A bịa na ntucha ọdịdiụdaasusu ECGD, ọtụtụ mgbochiume ha nwere adighị n’Igbo Izugbe. Ọmụma atụ: ụdaike ndakpu keanyuru /d/ di na Mbieri, Owere, Uraata na Mbaise; ụdaike ndapụta keeko/?/ na-adighị n’Igbo izugbe dì n’Uraata. Ozokwa, mkposo ndị a: mkponaakpo, mkponuume na mkponimi na-apụta ihe n’otu ECGD na-eweta mgbanwe nghọta.

Ha ji ‘-rv’ emebe tensi ndinaazu etu o di n’Igbo izugbe. Nsonaazu ndi na-eziputa mmecha n’ECGD bu ‘-na/-ne’ na ‘-la/-le’. Ndị nwere nsonaazu ‘-na/-ne’ gunyere Uruala, Obodoukwu, Osina, Akokwa, Dikenafai, Ntueke; ndị mpaghara Okigwe gunyere Umọwa, Ibu, Agbaja, Umundugba, Umukaaibia, Anara, Ugiri, Eziamama, Amaraku, Mbieri, Orodo, Ogwa, Amaigbo, Amauzari, Oguta, Izombe, Awomama, dgz.

Ebe a na-asu ‘-le/-la’ bu Mbaise, Owere, Ihiagwa, Naze, Oji, Obibi, Amakohia, Emii, Egbu, Ulakwo, Awaka, Emekuku, dgz. Nsonaazu nju olundi ECGD bu:

- ‘-hu’
- ‘-hi’
- ‘-di’
- ‘-ghi’

Ndị otu a nwekwara mojim mbido ‘-ma/-me’.

Nnwale onwe 3

Gini bu mojim mbido di n’olundi ECGD?

1.3.2 Cross River Group of Dialects (CRGD)

CRGD bu olu Igbo a na-asu n’Ardochukwu. Otutu olundi di n’otu a nwere usoro udaume iteghete nke gunyere /ə/. A na-ahụ /ə/ n’usoro ụda olundi a: Ihechiowa, Ututu, Abam dgz. O na-anochi anya /a/ na mmalite okwu. Nsonaazu nju ndi otu a gunyere:

- ‘-ghi’
- ‘-baa’
- ‘-gi’

Nsonaazu e ji eziputa mmecha n’otu a bu ‘-la/-le’. Nsonaazu e ji eziputa tensi ndinaazu bu ‘-rv’ ebe nke e ji eziputa asikpekiti ngawanye bu:

- ‘nohụ’
- ‘-gha’
- ‘-ghe/’gha’

Nnwale onwe 4

a. Olee ọnodu udaume a na-anokari /ə/?
b. Kedu nsonaazu e ji eziputa mmecha n’otu a?

1.3.3 South Western Group of Dialects (SWGD)

Otu olundi di na SWGD bu olu ndi Igbo nke ndi na-asu ya na-ekwusi ike na ha abughị olundi Igbo kama na ha bu asusu di iche iche ha na Igbo nwere otu mmalite. Nwaozuzu (2008) esonyeghi na ndorondoró kama o hutara otutu myiri di n’etiti ndi na-asu olu SWGD na olu ndi Igbo ozø.

Obodo dị na SWGD bụ: Ahoada, Etche, Tai, Afam, Eleme, Port-Harcourt, Onuoki, Andoni, Boni, Akukutori, Bori, Ọkịrịka, Opobo, Degema, Ikwere, Ọmụma, Aboa, Emuoha, Egbema, dgz. Olundi SWGD so n'otu olundi mkponimi na-agbanwe nghọta. Ha nwere mgbochiume ruru iri anọ na abụo.

Nsonaazu njụ n'otu a bụ ‘-lam/-lem’. E wezuga iji ngwaa were mebe tensi ndịnaazu, nsonaazu tensi ndịnaazu bụ ‘-kwolem’ na ‘-rv’. Ndị Etche dika Igbo izugbe ji ‘-la’ ezipüta asipekitị mmecha. Ha nwere nsonaazu abụo na-ezipüta asipekitị ngawanye. Ha bụ ‘-ga’ na ‘-balam’

Nnwale onwe 5

- a. Ihe dị ka mgbochiume ole ka olundi SWGD nwere?
- b. Nsonaazu ole na-ezipüta asipekitị ngawanye n'otu a?

1.3.4 North Eastern Group of Dialects (NEGD)

A na-asụ olundi NEGĐ na mpaghara steeti Ebonyi. Ọtụtụ mkpuruudasusu ndị a na-ahụ n'otu a bùchakwa ndị dị n'Igbo izugbe. Ka o sila dị, e nwekwara mkpuruudasusu ndị e jiri mara otu a ọ kachasi olundi Izii. Ha bụ /dz, pt, bv, sw, by, ts, lw, hw, m, O, c, j, ɸ, jw/. Olundi Ikwo nwere mgbochiume mkponuum. Udaume a chọpụtara na NEGĐ dị iteghete. Olundi obodo Amangwu, Ebunwana, Ekoli, Nguzueda, Ebiringuzu Amatọ, Ụnwana, Mkpoghoror, Ọhaisu, Ndukwe, ọmasiri na Amata Okpoha nwere nsonaazu njụ ‘-ghi’ dị ka ọ dị n'Igbo Izugbe. Mana ndị ọzọ nwegasiri nsonaazu njụ ndị a:

- ‘-dụ’
- ‘-dụgụ’
- ‘-gụ’
- ‘-jene’
- ‘-nu’

Ihe ndị otu a ji ezipüta asipekitị ngawanye bụ ‘-la’ na ‘-nowa’. Nsonaazu ndị ha ji ezipüta asipekitị mmecha bụ:

- ‘-le/-la’
- ‘-wara/-waru/-wa’
- ‘-woro/-wo’

Nnwale onwe 6

- a. Deputa mkpuruudasusu ndị e jiri mara olundi Izii.
- b. Deputa ihe abụo e ji ezipüta asipekitị mmecha n'otu a.

1.3.5 South Eastern Group of Dialects (SEGD)

A na-asụ olundi SEGD n'okpuru ochichị Isiala Ngwa North na South, Obiooma Ngwa, Ụkwa East na West. Ha gụnyere obodo ndị dị na Nsulu.

Otụtu olundị SEGD nwere usoro ụdaume asato na mgbochiume nọ n'agbata iri anọ na isii. Mkpónuumé na mkpónimi na-agbanwe nghọta. Nsonaaazu nju e nwegasirị na SEGD gunyere:

- ‘-ghi’
- ‘-fughi’
- ‘-ghị’

Asipekịtị mmecha ha bụ ‘-la’ mana Isiama nwere ‘-lu’. Ihe ha ji ezipüta tensi ndínaazu bükwa ihe ndị Igbo izugbe nwere nke bụ ‘-rv’.

Nnwale onwe 7

Dee ihe ndị e ji ezipüta n'olundị SEGD:

- a. Nsonaaazu nju
- b. Asipekịtị mmecha
- ch. Tensi ndínaazu

1.3.6 Northern Group of Dialects (NGD)

NGD bụ olundị Igbo a na-asụ na mgbago ugwu ala Igbo. Otụtu olundị otu a nwere ụdaume iteghete nke /ə/ bụ otu n'ime ha. Ndị ọzọ nwere ụdaume iri nke /ə/ na /ɛ/ so na ha. Diogbe bụ obodo dị n'Udi nwere ụdaume iri na otu. Ụfodụ olundị otu a nwere mgbochiume iri abụo na iteghete, ụfodụ nwere iri ato na ato ebe ndị ọzọ nwere iri ato na anọ.

Nsonaaazu nju ndị otu a gunyere:

- ‘-ho’
- ‘-gə/kəgə’
- ‘-kwe’

Ihe ndị a na-ezipüta tensi ndínaazu bụ:

- ‘-ru’
- ‘-rə’

A bịa n'asipekịtị mmecha, nsonaaazu ndị na-ezipüta ya bụ:

- ‘-wo/-wə’
- ‘-gwome’
- ‘-ma/-me’
- ‘-gwo’
- ‘-gbome’

Ihe ndị na-ezipüta asipekịtị ngawanye bụ:

- ‘-ko’
- ‘-le’

Nnwale onwe 8

a. Kedụ olundị nwere ụdaume iri na otu?

b. Depüta nsonaaazu abụo na-ezipüta asipekịtị mmecha na olundi NGDs

3.4 Nchikota

N'agbanyeghi na anyị lebara anya n'olundi ukwu niile dì n'otu niile, anyị ga-amata na ọ bughị obodo niile dì n'ala Igbo ka e nyochara.

Site n'ihe ndị anyị lebagasiri anya na nkenụdị Nwaozuzu, anyị ga-achopụta na ọtụtụ mkpuruḍaaşsu dīgasị n'olundi Igbo dì iche apụtaghi ihe na nsoroedide (otografî) Igbo dì ugbu a. Ndị ọkammụta sayensi asusụ na-agbalisi ike ịhụ na ezipütara mkpuruḍaaşsu Igbo niile na nsoroedide Igbo.

Ihe omume

- a. Otu ole ka nkenụdị Nwaozuzu nwere?
- b. Deputa ọkpurukpu olundi dīga n'otu ọ bụla. Kowaa otu ihe e jiri mara ne ọ bụla
- ch. Deputa atụtụ sayensi asusụ Nwaozuzu jiri rụo ọru.

1.4 Nrụtụaka/Ngumi

Nwaozuzu, G.I. (2008). *Dialects of the Igbo language*. Nsukka: University of Nigeria Press.

2.6 Ihe nwere ike ị bụ ụsa maqbụ aziza nnwale onwe nke ndị a:

Aziza nnwale onwe 1

- a. Olundi Asaba nwere iri abuq na isii ebe olundi Ika nwere iri abuq na asaa.
- b. Agbọ nwere usoro ụdaume iteghete. Ha bụ /a i ị e o ɔ u u/.

Aziza nnwale onwe 2

Olundi abuq so n'otu ENGD bụ Umunya na Nteje.

Aziza nnwale onwe 3

Mofim mbido dì n'olundi ECGD bụ ‘ma’ na ‘me’

Aziza nnwale onwe 4

- a. ụdaume iteghete nke gunyere /ə/. A na-ahụ /ə/ n'usoro ụda olundi a: Ihechiowa, Ụtụtụ, Abam dgz. Ọ na-anochi anya /a/ na mmalite okwu.

- b. Nsonazụ e ji ezipüta mmecha n'out a bụ nsonaazụ njụ ndị a:
- '-ghị'
 - '-baa'
 - '-gi'

Aziza nnwale onwe 5

- Mgbochiume ole olundi SWGD nwere ruru iri anọ na abụo.
- Ọ bụ nsonaazụ abụo na-ezipüta asipekịti ngawanye.

Aziza nnwale onwe 6

- Mkpürüudasusu ndị e jiri mara otu a ọ kachasi olundi Izii. Ha bụ /dz, pt, bv, sw, by, ts, lw, hw, m, Θ, c, j, φ, jw/.
- Nsonaazụ ndị ha ji ezipüta asipekịti mmecha bụ '-le/-la'

Aziza nnwale onwe 7

Aziza nnwale onwe 7

- Nsonaazụ njụ e nwegasiri na SEGĐ bụ ndị a:
 - '-ghi'
 - '-fughi'
 - '-ghị'
- Asipekịti mmecha ha bụ '-la' mana Isiama nwere '-lu'.
- Ihe ha ji ezipüta tensi ndịnaazụ bükwa ihe ndị Igbo izugbe nwere nke bụ '-rv'.

Aziza nnwale onwe 8

- Olundi nwere ụdaume iri na otu bụ Diogbe bụ obodo di n'Udi.
- N'asipekịti mmecha, nsonaazụ ndị na-ezipüta ya bụ:
 - '-wo/-wọ'
 - '-gwome'